

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FØRSTE HALVBIND - 1906

VEJLE-AMTS-HISTORISKE SAMFUNDS FØRSTE HALVBIND - 1906

LEHMANN & STAGE - KØBENHAVN

PREUSSERNE I BJERGE HERRED I MARTS OG APRIL 1864

AF AXEL LILJEFALK.

DE historiske Minder fra Danmarks to sidste Kampe for at væрге Sønderjylland mod fremmede Voldsmænd samler sig særlig om Egnen omkring Flensborg med Sundeved og Als og Vejen derfra ned til Slesvig By, Danevirke med Sliens og Ejderens Bredder: Mysunde, Frederikstad, Konghøj, Isted Hede, Øvre Stolk, Sankelmark, Bov, Dybbøl og Als det er Navne, ingen Dansk nogensinde glemmer. Gaacr vi længere Nord paa langs Sønderjyllands Østkyst, bliver Minderne mere spredte og mindre betydningsfulde; men Nord for den gamle Landegrænse mellem Nørre- og Sønderjylland, Kolding Aa, samler de sig igen til en sluttet Kreds, hvis fornemste Smykke er 6te Julidagen ved Fredericia.

Vejle Amt er indenfor det nuværende Danmarks Grænser den Egn, som er rigest paa Krigsminder. Gamle Koldingensere husker endnu, hvorledes Kamp-raabene har genlydt i Gaderne, da Danske og slesvigholstenske Insurgenter kæmpede om Husene, medens Kanonilden fra Bakkerne Syd for Byen bragte Mure og Tage til at ramle ned. Enten man saa bøjer af Øst paa ad Vejen over Gudsø eller gaar lige mod Nord over Almind og Højen mod Vejle, har Stednavnene kendt Klang, og hist og her ses en Soldatergrav ved

Vejkanten eller et Mindesmærke om en kæk Krigerdaad som det for Niels Kjeldsen. Selve Vejledalen taler om de to raske Kampe den 8de Maj 1849 og den 8de Marts 1864; ude paa Hederne længer Vest paa, hvor vore Dragoner tunlede sig mod de tyske Ryttere, faldt de flotteste Sammenstød vel udenfor Vejle Amts Grænser; Nørre Snede, hvor Hesserne fik Husmandskost Natten mellem den 8de og 9de Juni 1849, ligger i Aarhus Amt, og Vorbasse, hvor den raske Rytterkamp fandt Sted den 28. Februar 1864, ligger i Ribe Amt. Vejle Amt har dog ogsaa været Skuepladsen for et Par smukke Smaabedrifter: vore Dragoner jog ved Hjortballe de preussiske Husarer af Marken og fangede adskillige af dem, og Kaptajn Harald Stockfleth og Premierløjtnant Harboe tog ved det veludførte Strandhug fra Klakring Vig den 29de Marts 1864 ved Assendrup en Snes af de røde Husarer.

Denne sidste Bedrift har præget sig dybt i Preussernes Hukommelse; allerede for Aar siden fandt en Skildring deraf Plads i et tysk Skrift kaldet »Musterthaten des kleinen Krieges« (»Mønsterværdig Daad i den lille Krig«), og for ganske nylig har en velkendt preussisk Militærforfatter, Oberst Georg Cardinal von Widdern, igen gjort Overfaldet ved Assendrup til Genstand for nøje Undersøgelse og udførlig Fremstilling i sit Skrift »Küstenschutz und Unternehmungen gegen denselben an der schleswig-holsteinisch-jütischen Nord- und Ostseeküste im Feltzug 1864«. Berlin 1906. (Kystværn og Strandhug ved den slesvig-holstenskjydske Grænse under Felttoget 1864.) Den preussiske Obersts Arbejde giver nye Enkeltheder til Oplysning om den smukke Daad, særlig naturligvis set fra tysk Standpunkt; og da vore Modstandere saaledes gør os den Ære, trods alle de i Krigene mod Øster-

rigerne og Franskændene vundne Lavrbær, stadig at huske den Lære, vore Jenser gav dem i Bjerger Herred, saa bør den heller ikke glemmes paa Stedet selv.

Ved Midten af Marts Maaned 1864 var Forholdene paa Krigsskuepladsen saaledes: Prins Friedrich Karl af Preussen stod med 3 Divisioner foran Dybbølskanserne, Feltmarskalk Gablenz indesluttede med det østerrikske Korps Fredericia og holdt Kolding besat, medens den preussiske General Grev Münster fra Stillingen i og om Vejle dækkede mod Angreb Nord fra med 3 Gardebatailloner, 12 Eskadroner og 2 Batterier.

Det er Grev Münsters Styrke, vi her har at gøre med. Den 23de Marts havde den gjort et Fremstød mod Horsens og jaget den svage danske Styrke, det fra General Hegermann-Lindencrones Division fremsendte saakaldte Østre Streifkorps, tilbage; men allerede den 27de blev Horsens atter rømmet af Preusserne og besat af en lille dansk Afdeling. Grev Münsters Opgave var at vogte alle de Nord fra kommende ved Vejle sammenstødende Veje og derved dække Øster-rigerne foran Fredericia mod Angreb i Ryggen; han fandt selv, at den Styrke, der var stillet til hans Raadighed, var vel svag hertil, og holdt den derfor saulet tæt omkring Vejle; idet han paa Forhaand gav Afkald paa at vogte Bjerger Herreds Kyster.

Hovedstyrken, de to af Gardebataillonerne og de to Batterier, blev i Vejle By, den tredie Gardebataillon stod med et Kompagni paa hver af de fire Veje fra Vejle til Horsens, til Tørring, til Lerbæk Gaard og til Haraldskjær for at danne Støttepunkter for de længere fremskudte Ryttervagter. Kyrasserregimentet Nr. 6 stod ved Vejle-Horsens Vejen i Solskov, Bredal, Engom og Williamsborg, Gardchusarregimentet ved Vejle-Tørring Vejen i Greis Mølle, Greis, Holtum og

Lindved, medens det tredje Rytterregiment, Husarregimentet Nr. 8, vogtede Egnen Vest paa fra Leerbæk og Haraldskjær.

I disse Stillinger var Korpset standset den 27de ved Tilbagekomsten fra Horsens, og samme Dags Aften udgav Grev Münster fra Vejle følgende Befaling om den nøjere Fordeling:

»I Morgen tidlig indtages følgende Stilling:

I Vejle: Detachmentets Stab, Rytterbrigadens Stab, Fysilerbataillonen von Esebeck, Fysilerbataillonen von Zychlinski, Fysilerbataillonen von der Osten-Sackens Stab — 4de 12-pundige Batteri.

Fysilerbataillonen von Osten-Sacken: et Kompagni i hver af Byerne Bredal, Lerbæk, Haraldskjær og Hornstrup.

Gardehusarregimentet: Tirsbæk, Assendrup, Engom, Bredal, Hornstrup, Greis og Greis Mølle og de indenfor Linien mellem disse Landsbyer og Vejle liggende Gaarde og Bygninger.

Husarregimentet Nr. 8: Lerbæk, Rugballegaard, Haraldskjær, Vilstrup og de indenfor Linien mellem disse Landsbyer og Vejle liggende Gaarde og Bygninger.

Kyrasserregimentet Nr. 6: Jerløv, Ødsted, Højen, Mejsling og de derimellem liggende Gaarde.

Ridende Batteri: Vinding.

Ammunitionskolonnen: Skjærup.

Det er ikke nødvendigt, at alle de for Rytterregimenterne nævnte Steder belægges; kun de, som ligger ved Landevejen, og hvor der tillige ligger Fodfolk, skal under alle Omstændigheder have Indkvartering. Eskadronerne maa ikke ligge spredt, da Sikkerheden vilde blive truet. Rytterregimenterne ordner selvstændigt Alarmpladserne og indberetter derom imorgen, naar Befalingsmodtageren bringer Indkvarteringslisten.«

Det ses af denne Befaling, at Grev Münster nu tænkte sig Danskerne kommende ikke alene Nord og Vest fra, men ogsaa Syd fra; derfor lagde han sine Kyrasserer til Jerløv, Ødsted, Højen og Mejsling. Men Søn betragtede han som sikker, saa sikker, at han endog vovede at lægge sit ridende Batteri uden særlig Dækning til Vinding, næppe 2000 Meter fra den skovklædte Fjordkyst. Vel laa der her en østerrigsk Bataillon, men den var ikke underlagt Detachementet i Vejle og kunde kaldes bort uden Varsel. De danske havde hidindtil ikke forsøgt en eneste Landgang, deraf kom det vel, at Grev Münster ikke regnede med denne Mulighed.

Gardehusarregimentet skulde altsaa sikre Egnen fra

Vejle Fjord til Grejs Dalen med de to Hovedadgange Vejle-Horsens og Vejle-Tørring Vejen, en Halvkreds paa omtrent 14 Kilometer, indenfor hvilken de to Kompagnier Fodfolk i Bredal og Hornstrup dannede de faste Støttesteder. Regimentets Chef befalede den 27de, at den næste Morgen Kl. 8 skulde 4de Eskadron marchere til Tirsbæk og Assendrup, 3die til Engom og Bredal, 1ste til Hornstrup, 2den til Grejs. Trængte Fjenden paa, skulde Eskadronerne samles der, hvor Vejle-Tørring Vejen forenede sig med Vejle-Horsens Vejen.

Det havde regnet det meste af Dagen den 27de Marts, den 28de var Vejret taaget og usigtbart, men Regnen var hørt op. Ved Middagstid naaede de preussiske Husarer deres ny Bestemmellesleder, hvor Kyrassererne hidindtil havde haft Post. Her skete imidlertid noget, som ikke var til at vente under preussisk Kommandoføring, og som bidrog meget til, at det danske Strandhug lykkedes; Kyrasserritmester von Diebitsch, som førte Eskadronen i Tirsbæk og Assendrup, gav sig ikke Tid til at vente, til Husarerne kom for at løse af, men red bort med sine Folk og overlod det til Husarerne selv at finde sig til Rette; ja, han sørgede end ikke for, at hans Eftermand fik at vide, at en Kyrasserpatrouille Aftenen forud ved halv ni Tiden var gaaet tilbage til Assendrup, da det sagdes, at Danskerne havde gjort Landgang, og at Ritmesteren i den Anledning havde staaet rede til Kamp hele Natten. Eskadronen var samlet i Lader, Hestene var sadlede og optømmede, og hver Mand stod ved sin Hest med Tøjlen i Haanden. Eskadronerne i Bredal, Engom og Solskov havde været lige saa forsigtige, da Regimentschefen havde underrettet dem om den mulige Fare. Advarselen var kommen fra en udvandret Meck-

lenborger, som boede i et Hus ved Daygaard Strand; efter hvad der meddeles i den tyske Beretning, maatte han senere bøde herfor med to Aars Tugthus; men det er vistnok tvivlsomt, om dette forholder sig rigtigt, muligvis kan en eller anden af de ældre Indbyggere i Daygaard glæde »Vejle Aants historiske Samfund« med nogle Oplysninger herom. Forøvrigt bemærker Forfatteren, at »den jydsk Befolkning trindt om ellers var godt dansksindet og meget fjendtligt stemt mod Preusserne«.

Da Gardhusarerne kom til Assendrup var Kyrrassererne horte for to Timer siden, og ingen meddelte dem noget om, hvad Mecklenborgeren havde fortalt om de Danskes Landgang. Det var ret mærkeligt, at Kyrrassererne ved halv ni Tiden om Aftenen kunde vide noget om vore Planer, da det til Foretagendet bestemte Mandskab først stillede ved Havnen i Fredericia Kl. 10 samme Aften og landede paa Kysten ved Sandbjerg Vig Kl. halv tre den næste Morgen. En Spion havde den 28de Marts om Formiddagen, første Paaskedag, oplyst Premierløjtnant Poul Harboe, Føreren for et af de Udfaldskompanier, som General Lunding havde dannet i Fredericia, om Preussernes spredte Opstilling i Bjerger Herred. Premierløjtnanten foreslog Kaptajn Harald Stockfleth, at de i Forening skulde benytte denne Meddelelse til at prøve et Overfald. Han indvilgede, og General Lunding gav med Glæde sin Tilladelse. Ved Aftenstid samlede 200 Frivillige af 9de og 20de Regiment ved Havnen i Fredericia, hvorfra Kanonbaaden »Schrödersee« og en Transportbaad førte dem til Sandbjerg Vig.

Kaptajn Harald Stockfleth red strax efter til Landsbyen Nørre Bjerger for at faa nærmere Underretning

om Preussernes Stilling, fulgt af sine Ryttere, fire Husarer. Da han kom tilbage, førte han sine Folk til Klakring, hvor de kom i den tidlige Morgenstund og højlig overraskede Befolkningen. Dørene blev imidlertid hurtigt aabnede for de kærkomne Gæster, og medens Husarerne udstillede deres Forposter, sad vore Folk vel bænkedede halvtredie Mil derfra og langede til Fadene for at styrke sig til at overfalde dem.

Harald Stockfleth.

Føreren for den 4de Husar-eskadron red selv til Tirsbæk med en Officer og 50 Husarer, medens Premierløjtnanten blev sendt til Assendrup med to Officerer og 77 Husarer. I Engom, omtrent 3 Fjerdingvej derfra, laa en Officer og 40 Husarer af 3die Eskadron, hvis øvrige Del stod i Bredal sammen med Fodfolkskompagniet.

Regimentskommandøren udgav selv skriftlige Bestemmelser for Forposttjenesten; men han tænkte saa længe

derover, at Befalingen først naaede Eskadronerne ved Midnatstid. Fra Kl. 6 om Morgenen til Kl. 5 om Eftermiddagen skulde der fremskydes Rytterfeltvagter til Williamsborg, Hedensted, Solskov og Grejs; om Natten skulde Fodfolket overtage Sikringstjenesten, 9de Kompagni i Bredal skulde vogte Strækningen Solskov, Hedensted og Spilkærskov; paa Grund af den farlige Kysts Nærhed skulde der ogsaa sendes en Vagt af Fodfolk til Tirsbæk, det var saadan noget som en Linie paa 6 Kilometer, det ene Kompagni

skulde vogte om Natten i fjendtligt Land. Befalingen indeholdt forøvrigt en hel Del Enkeltheder med Hensyn til Tjenestens Bestridelse.

Ogsaa Krigshistorien kan stundom frembyde humoristiske Træk. Regimentschefen sluttede sin Befaling med følgende Oplysning: »Efter Avismeddelelser har københavnske Borgere udsat en Pris paa 200 Daler for en fangen preussisk Husar. Jeg formaner til Forsigtighed og venter, at ingen Husar lader sig fange for saadan Spotpris«. Eskadronchefen i Tirsbæk var netop ved at diktere denne Meddelelse til Befalingsmodtageren fra Assendrup, da de Danske faldt over Feltvagten der; men desværre for vore Folk var der ingen, som gav 200 Daler pr. Stk. af de fangne Husarer.

Ved Middagstid den 28de Marts kom altsaa den preussiske Husarpremierløjtnant med sine to yngre Kammerater og de 77 Husarer til Assendrup. Landsbyen bestod den Gang af 10 Gaarde, af hvilke de 5 Vest for Vejen Tirsbæk-Engom blev belagt; det viste sig, at Stalddørene var saa lave, at Hestene maatte afsadles i Gaardene, inden de kunde komme under Tag, dette var saa meget ubehageligere, som den bølgeformede Omegn og de mange Jorddiger med levende Hegn gjorde Egnen vanskelig overskuelig. Regn og Sne havde desuden gjort Vejene lidet fremkommelige.

Da Preusserne havde indrettet sig i Landsbyen, sendte de Kl. 1½ om Eftermiddagen to Patrouiller frem hver paa 4 Heste, den ene over Daggaard til Ørum og derfra langs Kysten af Vejle Fjord for at spejde ud over Søen, den anden lige ned til Pakhuset ved Kysten Syd for Daggaard, den skulde paa Tilbagevejen gaa over Ørum og Daggaard. Begge Patrouiller vendte tilbage ved 7 Tiden om Aftenen, altsaa da Mør-

ket var helt falden paa, uden at have set eller hørt noget til de Danske.

Premierløjtnanten mente derfor, at der ikke var nogen nærliggende Fare at frygte, og at han ikke behøvede at udstille Feltvagter; Kyrassererne havde alt indrettet Vogdspærringer paa de to Veje, mod Davgaard og mod Stranden; ved hver af disse blev der udstillet en enkelt Husar til Fods med Karabinen i Haanden, og dermed slog man sig til Ro. Afløsningen, en Gefreiter og to Mand for hver Port, laa i de nærmeste Gaarde. Ellers var de fleste Heste afsadlede, Husarerne delvis afklædte og i Seng. Officererne laa sammen paa en Gaard og ingen af dem havde noget særligt Tilsyn med Vagterne.

Fra Tirsbæk blev der patrouilleret hele Natten langs Stranden af 5 Husarer til Fods; Fodfolket var endnu ikke naaet derned.

Mørket faldt paa, den raakolde, uhyggelige Martsnat indbød til Hvile i de lune Bøndergaarde, kun de to Vagter ved Vogdspærringerne stod opmærksomt lyttende paa deres Poster.

Omtrent samtidig med, at Husarerne kom til Assendrup, lod Kaptajn Stockfleth og Premierløjtnant Harboe deres Folk træde an i Klakring; Bønderne spændte for og kørte dem til Hornum. Det var anden Paaske-dag; paa Vejen stirrede de hjemvendende Kirkegængere forbavsede efter Vogntogel og ønskede ved livlige Tilraab Lykke paa Rejsen. I Hornum slog Kommandoct sig til Ro og udstillede velskjulte Forposter; men forøvrigt blev der baade sunget og danset, og Forplejningen lod intet tilbage at ønske.

Medens Mandskabet saaledes fordrev Tiden paa bedste Maade, indhentede Førerne Efterretninger om Fjenden. De fik af Egnens Beboere let at vide, hvilke

Landsbyer Preusserne holdt besat. Det blev sagt, at der laa en halv Eskadron i Assendrup, fordelt med 20 Mand i hver af de større Gaarde; det passede jo saa temmelig. En halv Eskadron var, hvad vore Folk let kunde magte, det blev derfor bestemt, at Overfaldet skulde rettes mod Assendrup.

Poul Harboe.

For ikke at have for lang Vej at gaa i Mørket rykkede Kommandoet sent paa Eftermiddagen frem til Ørum, heldigvis uden at blive bemærket af de preussiske Patroniller, som omtrent samtidig færdedes gennem Landsbyen, derfra var der kun smaa tre Fjerdingvej til Assendrup. Kl. 11 om Aftenen samledes Mandskabet paa Vejen; der var efterladt 25 Mand ved Transportbaaden, saa der var 175 Mand til Overfaldet foruden de 4 Husarer. Bajonetten blev sat paa,

Kaptajn Stockfleth og Premierløjtnant Harboe gik selv foran som eneste Sikring; bag Fodfolket fulgte Husarerne, en ridende Hornblæser og 4 Vogne med Halm til de saarede. Lidt efter Midnat skimtedes gennem Mørket de hvide Gaarde i Assendrup. Alt var stille der, end ikke en Hunds Gøen hørtes. »Nu ganske stille fremad, Folk!« var det Kommando, som hviskende gik fra Mand til Mand.

Ved Vogenspærringen paa Davgaard Vejen stod Husar Hirt, han hørte de fremrykkende Danskes Fodtrin og raabte højt: »Wer da?« Tre Gange gentog han sit Raab og affyrede saa sin Karabin i Mørket mod Kolonnen, som han lige skimtede. »Hold Mund, det er Fjenden«, raabte Premierløjtnant Harboe, kommanderede med det samme: »Fremad!« og de danske Soldater styrtede sig med et Hurra mod Vogenspærringen. Husar Hirt blev haardt saaret af et Riffel-skud, men løb desuagtet raabende gennem Landsbyen og videre til Kirkegaarden ved Engom, hvor han blev optaget af Besætningen der.

De danske Hornblæsere blæste nu rask »Gaa paa«, og under Hurraraab blev de tre nærmeste Gaarde omringede, der blev skudt gennem Vinduer og Døre og ind i Staldene; søvndrukne kom de preussiske Husarer paa Benene, greb Karabinerne, men indsaa snart det unyttige i Modstanden. Kun i en Stald satte de sig dækket bag Hestene kraftigt til Modværge; flere af dem blev saarede og nogle Heste dræbte, inden de overgav sig. 2 Underofficerer, 20 Husarer og 25 Heste, derimellem 2 Officersheste, blev hurtigt bragt ud; den ene Underofficer var bleven saaret i Brystet af en Riffelkugle, da han sprang ud af et Vindue, og maatte siden efterlades i Ørum. Blandt Fangerne var ogsaa begge Trompeterne, de havde blæst Alarm til Trom-

peten blev revet fra dem, den ene havde faaet to Skud gennem Fødderne. Adskillige af Husarerne var kun halvt paaklædte, da de blev slæbt bort.

Det hele stod kun paa i 6 Minutter, saa forsvandt de danske Førere igen i Mørket med deres Folk og Fanger. Fra Engom hørtes Alarmsignaler skingre ud i Natten. Uden at blive fulgt naaede de Danske Ørum, hvor Vognene ventede; hurtigt blev de fuldt ladede, og rask gik det mod Stranden ved Rosenvold, hvor Kanoubaaden »Schrödersee« og Transportbaaden laa. Det kneb lidt at faa Hestene om Bord; men ved 6 Tiden var alt indladet, uden at der var mærket det mindste til Preusserne, og under munter Sang dampede Kommandoet tilbage til Fredericia.

Forvirringen mellem de ikke fangne Husarer i Assendrup var stor. De tre Officerer samlede de tilbageværende 50 Mand om sig paa Vejen til Tirsbæk, og da Premierløjtnanten, som han senere forklarede, ikke vidste, om der vilde blive forsøgt et nyt Overfald, gjorde han intet Forsøg paa at skaffe sig Underretning om, hvor stærk den Fjende var, han havde mod sig, og ad hvilken Vej han gik tilbage. Maanen var nu staaet op og kastede et usikkert Lys over Egnen, men Premierløjtnanten fastholdt »at der i Nattens Mørke ikke kunde tænkes paa at forfølge de Danske«. Han blev derfor holdende paa Vejen og sendte en Underofficer til Tirsbæk for at melde Eskadronchefen, hvad der var sket. Denne var netop ved sammen med Vagtmesteren at gennemgaa den fra Regimentchefen modtagne Befaling og Meddelelse om de 200 Rdl., som skulde være udlovet for hver fangen Husar, da Efterretningen naaede ham. En anden Underofficer blev sendt til Regimentchefen i Grejs, med Melding om Uheldet; paa Vejen alarmerede han 1ste og 2den Eska-

dron, 3die Eskadron i Bredal var alt bleven alarmeret af den i Engom under Løjtnant Lorck liggende Styrke. Denne Officer var ved en besynderlig Skæbnens Ironi ogsaa netop ved at læse Regimentchefens Meddelelse, da Larmen fra Assendrup kaldte ham ud, han lod strax sin Hornblæser blæse Alarm og besatte Kirkegaardsmuren med Karabinskytter, medens 40 Husarer til Hest stod rede til at hugge ind og Ordonauser skyndsomst kalde Rytteriet og Fodfolket i Bredal til Vaaben. Det var disse Alarmsignaler fra Engom, som bragte Kaptajn Stockfleth til at afstaa fra videre Fremtrængen.

Alle de preussiske Eskadroner trak sig nu henimod det for Angreb bestemte Samlingspunkt nær Sammenstødet mellem Vejle-Horsens og Vejle-Tørring Vejen, kun efterladende mindre Patrouiller i de Landsbyer, de forlod. Hele Gardehusarregimentet var saaledes gaact næsten en Mil tilbage paa Grund af Overfaldet uden at gøre ringeste Forsøg paa at forfølge de Danske. Først da Regimentchefen saa, at der intel yderligere Angreb paafulgte, og at alt trindt om var roligt, befalede han Eskadronerne at indtage deres tidligere Stilling og red selv med 4de Eskadron til Assendrup, hvor han kom Kl. 5 om Morgenen, altsaa paa en Tid, da de Danskes Indskibning ved Rosenvold vel omtrent begyndte. Først da fik han at vide, at Overfaldet ikke, som han troede, var foretaget af en fra Horsens fremrykket Styrke, men af et Landgangskorps fra Fredericia. En Gaardmand i Assendrup, som blev beskyldt for at have været særlig virksom ved Overfaldet, fik sin Gaard nedbrændt, det var Husaroberstens noble Hævn.

Lidt før seks stod Solen op; der blev da sendt Patrouiller til Pakhus og til Landingsstedet ved Klakring for at søge efter muligt efterladte saarede eller

Heste. Man fandt kun paa Ørumgaard den haardt saarede Underofficer Dalbender af 4de Eskadron.

En senere til Horsens fremsendt Ekspedition paa 125 kørende Infanterister og 50 Husarer bragte kun den Efterretning, at dansk Fodfolk atter havde besat Byen.

Forøvrigt drog det raske lille Overfald langt større Følger efter sig, end nogen havde tænkt. Tropperne ved Kysterne blev forstærkede, og Tjenesten ved Kystvogtningen skærpet, saaledes at den blev meget anstrengende, og hele den østerrigske Brigade Dormus blev fra Egnen ved Fredericia sendt til Vejle for at berolige den ængstede Grev Münster, Forposterne Nord for Vejle blev alle den paafølgende Nat trukne tilbage til Linien Bredballe, Store Grunnet, Lerbæk, og alle de Steder, som Rytteriet belagde, fik tillige Besætning af Fodfolk til at passe paa Rytterne. Om Natten blev Forterrainet afsøgt af Fodfolkspatrouiller, hver fulgt af to Husarer, som hurtigt skulde bringe Melding. Ingen maatte klæde sig af om Natten. Regimentets Dagbog fortæller videre for 30te Marts: »1ste og 3die Eskadron, som hver ligger samlet i en Gaard, har barikaderet alle Indgange og afgivet Vagtmandskab til Forsvar for Barikaden; de to andre Eskadroner, som paa Grund af Forholdene maa ligge i flere Smaagaarde, har trængt sig saa meget sammen som muligt og har stede alt rede til et natligt Forsvar.«

Et Efterspil fik Overfaldet, ved at Hr. Eckardt paa Ørumgaard blev ført bort som Fange »wegen Verdachts der intellektuellen Teilnahme an jenem Überfall«. — Skønt der ikke fandtes en eneste dansk Soldat i Miles Omkreds af Gaarden, blev der dog udsendt en formelig Expedition mod den. Den 30te Marts drog Major von Treskow af Gardehusarregimentet af Sted med 3

Delinger af 2den Eskadron og 1 Deling kørende Fodfolk. Fodfolket besatte Passet over Ørum Aa, Øst for Daygaard, Løjtnant von Wrangel red med den ene Husardeling til Pakhus, og Ritmester von Meyerinck rykkede med de to andre til Ørumgaard, en Del af Husarerne omringede Gaarden, andre blev sendt længere frem som Sikring og en Afdeling red ind i Gaarden. Løjtnant von Michaelis gik med nogle Underofficerer ind i Huset og meddelte Ejeren, at han havde Befaling til at arrestere ham og beslaglægge hans Papirer. Hr. Eckardt fik Tilladelse til at klæde sig om under Tilsyn. Husundersøgelsen bragte to preussiske Sabler og nogle korte Breve fra de fangne Husarer for Dagen; Hr. Eckardt blev i sin egen Vogn kørt til Vejle og afleveret til Pladskommandanten der.

Medens dette foregik paa Ørumgaard øvede Løjtnant von Wrangels Husarer den Heltegerning at afbrænde Pakhus, tilligemed Landgangsbroen og tre ved den liggende Baade. Efter disse Bedrifter drog Major von Treskow atter tilbage bag Forposterne.

I April Maaned udfoldede Preusserne større Virksomhed i Bjerge Herred. Den 2den recognocerde $\frac{1}{2}$ Kompagni Fodfolk og 5 Delinger Gardehusarer mod Horsens. Paa Grund af Rygter om dansk Landgang ved Rosenvold gik den 7de tre Kompagnier Fodfolk og halvanden Eskadron under Oberstløjtnant von Kerksenbroick mod dette Sted; Danske saa de ingen af, men den derværende Landgangsbro blev ødelagt. Paa Hjemvejen fik Oberstløjtnanten Melding om, at preussiske Husarpatrouiller tumlede sig mod danske Dragoner i Egnen om Hedensted ved Horsens Vejen, og i Haab om at kunne gribe ind i Kampen red han strax ad den Kant. Alt hvad der var at se var mindre danske Patrouiller, og sent om Aftenen vendte Husa-

terne hjem efter at have redet henved 7 Mil uden at udrette noget.

Den 10de April gik en stærk Kolonne frem mod Horsens, fordrev den der staaende lille danske Styrke efter en let Fægtning og vendte om Aftenen atter tilbage til Vejle. Den 15de gik et langt Vogntog dækket af 1 Bataillon, 3 $\frac{1}{2}$ Eskadron og 2 Kanoner over Ørum, Vrigsted og Klakring til Juelsminde Kro for at søge efter Proviantmagasinet, som mentes at være der i Egnen. En Patrouille fandt i et Pakhus 1500 Alen Vest for Rosenvold vel sagtens ved Fakkegrav betydelige Forraad og 100 Vogne blev læssede med Levnedsmidler, Korn og Vin.

Den 18de April faldt Dybbøl-Skansen, og den snart efter indtrædende Vaabenhvile endte for denne Gang Fjendtlighederne i Bjerger Herred som andre Steder.

Der lever jo endnu mange, som mindes Tildragelserne i hint Trængselsaar, heldigt vilde det være, om de vilde lade Vejle Amts historiske Samfund nyde godt af den Viden, de saaledes sidder inde med; dermed vil den blive bevaret til Efterslægten.

GRAABRØDRE KLOSTERET I KOLDING

Af J. O. BRANDORFF.

I Aaret 1232 naaede den af Frants fra Assisi stiftede Munkeorden, — Franciskaner, — eller, som den efter sin Klædedragt blev kaldet, »Graabrørdreordenen« til Danmark, hvor den blev godt modtaget og hurtigt bredte sig over hele Landet. Kolding, der ligger ved Hovedlandevejen saavel fra Slesvig som fra Ribe, der den Gang var Jyllands største Søstad, er sikkert tidligt bleven besøgt af de fromme Brødre, der som en Slags Lægprædikanter vandrede om i deres tarvelige Dragt, en Kutte af ufarvet Uld sammenholdt om Livet af et Reb, og med Træklodser paa Fødderne.

I den første Tid have de næppe haft nogen fast Bolig; deres Regler bød, at de intet maatte eje, men skulde tjene Herren i Fattigdom og gaa efter Almisse. Det er derfor rimeligt, at de som andre Tiggere have søgt Husly, hvor deres Vej førte dem. — Efterhaanden som Antallet er vokset, maa de dog have følt Trang til at samles i egne Boliger, og vi se derfor, at de snart begyndte at bygge Klostre. — Efter Script. rerum danic. blev Klostret i Kolding først stiftet 1288. Et ældre Stiftelsesaar nævnes dog af Pontoppidan, som i Annales Ecclesicæ Dan. Dip. skriver, at der 1238 blev bygget nye Franciskaner Klostre i Tønder, *Kolding*, Randers og Lund.

Beretningen i Script. rer. dan. lyder i Oversættelse, der velvilligst er besørget af Dr. phil. Fr. Moth i Kolding:

»Aar 1288 grundlagdes Brødrenes Hus i Kolding af Ridder Henrik Dulmers Gaard og Kapel og kaldtes Dueholm. Denne Henrik blev Franciskanermunk (ordret: »mindre Broder«) sammesteds. Og Brødrene indtraadte i Klostret paa Trinitatis Søndag, med Samtykke af Kong Erik Menved og hans Moder Agnes. Tücho, (eller Tycho) Biskop i Ribe, indviede dem med Christjern, Biskop af Ribes, Samtykke. (Andetsteds holder man for, at Berthold af Slesvig foretog Indvielsen.)

Bevillingen lyder:

Vi Agnes ved Guds Naade de Danskes og Slavers Dronning (ønsker) alle, der faar nærværende Brev at se, Frelse og Naade. Ved Nærværende Brevs Indhold gør vi det vitterligt for alle, at vi til Gudsdyrkelsens Fremme og tillige til Bedste for vor egen og vore Forfædres Sjæle og særlig vor højtelskede Mands Sjæl med vor elskede Søns og vore Raadgiveres Samtykke har meddelt de fromme Brødre af Franciskanerordenen fuld Tilladelse til at bo i Kolding og der opføre et Kloster, der egne sig til deres Tarv. Idet vi derfor ønsker at vise de nævnte Brødre vor særlige Gunst og Naade, ikke blot hyder vi men beder ogsaa om, at I af Ærefrygt for Gud og os vil modtage Brødrene velvilligt, og naar I har modtaget dem, drage Omsorg for, at de til deres Tarvs Fremme behandles gunstigt, naar de henvender sig til eder.

Givet i Skelsiskør i Herrens Aar 1288 d. 14. April i Nærværelse af følgende Herrer: Valdemar Hertug af Jylland, Witzlav Fyrste af Rygen, Nicolai Biskop af Børglum og Prior af Antvorthskog, Magister Martin. vor Kansler, Johan Lythlle, Uffo forhenværende Senechal, Sven Bonde og flere andre paaalidelige Mænd.«

Herefter maa man anse 1288 som Stiftelsesaaret, men det er noget uklart, hvilken Biskop der har foretaget Indvielsen. — Efter Beretningen skete Indvielsen Trinitatis Søndag, men Biskop Tyge i Ribe døde den 4. Marts 1288, altsaa før Bevillingen, og efterfulgtes af Biskop Christjern, han kan altsaa ikke have foretaget Indvielsen. Derimod blev 1216 en Biskop Thycho valgt i Slesvig, og om ham meddeles, at han anlagde Dominicaner og Franciskaner Klostre i de fleste Byer i Sydjylland. Man kunde maaske opstille den Formodning, at Graabrødrene i 1238 under Tycho af Slesvig havde indrettet sig i Henrik Dulmers Gaard, og senere, 1288, da de havde faaet mere fast Fod i Landet og erhvervet sig Formue, bygget sig et større og bedre indrettet Kloster, der blev indviet 1288 af Biskop Christjern i Ribe. Kolding laa under Ribe Custodie.

I over halvtredie Hundrede Aar levede Munkene her deres ejendommelige Liv, og de have sikkert haft en meget stor Betydning for Byen og Egnen. Deres forsagende, ydmyge og gudfrygtige Liv gav dem stor Anseelse, og de strænge Ordensregler bleve sikkert nøje overholdte, — i al Fald i den første Tid.

Der kendes endnu kun lidt til deres Liv i de første Par Hundrede Aar; jeg har fra den Tid fundet følgende Optegnelser:

1413 ere de blevne betænkte med en lille Gave, idet Anders Jensen kaldet Tangæbierth (fra Haderslev-egnen) den 6. Septbr. i sit Testamente skænkede 1 Mark lybsk til hvert af Klostrene i Haderslev og *Kolding*.

1420 er der sket et Drab i Klosterkirken. Desværre kendes de nærmere Omstændigheder ikke, men i et Brev, der findes i Gch. Ark., meddeler Peder Esger-

sen, Væbner: »Jeg har med min Faders og mine øvrige Slægtninges Saantykke tilskjødet og skjøder Her Christjern, Biskop i Ribe, min Gaard, kaldet Dysling, i Brynild Sogn, Jælling Syssel, (Dørslund i Brande Sogn), som Ridder Her Jens Olufsens Arvinger har i Pant for 14 Mark Sølv med en Mølle og et Gærde (ved) i hvilket man fra gammel Tid har plejet at fange Aal og andre Fisk, for mine aabenbare Overtrædelser, som jeg har begaaet ved desværre at dræbe en Mand i Graabrødrenes Kirke i Kolding.« Et Drab var den Gang som nu en alvorlig Forbrydelse, men Kirken var medgørlig, den kunde tilfredsstilles med Sjaelegaver for den Døde. — Om denne Begivenhed blev man mindet, da der ved den Udgravning, der i 1900 blev foretaget til en Kælder i Ejendommen Matr. Nr. 457a i Sdr.-Klostergade, blev fundet et Kranium med et uhyggeligt stort Hugsaar i Hovedskallen. Det er vel næppe af den Person, der blev dræbt af Peder Esgeresen, men det bringer dog uvilkaarligt Tanken tilbage paa de raa og usikre Forhold i Middelalderen. — Kraniet opbevares i Muscet paa Koldinghus.

1436 havde Munkene en Strid med Borgere i Kolding om en Fiskedam — Geddedam —, som Biskop Nicolaus af Ribe havde overladt dem, det vides imidlertid ikke, hvorledes Striden endte, eller hvor Fiskedammen har været; Stedet angives foran Kolding nær ved Vandets Udløb og kaldes Tridclund i Nudorpsmark.

Henimod Midten af det 15. Aarhundrede begynde Munkene at blive mere omtalte, men det er desværre ikke deres Dyd og gode Sæder, der bringe os Efterretninger om dem. Det er dog ikke Kolding Kloster alene, der begynder at gøre sig sørgelig bekendt. Den 8. Jan. 1443 udstedte Christoffer af Bajern og Ærkebiskop Hans Laxmand et Brev om en sædelig Reform

for at raade Bod paa de mange Klager over Uorden og Løsagtighed blandt Klosterfolk. Den 22. Oktober 1467 bragte Kong Christjan den I Sagen frem for Pave Poul II, vistnok særligt bevæget dertil af sin Dronning Dorothea. Inden man imidlertid mærkede noget til, at Paven tog sig af Sagen, havde Kongen beskikket Broder Laurids Brandersøn til Guardian i Graabrødre Klosteret i Odense, for at dette Sted kunde blive Udgangspunktet for Ordensens Reformation. Laurids Brandersøn nævnes første Gang 1468 som Guardian og Lektor i Kolding, senere i Ribe. — Guardianen indtog i Graabrødre Klostrene samme Stilling som Prioren i Dominicaner Klostrene og var ofte tillige Læsemester, der forestod Undervisningen. — Han sendtes straks til Rom for at faa sit Valg stadfæstet og opnaa Fuldmagt til at foretage de nødvendige Reforme. Efter sin Hjemkomst virkede han med Iver, men maatte foretage flere Romerrejser for at faa sin Fuldmagt sikret og udvidet. Efterhaanden som Reformen eller som den kaldtes Observantsen blev indført i Klostrene, toge disse Afstand fra Conventualerne, som de kaldtes, der holdt paa den gamle Skik med alle dens Misbrug. I Februar 1481 holdt Observantsbrødrene deres første Concil i Odense, hvor Broder Laurids Brandersøn blev valgt til deres første Vikar. Han virkede ihærdigt for at gennemføre den strænge Observants og naaede at bringe 11 Klostre til Lydighed. Han døde den 4. December 1496 som Munk i Roskilde.

Med ham havde Observantsen tabt sin virksomste Forkæmper, og da Hørsens 1504 var falden til Føje, indtraadte en Standsning, da ikke alene den nye Pave Julius II tog sig af de haardt betrængte Conventualer, men særligt da disse fandt Talsmænd i selve Landet.

En Klage over at Observantsbrødrene forstyrrede dem i deres Ro, angrebe dem med Magt i deres Huse, dreve dem ud med Vold og forfulgte dem med Piskeslag og grove Fornærmelser, røvede deres Gods, Kalke og Kirkeprydelser til Beskæmmelse for Klostertugten og Forargelse for mange, fandt Paven begrundet og overdrog i et Brev af 6. Aug. 1505 Biskop Niels Friis at standse disse Trætter, idet han bebudede, at der Aaret efter vilde blive afholdt et Generalkapitel i Rom om denne Sag.

Dette blev afholdt i Pinsen 1506, hvor Observantsbrødrenes Provincial-Vikar, Laurids Johansen, var tilstede, og Udfaldet blev, at der lagdes en Dæmper paa den reformatoriske Iver. Observantsbrødrene maatte nu forholde sig rolige, men dette var ikke efter Kong Hans's Ønske. I et Brev til Paven af 3. Januar 1508 skrev han, rimeligvis efter Dronningens Tilskyndelse, for at klage over de Graabrødre, der stode under Generalministeren og især over Conventet i Kolding. Her foregik efter hans Sigende skrækkelige Exesser, hvorfor han bad, at General-Vikaren for Observantsmen maatte bringe Brødrene til regelbunden Lydighed. Mærkeligt nok vilde Paven ikke imødekomme Kongen, rimeligvis efter Biskoppens Paavirkning.

At Dronning Christine trods alt dog bevarede nogen Velvillie for Graabrødrene i Kolding sees af hendes Regnskaber, hvor der findes følgende Udgiftsposter:

»1507 Item 5 þ fik jeg (gav jeg) Her Peder min Frues Kapellan til Fisk til Brødrene i Kolding Kloster for Messer.

1520 Item 1 Hamborgergylden fik Michel Fusth i Odense som min Frues Naade gav Brødrene i Kolding til 2 forgyldte Kalke.«

Man skulde antage, at disse Stridigheder indenfor

Munkeordenen maatte gøre Indtryk paa den menige Mand, men det syntes, at Folk ikke brød sig meget om dem. At mange forargelige Historier om Brødrenes Liv og Levned vare satte i Omløb i disse Tider, er en Selvfølge, og de have sikkert været et interessant Emne for Samtaler.

Omsider lykkedes det dog at gennemføre Observant-
sen. 1517 maatte Graabrødrene i Kolding bøje sig ind under den, samme Aar faldt Kallundborg tilføje, og Resten sluttede sig hertil i de følgende Aar.

Imidlertid opstod en ny og større Fare for Klostre-
ne. Den 31. Oktober 1517 opslog Luther sine 95 Strids-
sætninger paa Slotskirkens Dør i Wittenberg, og der-
med begyndte Reformationen, der i Løbet af faa Aar
fordrev Munkene fra Danmark.

Allerede længe havde Befolkningen sikkert følt sig
besværet af Munkenes gudelige Tiggeri og med Mis-
fornøjelse set dem samle sig Rigdomme. Skønt Graa-
brødrene kun ved Almisse maatte samle til det daglige
Forbrug, besade de dog betydelige Værdier i deres
Klostre. — De store anseelige Bygninger med mange
Gaardsrum og forskellige Haver kunde nok vække
Misundelse hos Byens Borgere. Denne Uvillie gik
endog saa vidt, at Præsterne maatte tage sig af dem,
det var nemlig kommen dertil, at man ikke alene
nægtede dem Almisse men endog forgreb sig paa dem.

»Almuens Folk forhærdes og tilskyndes af onde
Raadgivere«, — saaledes lød Prælaternes Klage, — »saa
de fattige Klostermænd, som intet andet have at leve
af end gode Menneskers Almisse, mangelsteds ikke
faa nogen Hjælp, som de dog i andre Kongers Tid
plejede at faa i Købstæderne og paa Landsbygder, men
naar de fare efter Guds Almisse blive de slagne og
dragne og ilde medfarne paa alfare Vej og Sti. Det

vederfores nu sidstens en fattig Broder fra Sortebrødre Klostret i Vejle, som vilde drage mod Viborg for at købe for Klosterets Penge nogen tør Fisk til Klosterets Behov; da kom der paa Marken to Hoffmænd ridende til ham, som hug og slog ham saa længe, de kunde kende Liv i ham, og hug Hestene for Vognen mange store Saar.« *

En saadan blodig Voldsfærd oprørte Prælaterne, og deres Indsigelse blev heller ikke uden Følge, men Brødrenes Stilling i det Hele var derfor alligevel den samme. Det var »onde Raadgivere«, der havde forført Almuen, mente Prælaterne, og sigtede sikkert derved til de lutherske Prædikanter.

Paa Herredagen i Odense i August 1527 fremsatte Prælaterne deres Klage og opnaaede ogsaa, at der ved Herredagens Slutning den 20. August udgik et Brev for at værne om Tiggerklostrene, hvori det befaledes, at man skulde lade Klosterets »Bedere« eller Almissemamlere gaa i Fred uden at tilføje dem Overlast, da det jo stod enhver frit, om han vilde give dem noget eller ikke. Tillige blev der givet Sortebrødrene og deres Provindsial et kongeligt Beskærmelsesbrev af 28. August 1527. — At disse bleve særligt fremhævede, skyldtes utvivlsomt Overfaldet paa Sortebroderen fra Vejle.

Det lakkede imidlertid stærkt imod Slutningen for Graabrødre Klostret i Kolding. Brødrene bleve haardt forfulgte og trængte af Lutheranerne, særligt af deres Præst, der tidligere havde været Dominicaner i Haderslev. — Maaske Niels Jespersen, der efter en Tavle i Kolding Kirke, var den første evangeliske Sognepræst i Kolding. — Kongen blev tilskyndet til at udjage dem særlig af en Adelsmand, Hartvig Andersen, der havde Lyst til at komme i Besiddelse af Klostret.

* Ny danske Mag V, Pag 220.

Kong Frederik I sendte saa ved Juletid 1529 nogle Adelsmænd til Brødrene med Bud, at Kongen ikke længer vilde taale dem, men bød dem at udvandre, idet han skænkede dem 100 Mark i Rejsepenge og tillod dem at modtage en Kalk og nogle Messeklæder. De forsmaaede imidlertid Kongens Gave, hvorfor han lod dem uddrive med Magt med Undtagelse af en Munk ved Navn Martin, der aflagde sin Ordensdragt.

Det lader dog ikke til, at Hartvig Andersen fik Del i Klosterets Gods. Han var i Aarene 1531—33 Kongens Fodermarsk. 1527 havde han faaet Lensbrev paa Oregaard og Orebirk i Fyen og forlenedes 1532 med Falsterbo Slot og Len. Derimod bortgav Kongen et til Klosteret hørende Hus til Anders Koch. — Gavebrevet lyder ifl. Reg. o. a. Lande 2 B 215:

»Anders Borger, kock paa Kolding, feck breff at K. M. haffuer vndt og giffluit hanum eett H. N. oc kronens hvvss, liggendis wedt Graabrødre Closter wdi Kolding, som war the Graabrødris washehvss, att haffue, nyde, bruge oc beholde til seg, oc syne arffwinger for frii egendom till ewig tiidt,
cum inhihicione solita.

Datum Kolding, søndagen nestt effther gudtz legemsdag aarc MDXXX.

Relator her Mogens Biilde ridder.«

1532 fik Hartvig Ulfeld Brev paa et Hus i Graabrødre Kloster i Kolding »som hans heste nu udi stande«.

1547 fik Kristoffer Johansen Stadfæstelse paa et Hus i Kolding næstop til Graabrødre Kloster.

1549 fik Claus Weber Borger i Kolding Brev paa et Stykke Jord liggende paa Graabrødre Kirkegaarden norden næst op til Christoffer Johansens Gaard 20 Alen i Længde og Brede.

1557 fik Borgermester og Raad i Kolding kongelig Befaling til i Overværelse af Lensmanden at taksere den Jord og Byggeplads, hvor Kolding Kloster forud stod. — Bygningerne maa da have været nedrevne.

1559 fik Nicks Madsen et Stykke Jord paa Klosterkirkegaarden vesten og norden for den store Adelfarvej — (vistnok Købmand N. Jørgensens nuværende Gaard).

1618 fik Jep Bøgvad Borgmester Skjøde paa den Plads Hus og Bygninger liggendes i Klosteret.

Saaledes blev Klosteret efterhaanden udstykket og Bygningerne nedrevne. De eneste synlige Minder, vi nu have tilbage, ere Navnene Klostergade og Klosterstræde, der løbe, hvor Klosteret forud stod. Der findes dog endnu under Bygningerne og Brolægningen Rester, der jævnligt komme frem, naar der foretages Gravninger i de paagældende Gader; desværre er det kun lidet, der hidtil er bevaret, og man har endda ikke fuld Vished for, at det virkelig er fra Klosterets Bygninger.

Da Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger i Foraaret 1900 lod udgrave Grunden til det store Pakhus paa Matr. Nr. 457a i Sdr.-Klostergade fandtes store Granitsten liggende som Grundsten, men nogen Opmaaling fandt desværre ikke Sted. Derimod fik jeg Lejlighed til at undersøge en Trævandledning, der fandtes 42" under Gaardspladsen. Den bestod af et kortere og et længere Stykke udboret i 2½ og 3" Diameter og løbende i Retning Syd—Nord. De vare samlede paa en ganske ejendommelig Maade, idet det kortere sydlige Stykke var kegleformet tilspidset og indstukken i den tilsvarende udborede Ende af det over 8 Alen lange, nordlige Stykke; Samlingerne vare yderligere dækkede med Munketagsten. Den nordlige

Ende af Ledningen var lukket med en Rist, dannet af en Kobberplade med smaa indslaaede □-Huller. Rimeligvis har det været en Ledning, der har ført Vandet fra den Syd for Klostret løbende Aa. Herfor taler, at det sydlige Rør havde mindst Tvermaal og var indstukken i det nordlige.

Ved samme Lejlighed fandtes to af de mærkelige Brønde, dannede af udhulede Egestammer, saakaldte »Holk«. Den ene var nedsat i Flugt med Vandrenden, ca.

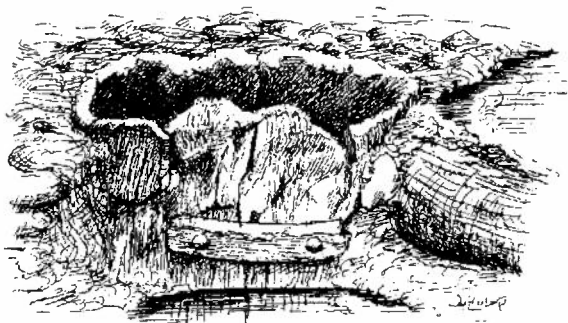

Fig. 1.

5 Alen nordligere. Dens Underkant var 9 Fod under Gaardspladsen, men Overdelen var bortraadnet, saa den kun var 4 Fod høj. Tværs over den laa en tildels opraadnet Bjælke, der dog vist stammer fra en senere Tid. Tvermaalet var 25 à 28" indvendig, 32 à 40" udvendig. Ved Udrensning af denne Brønd fandtes paa Bunden Træpinde, Sten og Skaar af et Lerkrus med Stregornamenter. — Den anden Brønd sad noget længere mod Nordvest og var omtrent af samme Form og Størrelse. Her var dog den Ejendommelighed, at den var gjort dybere ved Nedramning af Planker langs de indvendige Sider. Paa den

søndre Side var Brønden revnet i hele Dybden men ingen samlet med en Træklampe, der var fæstnet med to $1\frac{1}{4}$ " tykke Trænegler, (se Fig. 1). Tilvenstre og lidt ovenfor denne Klampe saas en Nedskaering $16 + 10$ ", der var lukket med et Bræt af Bøgetræ. I denne Brønd fandtes Huggespaaner, Smaakviste, Knogler af et større Dyr og nederst et Lag Halm, hvori laa nogle tildannede Træstykker bl. a. et firkantet Spundslaag og en tilspidset Pind — »Tøndetap?»

En Brønd af samme Art fandtes iøvrigt kort efter i Elmegade Matr. Nr. 651, hvor St. Jørgensgaard har ligget. Den var ogsaa revnet og samlet med Trækklamper, som den foregaaende. En lignende Brønd findes opbevaret i Museet i Haderslev, den har omtrent samme Tværmaal, men er bevaret i betydeligt større Højde. — Den først fundne Brønd og Trækklampen af den anden opbevares i Museet paa Koldinghus.

Foruden de i Fællesforeningens Gaard fundne Fundamenter har man jævnligt ved Nedlægning af Rørledninger i Sdr. Klostergade fundet store Sten, hvis Beliggenhed gør det utvivsomt, at det er Grundsten fra en større Bygning, men det er hidtil ikke lykkedes i de smalle Udgravninger at faa nogen tydelig Forestilling om Beskaffenhed eller Retning. Derimod tør man maaske tage et lille Fingerpeg om Bygningernes Art af de Formsten, der ere fundne. — Jeg har samlet Ribbesten fra Hvælvinger og Sprossesten fra Vinduer, begge svarende til den almindelige Størrelse af Munkesten, hvilket kan tyde paa, at Bygningerne have haft Krydshvælvinger og murede Vinduespiller. Ligeledes har jeg fundet Munketagsten, der kunne antyde Tagdækningen, og endeligt giver en lille haardt brændt men stærkt slidt Gulvsten og en glasseret pæleformet Flise med Mønster en svag Oplysning om Bygningernes

Indre. — Disse Fund opbevares i Museet paa Koldinghus.

Vi kunne saaledes ikke af Fundene faa nogen tydelig og sikker Mening om Klosterets Udseende, men maa søge at danne os et Billede af de enkelte Oplysninger, som Historien og Navne kunne give, og her giver den første Beretning om Klosterets Oprettelse i Script. rerum. danic. en lille Vejledning. Brødrenes Hus grundlagdes af Ridder Henrik Dulmers Gaard og Kapel og kaldtes Dueholm, skrives der. Navnet Dueholm stammer vistnok fra Du, — oldnordisk Dy = det er Kjær = sumpet Eng.*

Vi tør da antage, at Klostret har været beliggende paa en Høj omgivet af Engdrag, for hvilken Antagelse de endnu værende Jordbundsforhold tale. Klosters Bygninger have rimeligvis først og fremmest bestaaet af den egentlige Klausul, hvor Munkene have haft deres Hovedopholdssted. Denne dannedes som Regel af fire Fløje, hvoraf den ene indtoges af Klosterkirken, — og at der har været en saadan sees bl. a. af det tidligere omtalte Drab, ligesom der i en Vedtægt om Torvehandel i Kolding, der findes i en gammel Raadstueprotokol fra Tiden omkring 1500, er en Bestemmelse, hvori Klokkeringning fra Klosterkirken er benyttet som Tidsbestemmelse.

Endvidere har der været en Konvent- eller Kapitel-sal, og denne har næppe været helt ubetydelig, da den i Aaret 1525 gav Ly for Rigets Raader, der her holdt Herredag, ligesom Ordenen her holdt et Kapitel i Aaret 1474. Endeligt har der selvfølgelig været en Bygning, hvori den fælles Spisesal — Refektoriet — og Sovesalen — Dormitoriet — samt Munkenes Celler, Køkken o. s. v. — Udenfor Klausulen laa en Del Byg-

* Jysk Hist. og Topog., 3 R. 3 B., Pag. 544.

ninger til forskelligt underordnet Brug, vi have hørt nævne et Vaskehus og en Bygning til Hestestald, men der har sikkert ogsaa været Forraadshuse, Gæstehuse, Værkstedbygninger o. fl. — Omkring disse Bygninger fandtes Kirkegaarden samt de forskellige Haver — Urtehave, Humlehave m. fl. — og rimeligvis har alt været omgivet af en Ringmur.

Kunne vi end saaledes i Tankerne danne os et Billede af Klosters Udseende, er det dog kun svage og usikre Efterretninger, vi have om Boligerne for de Levende. Derimod have Udgravningerne givet os noget bedre Oplysninger om de Dødes Boliger. Kirkegaarden har som anført ligget ved Klosteret, og talrige Grave ere fundne. Det synes, at de fleste Lig have været nedlagte uden nogen Kiste, dog er der fremdraget ikke faa Grave, hvor der er sørget mere omhyggeligt for at værne om Liget; i tvende Kister, der bleve udgravede den ene ud for Hjørnet af Øster og Sdr. Klostergade, den anden ud for Matr. Nr. 395 i Sdr. Klostergade, fandtes endog store Slagsværd, som man havde medgivet de Døde.

Om Begravelsesmaaderne faar man et Begreb ved de forskellige ejendommelige Kisteformer, der ere fremdragne. I Maj Maaned 1891 fandtes ved Nedlægning af en Kloakledning i før nævnte Fællesforeningens Gaard en Kiste af store Munkesten, der vare murede som hel Sten paa alle Sider, havde samme Bredde ved Hoved- som ved Fodenden og maalle indvendig 3 Al. i Længde, 15½" i Bredde og 8" i Højde. Overdelen var borttaget, rimeligvis ved en tidligere Gravning. Liget laa paa Ryggen med Hovedet mod Vest, Kroppen og Benene uberørte, men Hovedet og Halsen vare flyttede ud af Stilling, da der i tidligere Tid var bleven lagt en Drænledning igennem den øverste Del

af Kisten, hvis Bund var 40" under Gaardspladsen. Lignende Former af murede Kister ere tidligere fundne, bl. a. i Allehelgens Kloster i Lund og ved Sorø Kloster,* ligesom de ere fremdragne af Professor Löffler i Aarene 1891—92 ved Roskilde Domkirke.**

Af Trækister fandtes en Egekiste i Foraaret 1900. Bunden bestod af en 3 Al. lang c. 1" tyk Egeplanke 14" bred ved Hovedenden 11³/₄" ved Fodenden. Siderne og Enderne, der tildels vare borttraadene, havde været fastsømmede antageligt lodrette, saa Formen omtrent har været som en langagtig Pakkasse; Liget laa paa Ryggen med Hovedet imod Vest.

Der er hidtil kun funden en af hver af de anførte Former, derimod er der fremdraget flere af en højest mærkelig Form. Fra Gasværkets Rørlægningsarbejder i Sdr. Klostergade havde Smodemester A. Olesen givet mig et Stykke af en Egeplanke, i hvis ene Kant var boret en Række Huller, og udtalte, at det var en Sideplanke af en Ligkiste. Jeg vilde ikke fæste Lid her-til, men Fundet af to hele saadanne Kister ved Fællesforeningens Udgravning stadfæstede Rigtigheden af Olesens Meddelelse.

Den ene Kiste stod i Retning Øst-Vest med Hovedenden imod Vest i en Dybde af 2 Al. 8" under den nuværende Overflade. Den er dannet af to paa Højkant staaende Egeplanker, der i Tidens Løb ere skredne, saa de havde en skraa Stilling imod Syd. Ved Hovedenden ere de lodrette afskaarne, ved Fodenden skraa, saaledes at Underkanten er længere end Overkanten. Den højre Planke, der er godt bevaret, er 3 Al. 4" lang i Underkanten og 5" kortere i Overkanten. Højden 11" ved Hovedenden 8" ved Fodenden, Tykkelse 1¹/₄".

* J. P. Dagaard »Om de danske Klostre i Middelalderen«, Pag. 140 og 258.

** Aarb. for nord. Oldkyndighed 1897, Pag. 225 ff.

Den venstre Plauke er omtrent af samme Maal. Begge Planker ere meget raat tildannede og synes kun at være behandlede med Sav og Økse. $1\frac{1}{4}$ “ fra Plankernes Underkant er boret 9 Huller i en Række med en indbyrdes Afstand af 6 à 8“, og af c. 1“ Tværmaal.

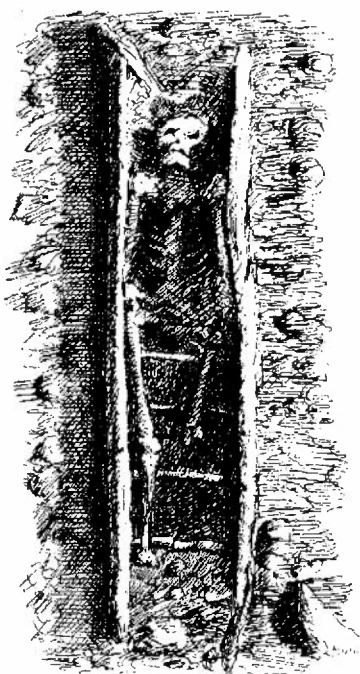

Fig. 2.

I disse Huller var anbragt en Række Hasselpinde dels med paasiddende Bark, dels afskrabede, nogle vare tilspidsede for at passe i Hullerne, og en Del vare fastgjorte med Trækiler inddrevne fra den udvendige Side i Enderne af Pindene. Kistens Bund har altsaa bestaaet af den af disse Pinde dannede Tremmerække. — I den øverste Kant af Plankerne er der ved begge Ender, 10 à 12“ fra Hoved og 7 à 8“ fra Fodenden ligeledes boret Huller, hvori sade Rester af Pinde, der

have afstivet Kistens Sider. Pindenes Længde var c. 17“ ved Hovedenden, c. 14“ ved Fodenden, saaledes at Kistens indvendige Bredde har været c. 15 og 12“.

Liget laa, som Fig. 2 viser, paa Ryggen med Armene langs Siderne. Skelettet var velbevaret, det maalte 2 Al. 15“ fra Isse til Fodsaal, Skulderbredde 13“. Under Bækkenet og Benene sees Bundtremmerne,

ligesom Resten af den over Ligets Hoved anbragte Tremene tydeligt skelnes. — Paa Tegningen mangler nederste Del af venstre Ben, der var bleven opgravel af Arbejderne, før Billedet blev taget. — Der fandtes ikke Spor af Laag eller Endestykker, ligesom der heller ikke kunde findes Rester af Klædedragt eller andet Gravgoods. Træpindene vare aldeles opløste, saa det trods forskellige Forsøg ikke lykkedes at opbevare dem.

Den anden Kiste, der ligeledes havde Hovedenden imod Vest, har haft aldeles samme Form men var ved en tidligere Nedlægning af en Gasledning bleven saa meget beskadiget, at den kun tildels kunne maales; den syntes at være c. 10° kortere, Plankernes Tykkelse $\frac{3}{4}$ à 1°. Den indvendige Side af højre og udvendige af venstre Planke ere udsavede, medens de modsatte Sider bærer tydelige Spor af Øksehug. Overkanterne ere glathuggede, Underkanterne synes høvede. $\frac{1}{2}$ ^o fra Underkanten findes i hver Planke boret 7 Huller af $\frac{3}{4}$ ^o Diameter med en uregelmæssig indbyrdes Afstand af fra $5\frac{1}{2}$ til 10°. Ligesom i førstnævnte sade her Rester af Pinde, hvoraf flere vare kilede. 10° fra Hovedenden 1° under Overkanten findes Huller i begge Planker, desuden findes i venstre Planke $9\frac{1}{2}$ ^o fra Hovedenden yderligere 3 Huller 1° i Tvermaal i indbyrdes Afstand af $7\frac{1}{2}$ og 9°, hvori Rester af Pinde. Disses Bestemmelse kan dog ikke afgøres, da der ikke findes tilsvarende Huller i den modsatte Planke. Kistens indvendige Bredde ved Hovedenden maalte 14°.

Liget laa ligeledes her paa Ryggen, men Maal kunde ikke tages, da Forholdene vare blevene forstyrrede ved den omtalte Rørlægning. Ejheller her fandtes Spor af Laag, Endestykker, Klædedragt eller andet Gravgoods.

Foruden disse to Kister fandtes endnu en Sideplanke af en tredje Kiste, hvis Overkant var fuldstændig bortraadnet, den har en Længde af $43\frac{1}{2}$ " , Tykkelse $\frac{3}{4}$ " à 1 " , Enderne ere lodret afhuggede. $\frac{3}{4}$ " fra Underkanten er boret 8 Huller af $\frac{3}{4}$ " Tvermaal med en indbyrdes Afstand af $2\frac{1}{2}$ " til 5 " .

En fjerde Kiste blev i August 1905 funden ved Nedlægning af Gasrør i Sdr. Klostergade omtrent ud for Matr. Nr. 460. Jeg var bortrejst, da den blev udgravet, men Arbejderne optog omhyggeligt Sideplankerne og

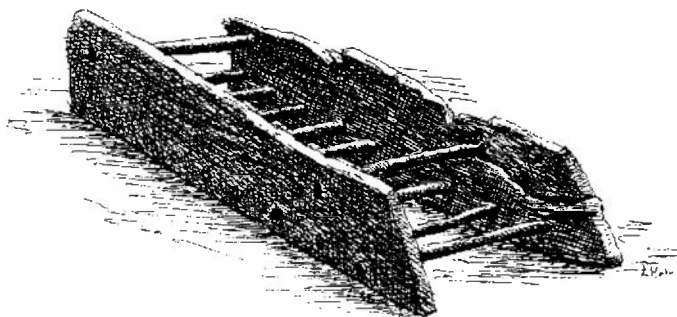

Fig. 3.

afleverede dem senere til mig. De ere omtrent lige lange 65 — $67\frac{1}{4}$ " , $8\frac{1}{2}$ — $9\frac{1}{4}$ " høje og $1\frac{1}{2}$ " tykke, Overkanten paa begge er noget beskadiget, Sidefladerne synes afhøvede, Enderne uregelmæssigt afsavede. Ca. 1 " fra Underkanten er boret 13 Huller af $\frac{7}{8}$ " Tvermaal med en indbyrdes Afstand af fra $2\frac{1}{2}$ " til 6 " i hvilke sidder Rester af Pinde, hvoraf nogle kilede. — Disse sidste Planker afvige fra de tidligere fundne deri, at der $15\frac{1}{2}$ " og $23\frac{1}{4}$ " fra Fodenden, c. 6 " over Underkanten findes to firkanterede Huller af 1 " i \square , i det ene sidder Rest af en \square -Træpind, ellers ses kun Spor af et boret Hul i Overkanten $\frac{1}{2}$ " fra Fodenden.

Hvorledes Ligets Stilling var, kunde Arbejderne ikke forklare, ligesom der heller ikke blev givet Oplysning, om der fandtes Spor af Klædedragt eller andet.

Ved at indsætte nye Pinde af samme Maal som de oprindelige er det lykkedes at samle de to først fundne Kister, hvoraf den bedst bevarede ses paa hosstaaende Afbildning (Fig. 3).

Det er en mærkelig og tarvelig Begravelsesskik, der hidtil ikke er omtalt andet Steds. Den passer godt til Graabrødrenes tarvelige Leveregler og har iøvrigt været meget hensigtsmæssig, da Ligets Bløddele hurtigt ere blevne opløste.

De fundne Trækister opbevares i Museet paa Koldinghus med Undtagelse af den sidst fundne, der er indsendt til Nationalmuseets 2. Afdeling.

Foruden de her nævnte Tremmekister kendes endnu en femte, der ligger paa sin oprindelige Plads i Sdr. Klostergade ud for Matr. Nr. 458. — Arbejderne stødte paa den, da der blev lagt Stikledning ind i Ejendommen fra Gasledningen, men da det ikke var nødvendigt at fjerne eller ødelægge den, blev den liggende til en sagkyndig Undersøgelse en Gang kan foretages.

Som man vil se, er det kun sparsomme Oplysninger, der hidtil ere fremkomne om vor Bys gamle Kloster, men forhaabentligt vil Interessen bevares for dette som for andre gamle Bygningsfund, saa at der omgaas skaansomt med, hvad muligt senere kan findes.

Franciskanernes Vaaben
 efter et Billede i liber conformitatum fra Aaret 1513.
 der findes i Klosterbiblioteket i Paderborn.

MERE OM SLAVEKRIGEN

I. FRA GADBJERG OG LINDEBALLE SOGNE

Af Sognepræst HANS KAU, Gadbjerg.

FORANLEDIGET ved Hr. cand. mag. S. Hansens interessante Stykke i »Vejle Amts Aarbøger« for 1905 om »Den jydsk Slavekrigs Begyndelse« har jeg faaet Lyst til at nedskrive, hvad jeg har opsamlet i Folke-munde om denne Begivenheds Forløb i Gadbjerg og Lindeballe Sogne — dels hos saadanne, der selv have været Deltagere, og dels hos Folk, der have været Til-skuerne — i den Tanke, at det maaske kunde bringe andre til at fremkomme med lignende Optegnelser fra andre Steder, der har været med i Bevægelsen. Den »jydsk Slavekrig« er en saa interessent Episode i det jydsk Folks Historie, at ethvert Træk derfra for-tjener at optegnes og glemmes. Og det haster dermed; thi Deltagerne i de Dages Rørelser blive færre og færre Aar for Aar, og de yngres Beretninger ere for brudstykkeagtige til, at der heraf kan fremstilles noget Helhedsbillede.*

Det rædselsfulde Budskab, at en Flok rendsborgske Slaver (Tugthusfanger) havde afbrændt Herregaarden

* Den følgende Fremstilling støtter sig udelukkende til mundtlig Tradition. Som mine fornemste Hjemmelsmænd skal nævnes: Enken Grethe Bæk, Husmand Peder Jensen, Aftægtsmand Melchior Jørgensen, Rentier Jeppe Knudsen af Gadbjerg, Gaardmand Peder Hansen af Smidstrup, Sognefoged Christen Jensen og Aftægtsmand Thue Madsen af Lindeballe.

Kjeldkjær og nu drog skjændende og brændende mod Bredsten, kom til Lindeballe op ad Forniddagen Onsdag d. 29. Marts 1848. Det var Theilgaard Hansen, den ene af Brødrene Hansen, som den Gang ejede Gaarden Julingsholm i Sønder Omme Sogn, der bragte Efterretningen. Han havde været i Vejle, hvor der den Dag var Marked, eller i hvert Fald undervejs dertil; men aldrig saa snart havde han hørt Ulykkesbudskabet om Slavernes Fremtrængen, før han vendte Hestene hjemad og langs afsted purrede Befolkningen ud til Kamp mod Fjenden. I den Grad vildt kjørte han, at begge hans Heste kort efter døde af Overanstrengelsen. Det var iøvrigt ikke de eneste Heste, der den Dag fik deres Helsot. Den samme Skjæbne ramte mange flere.

Fra Lindeballe Kro fløj Rædselsbudskabet ud over Sognet. Skolelærer Hansen, der var en gammel Underofficer, lod øjeblikkelig Børnene løbe for at bringe Efterretningen til Hjemmene og med Opraab til Beboerne om at møde bevæbnede i Lindeballe for derfra i samlet Trop at drage mod Bredsten. Ad den Vej kom Budskabet rundt i Lindeballe og Nørskov Distrikter, der begge den Gang søgte til Lindeballe Skole. Fra Skolen styrtede »gamle Hansen« op til Kirkeklokken, der i hine Tider ligesom nu havde sin Plads i et aabent Træstillads paa Kirkegaarden, og derfor kunde høres viden om. Han begyndte at ringe af alle Kræfter. Klokkeren havde for en Del Aar siden faaet en Revne, men gamle Laust Smed havde lagt en Gjord omkring. Den var derfor altid noget »hvæs« i Tonen; men i Dag hvæsedes den værre end nogensinde paa Grund af den usædvanlig voldsomme Ringning. Folk mytrede op til Kirken. Hvad kunde der dog være i Vejen? Thi man havde Fornemmelsen af, at det hverken var for Lig eller almindelig Brand,

der kimes, men at der maatte være noget usædvanligt paa Færde. Gamle Hansen gav pustende Besked. O, Rædsel! Ja, det var tydeligt nok. Alle kunde klarlig se, at det brændte i Bredsten, ja, der var dem, der ligefrem kunde lugte det. Efter Modtagelsen af det frygtelige Budskab, styrtede enhver igjen til sit for at gemme de Kostbarheder, som man ikke vilde have, skulde falde i Fjendens Hænder; thi at der stod frygtelige Tider for, kunde der jo ikke være Tvivl om. Det hjalp slet ikke, at Per Thomsen sagde: »Det er Løwu det hele, de kommer et saaan!« Jørgen Udesen gravede en jærnbunden Kiste med Sølv-tøj i ned i Jorden, og »æ Bødkermands Kone« dækkede sine Sengeklæder til i Sognefogdens Sandgrav. De var noget kolde, da hun skulde have dem op igjen om Aftenen.

Fra Sognefogedgaarden, der laa tæt ved Kirken, blev Efterretningen bragt til den søndre Side af Sognet. Sognefogdens Søn, den nuværende Sognefoged Christen Jensen, som den Gang var 18 Aar, maatte over Hals og Hoved til Hest, og med Lynets Fart fløj han ind gjennem Lindeballe Skov til Aast, hvor Skolen for Sognets sydligste Del fandtes. Rytteren standsede udenfor Skoledøren. Gamle Lærer Horsted kom farende ud med bart Hoved. »Hva æ der ve'et?« raabte han, idet han saa Rytterens forstyrrede Ansigt. Ja, det var da saa og saa gall. Næppe havde Horsted hørt Beretningen til Ende, før han ligesom gamle Hansen lod Børnene fare med Ilbud til Hjemmene om, at alle vaabenføre Mænd skulde møde hurtigst muligt i Lindeballe.

Fra Aast foer Rytteren gennem Amlund til Gjødsbøl. Han havde ikke Tid at staa af Hesten, men udraabte det skrækkelige Budskab til Folk, hvor han traf dem, paa Landevejen, paa Marken, i Gaarden

eller udenfor Gaarden, og saa afsted igjen. »Det er Dævlén reger mæ Løwn«, sagde gamle Jens Sørensen i Gjødsbøl. Men hvem tog Notits af en saadan gammel Nar. Der blev det vildeste Røre overall.

Fra alle Sider styrtede Sognets vaabendygtige Mandskab nu ad Lindeballe til, bevæbnede med Forke, Høtyve, Møggrebe, kort sagt, hvad man i Øjeblikket lettest havde kunnet faa fat i. Der var jo ingen Tid at spille. De Amlund Mænd, Niels og Hans Amlund, kom med deres Bøsser, de var nemlig vældige Nimroder, og de havde yderligere hver sin Buløkse stukket ned under Trøjen bag ved Nakken. Thue Madsen i Lindeballe, som den Gang var Dreng, mødte dem paa Vejen til sit Hjem i Lindeballe Skov. De var ved vældig godt Mod. »Vi skal nok klare vor Plads«, sagde de.

Skaren i Lindeballe blev stedse større, og der holdtes det ene Krigsraad efter det andet om, hvordan man bedst skulde gaa til Værks. Medens de andre drøftede, sørgede »gamle Per Nielsen aa æ Kjerkelod« for at faa sig lidt Frokost i Sognefogedgaarden, inden han skulde rykke i Felten med sin Fork. »La wos ta wos en Dram aa klink', Jens, inden vi skilles«, sagde han til Sognefogden, »for vi ses vel sagt aallermer.«

Selv Skoledrenge kom i Krigshumør og vilde med. Det drøftedes ivrigt blandt de ældre, hvorvidt det kunde gaa an at tage Drenge med. Nogle mente nej, andre mente jo. Der var især to Drenge, som ikke var til at blive fri for, og de fik da Lov til at følge Trop. De skulde imidlertid ikke bære Vaaben som de ældre. Det mentes at blive dem for tungt ligesom Sauls Rustning for David. Men de skulde fyre løs paa Slaverne med Sten ligesom David paa Goliath.

Jørgen Due fra Lindeballe Skov, der havde været Dragon, og Per Moesgaards Karl, Christen Madsen, blev udnævnte til at ride forud for at udspejde Fjendens Stilling. Jørgen Due red paa Per Moesgaards Hest, medens Christen Madsen fik Hans Christian Ravns Hoppe, naturligvis de raskeste Gangere, Byen var i Besiddelse af. Nede fra Ringive Sogn, hvor Budskabet ogsaa havde udbredt sig, kom i det samme »Per Christian a æ Dal« paa Pastor Schousboes lille Ridehest. Han var ligeledes bleven sendt ud for at skaffe Oplysninger om Fjendens Fremrykning, saa nu blev der tre Forridere.

Endelig var Skaren bleven rede til Udrykning. Kvinder og Børn stod og saa til med Rædsel, da de modige Krigsmænd drog østen ud af Lindeballe. »Ak, Herre Gud i Himlen,« sagde de gamle Koner, »det er saamænd Sibylles Spaadom, der nu gaar i Opfyldelse: Mænd paa tredsindstyve og Drengene paa tolv Aar.« Kvinderne turde ikke gaa hjem igjen, men forblev samlede med deres Børn paa Sognefogdens Mark hele Eftermiddagen, medens Mændene var i Slag.

Under Sangens Toner gik Marchen nu Øst paa. Maalet var Bredsten, hvor Fjenden formodedes at være. Den første halve Mils Vej indtraf der iøvrigt ikke noget mærkværdigt; men da man drejede om Hjørnet af Tykhøjet Krat, fik man pludselig Øje paa en noget apokryf udseende Person med stort Skjæg, der kom vandrende ad Landevejen. Da denne saa den væbnede Skare, smuttede han i en Fart ind i Krattet. Det maatte aabenbart være én af de berygtede Slaver, det kunde der ikke være to Meninger om. Han maatte fanges. Skaren gav sig da til at afsøge Krattet paa Kryds og paa Tvers. Under Afsøgningen kom man til at rejse en Flok Agerhøns.

Christen Hansen af Lindeballe Skov, senere paa Raabjerg, der var bevæbnet med Bøsse og var en ivrig Jæger, kom i en vældig Fristelse. Men det var bleven vedtaget i Krigsraadet, at ingen — for ikke at bringe Uorden og Forstyrrelse ind i Geledderne — maatte løsne et Skud, før han var Fjenden inde paa Livet, og han blev sit Løfte tro. Bagefter sagde han ærgerlig: »Haaj a vidst, te de waa Løwn de hele, saa sku de Pinedød ha favn en Skrald.«

Trods den ivrigste Eftersøgning undslap Synderen alligevel. Det blev senere oplyst, at den formentlige Slave havde været en af Datidens omrejsende Kræmmere. Ingen har dog Lov til at beskyldte den Mand for Fejghed. Hvem vilde ikke have tabt Modet, naar han mødte en saadan Skare med alle de forunderlige Vaaben, blinkende i Sollyset. For ham kunde der have været god Grund til at tro, at det var Slaverne, han saa.

Da man var færdig med at afsøge Krattet, kom Forpostrytterne tilbage og kunde melde, at Rygtet var lutter Opspind. »Der er ingen Faa'r!« raabte »Per Christian a æ Dal,« idet han lagde sig tilbage paa Hesten og slog ud med Armene. Lidt slukøret drog den lapre Krigerskare da ad Hjemmet til, hvor der blev Jubel hos Koner og Børn. Da Jørgen Due red ind i Lindeballe, fyrede han sin Rytterpistol af for at tilkjendegive sin Ankomst med Fredens Budskab. Øget, han red paa, sank af Skræk over Skuddet ned i alle fire. Iøvrigt var det godt at mærke paa ham saa vel som paa hans Medryttere, at Folk havde været gode ved dem, hvor de havde været; thi de havde faaet »en lille Fyt aa« allesammen.

Saa var da Stormen reden af for denne Gang. Men man havde alligevel ondt ved at tro, at det kunde være »Løwn aaltsammel«. Slaverne kom maaske dog

nok en skønne Dag. Man fik derfor travlt med at anskaffe sig virkelige Vaaben, og Landshysmeden maatte agere Vaabensmed. Den mandlige Befolkning øvede sig i Vaabenbrug, delt i to Afdelinger, der havde hver sin Befalingsmand, og som saadanne maatte naturligtvis forhenværende Soldater gjøre Tjeneste. Hver Nat gik der Vagt paa Landevejen, der fører fra Uhe gennem Lindeballe, og ad hvilken man antog, at Fjenden vilde komme. Paa Grændsen mellem Lindeballe og Gadbjerg Sogne mødtes Vagten fra Lindeballe med den fra Gadbjerg, og man meddelte da hinanden, om man havde iagttaget noget betænkeligt.

En af dem, der var bleven mest altereret over Budskabet om Slaverne, var den daværende Pastor S. til Ringive, Gadbjerg og Lindeballe. Om Søndagen, naar han prædikede i Lindeballe Kirke, maatte der staa Vagt udenfor. Sognefoged Christen Jensen kan saaledes godt mindes, at han har været med til at staa Skildvagt ved Lindeballe Kirke. Præsten var ellers en Mand, der »ikke var bange for en død Høne, naar han havde en Kjæp i Haanden«. Kom en Bondemand ind til ham, og han foer op imod ham med Barskhed i Stemme og Mine: »Hvad vil han?« da kunde han ligefrem bringe Staklen til at ryste i Bukserne. Men Slaverne kunde kue ham. Gud véd, hvad han har tænkt sig, at de vilde have gjort med ham.

Imidlertid forløb Tiden, og da Fjenden stadig blev borte, faldt alle Foranstaltninger efterhaanden bort af sig selv.

Efter Slaget ved Slesvig, der som bekjendt faldt uheldigt ud for de Danske, fik Pastor S. igjen en vældig Skræk i Blødet. Tydskerne rykkede nu op og besatte Sønderjylland og den sydlige Del af Nørrejylland, og Præsten troede, at hans sidste Time var

kommen. Han sendte Kone og Børn langt op Nord paa, og selv vilde han komme bagefter. Men først maatte han dog have Confirmationen overstaaet; thi hvem vidste, naar der ellers vilde blive Lejlighed til det, om Lejligheden overhovedet nogensinde vilde komme. Slaget ved Slcsvig stod Paaskedag den 23de April 1848, og Søndag efter Paaske, den 30te April, skulde der allsaa som sædvanlig have været afholdt Confirmation. Men den forskrækkede Præst turde ikke oppebie Søndagen. Lørdag Morgon den 29de April sendte han Ilbud rundt i Sognene, at Børnene skulde komme, lige som de gik og stod, for at confirmeres samme Dag i Riugive Kirke. Denne Meddelelse fremkaldte næsten lige saa stor Forvirring som Budskabet om Slaverne; thi der var mange, der endnu ikke havde deres Confirmationsklæder i Stand. Skrædderne sad paa Bordene og syede, saa Fingrene sved; den sidste Dag og Nat skulde have været brugt til at gjøre det manglende færdigt, og nu kom pludseligt denne uforudsete Efterretning. Hvad var der at gjøre? Mikkell Pedersen i Gadbjerg maatte staa paa Kirkegulvet med riede Bukser. Det gik ikke saa hurtigt den Gang med at sy et Sæt Tøj som nu til Dags. Symaskinen var endnu ikke opfundet, og det hjemmegerorte Vadmel var haardt at stikke i; alene at sy Sømmen paa et Bukseben kunde tage flere Timer. Heldigvis var Vesten og Jakken færdig, og den høje Filt-hat (Kakkelovnsrør), som den Gang brugtes af Dreng-Confirmander, indkjøbt, det fik da at gaa med Bukserne som det kunde. Det stampede Vadmel var desuden saa stift, at det kunde staa ene, saa der var i og for sig slet ingen Fare ved at staa med Bukserne, selv om de kun var riede sammen.

Værre gik det næsten Thue Madsen i Lindeballe.

Hans Vadmel var af Farveren i Vejle i sidste Øjeblik sendt til Hans Schjøths i Lindeballe. Lørdag Morgen var han selv gaaet ned for at hente det, og Skræderen havde lovet, at hans Confirmationstøj, selv om det var i den 11te Time, nok skulde blive færdigt til Højtideligheden næste Dag. Da han kommer med Pakken under Armen, møder han Sognefoged Jens Melchiorson: »Du skal konfirmeres i Dag, Thue!« raabte Sognefogden. Drengen gav sig til at græde og løb hjemad alt, hvad han kunde. Og nu blev der Travlhed med at banke og børste det gamle Tøj og tage Pletter af. Det blev jo ikke saa kjønt, som det burde have været; men Thue blev alligevel konfirmeret, og det var jo Hovedsagen.

Medens Confirmationshandlingen forrettedes, gik Præsten som paa Naale. Udenfor Kirken paa den saakaldte »Ringhøj« havde han posteret sin Avlskarl, nuværende Gaardmand Hans Peter Hansen i Nørskov, Lindeballe Sogn, og en anden Karl som Vagt for at gjøre Allarm, hvis Fjenden skulde komme. Han kom imidlertid ikke, og Handlingen forløb roligt. Men denne Confirmationsdag vil sent glemmes i Gadbjerg og Lindeballe Sogne.

Det synes, som om Pastor S. bag efter har været flov over sin lidet modige Optræden og har villet skjule sin Fejghed for Efterkommerne. Han har nemlig i Kirkebogen indført Confirmationen i Foraaret 1848 som foretagen Søndag den 30te April. Maaske kan han have foretaget Indførelsen, inden han endnu var kommen i Tanker om at holde Confirmation om Lørdagen, men i saa Fald havde Datoen jo nemt senere kunnet rettes. Bevisligt er det i hvert Fald, at Confirmationen blev afholdt Lørdag d. 29de April.

Hvorledes Efterretningen om Slaverne kom til Gadbjerg, har jeg ikke kunnet faa nøjaglig Rede paa; men det er formodentlig sket ved det samme Bud, som bragte Meddelelsen til Lindeballe. Ogsaa Stedets Beboere selv kom hjem med Efterretningen. Der var nemlig en hel Del af dem, som tidlig om Morgenen var draget til Marked i Vejle, men saa snart de fik det skrækkelige Budskab at høre, kørte de hjemad alt, hvad Remme og Tøj kunde holde. Skolebørnene brugtes ogsaa her ligesom i Lindeballe til at sprede Efterretningen ud i Sognet, hvis Børn den Gang alle søgte til Gadbjerg Skole. Saasnart Lærer Schjøth fik Meddelelsen, gav han øjeblikkelig Børnene fri. »Er der nower ve'et, Schjøth!« raabte hans Kone, der laa i Barselseng, da hun saa Manden fare forstyrret omkring. »Ja, saa sandelig er der noget ve'et«, svarede Schjøth, idet han styrtede afsted op til Kirken for at røre Klokken.

Kirkeklokkens Kimen og Børnenes Beretninger afstedkom nu den frygteligste Forvirring overalt. Hos Jens Madsen i Gadbjerg, hvor der dreves lidt Høkerhandel med nogle af de nødvendigste Livsfornödenheder: Kaffe, Sukker, Tobak, og Brændevin ikke at forlemme, var flere tilstede. Gamle Mikkell Loft, der var Aftægtsmand paa en Gaard omme bag Skoven, sad i fortrolig Samtale med Jens Madsen, og Kjesten Lerager, der gjerne vilde have sig en høj Snaps, var kommen for at faa sin Brændevinsflaske fyldt, hvilken Tjeneste hun i Mangel af Penge vilde erstatte Jens Madsen med en Flaske Fløde. Pludseligt kommer Skolebørnene styrtende med den Efterretning, at de rendsborgske Tugthusfanger var dem lige i Hælene. Mikkell Loft sprang op og styrtede, lige saa tyk han var, i vild Flugt hjemad for at væрге Kjesten, sin

Kone. Udenfor Gaarden var der et Dige, men ingen Barrikader kunde i dette Øjeblik standse Mikkell. En, lo, tre var han oppe paa Diget, og med samme Fart styrtede han ned paa den anden Side igjen. Det gav ligefrem et »Drøn« i hans tykke Mave, da han med et vældigt Dump satte Benene mod Jorden. I modsat Retning styrtede Kjesten Lerager afsted med sin Flaske. Det kunde nok gjøres nødigt at have en saadan Trøstens Engel ved sin Side i de trange Tider, der truede med at oprinde. Rundt omkring i Byens Gaarde jamrede Kvinderne og vred deres Hænder, medens Mændene rustede sig til Kamp. Per Thomsens Kone græd og sagde: »A haar jen lille Dreng liggen op aa æ Kjærgaard, aa a haar grædt manne Taarer over ham, men Gud gi, te vi haaj lejen der aalsamuel.« An' Haugaard, der var i Skolen for at passe Madam Schjøth op i Barselseng, tog dog Sagen fra en anden Side. Da hendes Mand, Wolle Haugaard, kom bevæbnet med sin lange Høfork og vilde tage en rørende Afsked med hende, inden han drog ud at falde paa Ærens Mark, sagde hun: »Do skal Misæl nok kom' igjen!« Wolle blev stødt. Var det en Maade at tale paa under saa alvorlige Forhold.

I største Skynding blev der taget fat paa Udrustningen. Forker, Høtyve, Møggrebe, alt kunde bruges. Gamle Jens Madsen tog en ny Brødkniv, han havde anskaffet sig for nogle Dage siden, spidsede Skaftet til, saa det kunde passe ind i hans Bøsseløb, og med dette Vaaben drog han i Felten. Ved at springe over en Grøft var han saa uheldig at tabe Kniven, som Per Madsen i Tøshy fandt næste Dag, og han havde saaledes kun den tomme Bøsse tilbage at værge sig med.

Paa Per Mikkelsens Gaard i Gadbjerg lavede man

Vaaben af gamle Leblade, som man brækkede midt over, og hvis spidse Ende man ved Hjælp af Nitter fik anbragt i lange Skafter. Vaabnene blev derefter omhyggelig tilslebne, og gamle Grethe Bæk, som blev opdraget der i Gaarden, mindes endnu, at hun maatte trække Slibestenen, der stod omme bagved Staldlængen, medens Vaabnene skjærpedes.

Melchior Jørgensen paa Gadbjerg Mark greb sin Flintestensbøsse, der laa ladt ved Bjælken. Han mente, at ingen var bedre rustet end han; men da han var kommen hjem igjen fra Krigen og vilde prøve at skyde Bøssen af for at se, hvad Ulykke han kunde have foraarsaget Slaverne, kunde Bøssen slet ikke gaa af.

Fra Gadbjerg By spredtes Rygtet ud over det øvrige Sogn. Blandt dem, der paalog sig en Stafets Gjerning, var Poul Madsen i Gadbjerg. Det huskes endnu, hvorledes han kom ridende paa en sortblisset Hoppe som en Besat ned over Toftøj Søndermark og »hujede og skreg«. I Toftøj blev ikke andre Mænd hjemme end den 90 Aar gamle Nilm. Han maatte »anses for stedse uduelig til al Krigstjeneste.« Da Poul Madsen kom tilbage til Gadbjerg, red han ind hos Per Smed for at faa en Bøsse. Per Smed var nemlig Egnens Bøsemager og havde altid en hel Mængde Skydere staaende til Reparation. Men her var ikke et Menneske hjemme. Per Smed var selv i Vejle, og Husets øvrige Beboere vare flygtede. Alle Døre stod aabne og hele Arsenalct var allerede plyndret til sidste Rest. Poul maatte altsaa skaffe sig Vaaben ad anden Vej.

I Smidstrup vakte Ulykkesbudskabet ligeledes det voldsomste Røre. Jens Niensens Kirstine vilde gemme sig i en Rævegrav i Skoven, og for at faa noget at

opholde Livet ved for sig og alle sine Børn, styrtede hun ind til sin Søster i »æ Overgaard« og sagde: »Hannelil, gi mæ en Faaerslaar, for no ka et saamind vær' det saaem, hva en haar, for no kommer æ Tydskere aa taer et aaltsammcl.« Maren Anderster stak af med en Bylt Klæder under Armen ned paa Markskjelgaards Hede. Dér vilde hun gjemme sig i en Rævegrav. Hendes Mand skulde foreløbig blive hjemme for at slaa Kreaturerne ud, naar Slaverne havde sat Ild paa Gaarden. Det var jo da Synd, at de stakkels Dyr skulde brænde inde. Siden skulde han komme ned til hende. I »æ Overgaard« i Smidstrup havde de Skræddere. Da Efterretningen om Slaverne kom, sprang Mesteren ned af Bordet: »Da vil a saamind hjem aa værre den Smul, a haar,« og væk var han med det samme. Skrædderdrengen skulde da blive og gjøre Arbejdet færdigt. Men det varede kun et Øjeblik, saa kunde han ikke holde det ud længere. Han tænkte ligesom Soldaten i H. C. Andersens Vise:

»Jeg kan ikke blive, jeg har ikke Rø,
Jeg maa med de andre til Lejren.«

Med en afbrækket Fork over Skulderen begav han sig syngende ud af Smidstrup By. Else Katrin', Laust Iversens Kone, følte sig i høj Grad ilde berørt ved at se den syngende Skrædder. Der var saa vist ingen Grund til at synge i »en saan sølle Ti'«.

Blandt Soldaterne fra Smidstrup kan ellers nævnes gamle Erik Jessen. Han mødte med sin »Bredøkse« paa en vældig lang Stang. Hans Mikkelsens Karl Søren var ogsaa blandt Kriegerne. Samme Søren har som Pynt Øreløkker. Naar disse var redte ud, naaede de ham helt ned paa Skuldrene, men han rullede dem op ved Hjælp af en Slags Krøllepind, saa de sad i Bukler foran Ørerne. Da han skulde til at drage mod

Fjenden, gik han ind til sin Madmoder og bad hende klippe Lokkerne af; thi »æ Skidt« kunde jo ellers gjerne blæse ham i Øjnene, saa han ikke kunde se Slaverne. Man kan forstaa hans Ærgrelse, da han opdagede, at Rygtet om Slaverne var falsk. Der kunde gaa mange Aar, inden hans dyrebare Øreløkker kunde vokse ud igen.*

Efterhaanden fylkedes Hæren ved Gadbjerg Skole. Per Thomsen i Gadbjerg og Niels Raahyw' fra Toft-høj, der begge havde været Soldat, blev udnævnte til Anførere. Der var nemlig ikke saa mange den Gang, der havde været Soldat. Man kunde temmelig let faa Fripas. En var bleven fri som Gammelmands Søn og en anden som Enkesøn. Kunde man bevise, at man var Ejendomsbesidder, kunde man ogsaa slippe fri. Det gjaldt da om at faa Skjøde paa en Ejendom, eller i alt Fald paa et Stykke Jord. Ganske vist skulde der være bygget paa dette Stykke Jord, men det gik ikke saa nøje til. Lidt Bekendtskab eller Venskab med Lægdsmanden, der maaske ikke altid var saa helt ubestikkelig, kunde vel ogsaa klare Sagen. Kort sagt, det var ikke særlig vanskeligt i de Tider at blive fri for at springe Soldat.

Navnlig Niels Raahyw' var en streng Officer. »Den, der prøver paa at knibe ud, naar han ser Fjenden, han bliver skudt ned paa Stedet,« truede Niels med barsk Mine.

Da man kom til Tøsby, fik man den Meddelelse,

* Beboerne i Bostrup, den sydligste By i Gadbjerg Sogn, sluttede sig til Kriegerne i Nørup Sogn. De samledes i Engelsholms Dyrehave. Hvorfra man med Skovrideren paa Gjøddinggaard som Anfører vilde rykke mod Bredsten. Man kom dog ikke afsted. Thi daværende Pastor Svejstrup i Nørup, der paa sin raske Gauger blev sendt til Bredsten for at undersøge Forholdene, kom tilbage med den Besked, at Bygget var falsk, hvorefter Skaren opløste sig.

at Slavehæren var bleven set paa »Ballehywhjerg«, og at den maatte være godt paa Vej herudad. Adolf i Tøsby, der havde været Dragon, fik det Hverv at drage i Forvejen som ridende Spejder. Han var slet ikke glad for den Ærespost og red langt uden om Tøsby Kro i den Tanke, at der maaske kunde skjule sig Fjender derinde.

Bagefter kom nu den øvrige Hær i største Spænding. Men man naaede ikke længere end hen til Gammelby, før de fra Lindeballe og Farre udsendte Ryttere begyndte at komme tilbage. De kunde alle melde, at det hele var Opspind. Fjendehæren, som man mente at have set paa »Ballehywhjerg«, viste sig at have været en Flok Stude. Lange i Ansigterne og ikke saa lidt skuffede, men uden Tvivl ogsaa følende sig lettede, vendte de tapre Krigere tilbage til Gadbjerg.

Medens Mændene var borte, gik Kvinder og Børn i den dødeligste Angst derhjemme. Hele Eftermiddagen var der sort af Mennesker paa Kæmpehøjene — de saakaldte Baynehøje — Vest for Gadbjerg By, hvorfra man mente at kunne se Røg og Brand alle Vegne i den østlige Horisont. Per Madsens Kone, der boede paa en Gaard lidt indenfor Byen, var, efter at Krigerne vare dragne bort, bleven ganske ene hjemme. Det turde hun umuligt være. Hun havde bagt om Formiddagen, og det gjorde hende ondt at tænke paa, at Slaverne skulde røve hendes vellykkede Bagning; men for hende alene at tænke paa at forsvare Hus og Hjem, kunde der jo ikke være Tale om. Hun gjenste da sine Værdisager, saa godt hun kunde. Brødene satte hun ind i Ovnén igjen og saa laasede hun Dørene af og løb op i Byen til de andre Koner, saa kunde Tydskerne gjøre, som de vilde.

Familien paa Poul Madsens Gaard i Gadbjerg be-

sluttede sig til at tage Ophold i Skoven. Aflægtsmanden, den gamle Mads Krensen, med sine Knæbukser og hvide uldne Strømper blev sendt i Forvejen, da han var noget daarlig til Bens. Han kom med et mægtigt Rugbrød under Armen og »en Kaus Honning« til Livets Ophold under Landflygtigheden. Bagefter kom Svigerdatteren Sara med en hel Bunke Sengetøj til Natteleje, om det skulde behøves, og med hende fulgte Børnene. Jens Madsens Kone og Børn, der boede lidt nærmere Skoven, gjorde dem Følgeskab. De indrettede sig nu paa bedste Maade i en Grantykning i Udkanten af Skoven. Ungerne, der var i en Alder af 4 Aar og opefter, havde ikke den rette Forstaaelse af Øjeblikkets Alvor; de kom op at slaas, hvinede og skreg, og ved en nærliggende Vandpyt overøste de hverandre med Vand. De gamle lyssede paa dem i det uendelige. Fjenden kunde jo let opdage deres Skjulested, om han kom i Nærheden. Hvert Øjeblik listede én sig udenfor Skoven for fra et højtliggende Punkt at se op efter Jelling, om Slaverne var i Sigte; men man kunde stadig ingen opdage. Istedetfor kom hen paa Eftermiddagen gamle Karen Skovkrog, én af dem, der ligesom An' Haugaard ikke lod sig gaa paa, og fortalte, at begge hendes Sønner Niels og Christian, der havde været med i Krigen, vare komne hjem og havde sagt, at »det var Løvn det hele«. Nu skulde de bare gaa med hende hjem og faa en Kop Kaffe, Kjedelen kogte, alt hvad den kunde. Som sagt, saa gjort, og saaledes endte denne Eftermiddag, der var begyndt under saa frygtelige Varsler, med en oplivende Kaffeaar i Hygge og Fred.

Ligesom i Lindeballe fik man ogsaa her i de følgende Dage travlt med at skaffe sig bedre Vaaben til

at møde den Fjende med, som vel i Dag var udebleven, men som dog sikkert vilde komme. Der er jo et gammelt Ord, der siger, at »der gaar sjældent Røg af en Brand, uden at der ogsaa er Ild.« Folk i Almindelighed kunde dog umuligt tro, trods enkeltes Forsikringer i modsat Retning, at »det hele kunde være Løvn«. Slaverne kom nok, mente man; de var blot ikke naaet saa langt som til Kjeldkjær endnu. Gamle Per Smed maatte slide i det fra Morgen til Aften og Nætterne med for at smede Sabler, hvoraf enkelte Eksemplarer er blevne bevarede indtil denne Dag. Det vaabendygtige Mandskab holdt daglig Exercits under Kommando af gamle Soldater ligesom i Lindeballe, og de unge Karle skiftedes til at gaa Vagt om Natten.

Saaledes gik der en Tid hen. Slaverne kom imidlertid ikke. Men derimod kom den tyske General Wrangel til Vejle og besatte Vejle Amt med sine Tropper. Nu fik Piben en anden Lyd. Han udstedte den Befaling, at alle Skydevaaben under Livsstraf skulde skaffes af Vcjen. Befolkningen maatte da aflevere deres Bøsser, der blev sat ind i Gadbjerg Kirke under Laas og Lukke, og dermed hørte alle Krigsøvelser op.

Med dyb og nudsløttelig Skrift har »gale Onsdag«, som den 29. Marts 1848 senere er bleven kaldt, indprentet sig i Beboernes Erindring. Man hører ikke saa sjældent Dagen brugt som ligefrem Tidsmærke: Det eller det skete saa mange Dage før eller efter »gale Onsdag«, siges der. Naar de gamle, som har været Deltagere i de Dages Røre, nu tænker tilbage paa deres Oplevelser fra den Tid, kan de naturligvis ikke lade være med at smile ad sig selv; men de glemmer dog heller ikke at tilføje, at i Øjeblikket var

Sagen alvorlig nok. Den yngre Slægt, som kun kender Begivenheden efter de ældres Beretninger, er vel nærmest tilbøjelig til at betragte det hele i Lyset af det latterlige og som Bevis paa Uforstand og Lettroenhed over for et taabeligt Rygte. Men det er dog et stort Spørgsmaal, om man har Lov dertil. Naturligvis kan man ikke undgaa at fæste Øjet paa det komiske ved Sagen, men man maa heller ikke glemme at betænke, at for Samtiden tog det hele sig anderledes ud, og at hvad man den Gang gjorde, blev gjort i fuld Alvor og var kun helt ud en Følge af Pligtfølelse og Kjærlighed til Fædrelandet. »Folkeaanden« — siger vistnok med Rette Lønborg Friis, som har behandlet denne Begivenhed i et større Skrift — »viste sig maaske den Gang i sit smukkeste Lys; thi der var ved hin Lejlighed ikke blot Tale om at ofre Gods og Penge for Fædrelandet eller at lade den egentlig vaabendygtige Ungdom alene drage i Kamp; nej, alle som en, selv halvvoxne Drengene og Mænd paa tresindstyve Aar og derover, vare beredte paa at vove Liv og Blod for gamle Danmark.»

II. EN PRÆSTEGAARD UNDER SLAVEKRIGEN.

Af Etatsraadinde SINE GODSKESEN, København.

Den 29. Marts 1848 — Slavedagen — hvor har det Ord ikke en forunderlig Klang for alle os Jyder, som er gamle nok til at have oplevet denne Dag med fuld Bevidsthed, og hvor mange Minder kalder det ikke frem for os — underlige, ikke lig vore andre Minder — ligesom den Dag er noget for sig, slet ikke lig nogen af vore andre Dage, den Dag, da vi har gjort — om just ikke de Ting, vi mest maa beklage, saa

dog de forunderligste, mest umotiverede, meningsløse Ting, som det ellers aldrig i Livet er faldet os ind, at foretage os.

Denne mærkværdige og aparte Dag var jeg endnu ikke fyldt sytten Aar, og jeg var den Gang Lærerinde i Kollerup Præstegaard i Nærheden af Vejle. Livet dér var just ikke meget afvekslende, jeg havde, i denne første Vinter af mit Ophold der, lidt umaadelig af Hjemve, og den lille Vejle Købstad, hvorfra jeg var kommen, forekom mig nu som det herligste og mest fornøjelige Opholdssted, lænkes kunde.

Ethvert nyt Moment, der kom ind i vort Liv, det være sig nu alvorligt eller glædeligt, greb jeg efter med Begærlighed — det var jo dog en Afveksling. Jeg husker saaledes godt den Dag i Slutningen af Januar, da jeg var saa heldig at faa først fat i det Blad, som meldte Kong Christian den ottendes Død. Jeg var nemlig al Tid paa Færde i Køkkenet, ved den Tid vort gamle Postbud kom fra Vejle, hvorhen han vandrede med en stor Kurv et Par Gange om Ugen; han kom jo fra min egen dejlige By, og bragte mig som oftest Brev eller andre rare Ting fra Moder, ligesom han havde flere Breve, Blade, Bøger og indkøbte Sager til os. Denne Aften tog jeg imod den københavnske Avis — der var en sort Rand om; den maatte efterses — der var en Begivenhed! Jeg synes, jeg kan se mig selv træde ind i Dagligstuen, hvor Familien sad i Mørkningen, svinge triumferende med Bladet og udraabe, ikke uden en vis Følelse af Meddelelsens værdifulde Karakter: »Kongen er død!«

Til min store Forbavselse optog mine Tilhørere slet ikke Beretningen med den Anerkendelse, jeg havde gjort Regning paa: nej, de saa ganske stille og bedrøvede ud, begyndte at tale i en sørgmodig Tone og

fordybe sig i, »hvad det dog nu skulde blive til.« Det var slet ikke hvad jeg havde ventet, og jeg syntes, det røbede en afgjort Mangel paa Evne til at fatte og lade sig løfte op af en Begivenhed.

Dagen efter begyndte alle Kirkeklokkerne at ringe, og Sørgedragterne kom paa. Jeg var just ikke saa vel beslaaet med sorte Ting, men klædte mig dog efter bedste Evne, da jeg fandt, det var overordentlig interessant, at se alle disse Mennesker, som gik og sørgede, rigtignok mere eller mindre dybt. Havde det slaaet til mig, da var jeg bleven klædt i dybeste Sorg — udvendig; den indvendige Bedrøvelse kunde jeg derimod ikke præstere — men det kunde jo ingen se.

Nu begyndte der ogsaa at komme mere Afveksling ind i vort Liv, ved det Uvejr, som trak op over Landet, og satte ikke alene mit, men alle Sind i Bevægelse. Den stærke Begejstrings Strøm, der snart skulde gribe os alle her i Danmark, brød frem, nu og da som smaa spillende Blink, saa hyppigere og kraftigere, indtil den tog os helt fangen, og løftede os op over alle de smaalige Hverdagsting, i en Luft, der var højere og renere, hvor Hjertet blev varmt og Synerne store. Dog, det kom for os, i den lille Præstegaard, langsomt og umærkeligt, og jeg tror nok, at inden jeg ret vidste af det, var jeg et stort Stykke foran de andre, der saa med Uro og Bekymring mod Krigen, som vilde komme, og al den Nød og Besvær, der maatte følge i dens Spor, mens jeg kun levede og aandede i det store: et elske sit Fædreland og ofre alt for det.

Inden det kom saa vidt, gik der jo dog nogen Tid, hvor mange Efterretninger og mange Rygter kom til os, og ved hver ny Meddelelse kom vi i Aande og ofte i Disput, thi uagtet jeg aldrig kan siges at have

holdt af at disputere, kunde jeg blive helt harmfuld, naar jeg hørte disse Ønsker om, at vi dog for enhver Pris maatte faa Fred, og det var det eneste, jeg havde udestaaende med en gammel Tante der i Huset, som ellers var min meget gode Veninde.

Under alt dette maatte vi imidlertid passe vor Skole, og saaledes sad vi da, den omtalte 29. Marts, med vore Bøger og tydede deres Indhold, saa godt vi formaaede. Det var i Morgenstunden, lige efter at Undervisningen var begyndt, da Døren pludselig blev slaaet op paa vidt Gab, og i denne aabne Dør stod den unge Præstefrue, som var meget høj og ellers havde et blomstrende Udseende. Men i Dag var hun bleg som et Lig, og hun stod ubevægelig paa Dørtærskelen, mens jeg stirrede paa hende, som var det selve Fru Helvig, en Skikkelse, jeg havde været meget optaget af i hele min Barndom, og som i Børneselskaber havde været min første dramatiske Præstation. Her havde jeg hende paa nært Hold, og da hun endelig begyndte at tale, lød hendes Ord, om just ikke med Gravstemme, saa dog som noget forfærdeligt:

»Slaverne i Rendsborg er satte i Frihed! de er i Jelling, paa Vejen hertil --- alle Kirkeklokker ringe!«

Det lød jo som et helt Eventyr, og mens vi alle sprang op og lod Bøger være Bøger, saa jeg i Taukerne en vild Skare komme stormende ind i Præstegaarden, og jeg havde klædt dem alle paa i den sorte og graa Slavedragt, jeg kendte fra København, mens Fødjærnene klang ved deres hurtige Løb. Men bange — det var jeg egentlig ikke; nu maatte man jo vente de store Oplevelser, og denne var den første. Fruen gjorde hurtig omkring i Døren, efter at have bragt os Meddelelsen, og vi styrtede i Flok i Hælene paa hende ud i Haven, hvor en Sølv Kaffekande, Fløde-

kande, Skeer og lignende Værdigenstande blev gravede ned i et stort Hul, der saa i en Fart fyldtes med Jord og trampedes godt til, for at Slavernes skarpe Øjne ikke skulde opdage, hvilke Herligheder her var at faa fat i.

Hvorledes egentlig den Efterretning var kommen — ja, det vidste ingen rigtig. Karlén havde hørt den af en Mand paa Vejen, og denne Mand havde den fra en anden Mand, som var kommet løbende efter ham og havde sagt, at Slaverne var i Jelling — det havde han hørt for vist; et ridende Ilbud havde sagt det. Det lød jo allarmende, og ikke én tvivlede om, at det var den fuldeste Sandhed. Var de i Jelling, kunde de om et Øjeblik være her, og nu var gode Raad dyre, thi her maatte handles, og det skulde være straks, at de forfærdelige Slaver ikke skulde komme bag paa os, inden vi fik taget en Beslutning. Ja, jeg maa da ikke sige »vi«, thi jeg havde ikke noget med at beslutte — jeg gik kun i de andres Kølvand, da de endelig fik opdaget, hvad der var fornuftigst. Denne vise Beslutning lød da paa at vandre ud fra Præstegaarden alle Mand — efter at Præsten var gaaet for at slutte sig til den tapre Skare, som man sikkert troede vilde forsamle sig for at gøre Slaverne Modstand — og gemme os i et lille Hus paa Marken hos en Enke, hvor det mentes, vi vilde være sikrere end hjemme.

Altsaa begav vi os paa Vej, store og smaa, lige til Tanten, med det tre Maaneder gamle Barn paa Armen, og vi myldrede ind i den eneste Stue hos Husmandskonen, der vist blev lige saa forfærdet ved vor Indrykning, som hun vilde være bleven det over selve Slavernes; og her anbragte vi os i det lille Rum, hvor vi neppe havde Plads til at røre os, saa vi sad sammenkrøbne og uhyggelig til Mode, mens hele

Præstegaarden derhjemme stod tom, en fri Mark for Slaverne, med Indbo, Mad og Klæder, samt det nedgravede Sølvtoj i Haven.

Pludselig slog den Tanke ned hos Præstefruen, at det dog ikke var værd, Slaverne skulde tage vore gode Klæder, saa vi intet havde at gaa med siden — thi Haab var der jo dog om, at vi kunde overleve Katastrofen — men hvor skulde vi dog gøre af Klæderne? — ja, det var Spørgsmaalet! Dog, her hjalp Præsten os ud af Forlegenheden. Han var netop kommen til Huset et Øjeblik for at se, hvorledes vi var anbragte, inden han atter begav sig ud med den Forsikring, at det gjaldt Fædrelandets Ære; og han raadete os da til at pakke de Klæder, vi ønskede at redde, ind i Lagener, og putte dem ned i Rævegravene i den lille Skov, som hørte til Præstegaarden. Det var en lys Idé, fandt alle de voksne — hvortil jeg forøvrigt aldrig fandt paa at regne mig — og de to Piger og jeg, som var lettest til Bens, sendtes nu tilbage til Præstegaarden for at hente saa mange Klæder, som vi kunde overkomme, og besørge dem efter Præstens Anvisning. Det faldt ingen af dem, som sad og krøb sammen ved Husmandskonens Ildsted — thi det var en klar, kold Dag, med skarp Blæst — ind at tænke paa, hvad vi tre unge Piger vilde være udsatte for, dersom Slaverne virkelig var komne, men heldigvis faldt det heller ikke os selv ind; vi gik kun, og jeg samlede mit bedste Tøj og mine faa Smykker sammen i en stor Bylt, som jeg med Besvær bar over i Skoven, og pullede rigtig godt ind i Rævegraven, uden Tanke om, at der muligvis kunde være en Ræv, der vilde handle lige saa ilde med det, som Slaverne, der vel næppe havde valgt Dametøj til deres Bytte.

Paa denne Vandring, som vi foretog flere Gange

frem og tilbage, mødte vi alle Slags Folk, for en stor Del flygtende, der troede sig sikrere ethvert andet Sted end i deres Hjem. Saaledes kom Familien fra en Herregaard (Bøgelund) kørende i skarp Trav og mødte under Vejs Køretøjet fra en anden Herregaard i Nabosognet (Haughus). Det var jo ikke muligt at køre forbi hinanden, uden at drøfte Dagens brændende Spørgsmaal, og derfor holdt da ogsaa begge Vognene stille, og af den Santale, som nu udspandt sig mellem Herskaberne, fremgik det, at de gensidig var paa Flugt til hinanden. Denne Oplysning gav dem Øje for det latterlige i Situationen, saa de tog det fornuftige Parti, at vende hjem hver til sit og værgе hver sin egen Tue.

Men saa kloge var vi ikke; vi blev siddende som en Flok Faar, der kryber sammen i ondt Vejr, og jeg har siden beklaget den stakkels Kone, der maatte døje os med de seks Børn hele Dagen.

Jeg kunde jo ikke lade være at titte ud ad Vinduet for at spejde efter, hvad der foregik udenfor; og der var da ogsaa en stadig Færdsel af Folk med Økser og Spader, samt gamle Bøsser og Sabler, nylig slebne paa Slibestene i Gaardene -- men Slaver saa vi ingen af. Saa pludselig kom en Mand styrtende ind ad Døren, med det Udraab, at nu stod Vejle i Brand, og man kunde se baade Røgen og Ildskæret. Her kom Begivenhederne ind i et nyt Stadium for mig, thi nu var det jo Moder, det gjaldt, naar de brændte Byen af over Hovedet paa hende, og jeg brast i Graad og klagede mig for min stakkels Moder. Fruen, som just havde styrket sig med Hoffmannsdræber paa et Stykke Sukker efter denne foruroligende Meddelelse, rejste sig af den dyaleliggende Tilstand, hvori disse Rædsler havde bragt hende, og sagde til mig i en lidt irriteret Tone:

»Saa ti dog stille med den Hysten! nu har De hele Dagen været ganske ligegyldig, skønt Faren har hængt over Hovedet paa os; men saa snart det rører ved Deres Moder, saa er De ude af Dem selv; vi har dog nok at tænke paa her paa Stedet!«

Jeg kunde slet ikke forstaa Fruens Opfattelse af Sagen, men følte mig saa mat og afkræftet, at jeg fandt, jeg kunde vist ogsaa trænge til Hoffmanns-draaber, og det var heller ikke saa underligt, thi Mad var jo ikke at faa hele Dagen igennem.

Tiden sneg sig hen, men Slaver saa vi intet til, og heller intet hørte vi; det var lige som alt faldt sammen, baade Uro og Skræk, og kun en underlig Usikkerhed og Holdningsløshed blev tilbage. Her sad vi nu, og her kunde vi ikke blive? Hvad skulde vi? Turde vi gaa hjem?

Atter var det Præsten, som talte det forløsende Ord, idet han kom og meddelte, at Slaverne ikke havde været i Jelling, at Vejle ikke var brændt — hvorover jeg jo jublede — og at der over Hovedet ikke noget Sted var set nogetsomhelst Tegn paa, at Slaverne kom. Hvor de var, det vidste man ikke, men her i Nærheden var det i alt Fald ikke.

Nu slog Befrielsens Time for den stakkels Husmands-enke, og vi vandrede hjemad, hele Flokken, ubeskrivelig sultne og higende efter Mad, saa Kokkepigen kom i fuld Virksomhed, saa snart vi var indenfor Døren. Men for os, der var »raske til Bens«, var der ikke Tanke om at spise, inden vi havde hentet vort Tøj hjem fra Rævegravene, thi gav det sig til at regne om Natten, vilde det jo blive ødelagt, og jeg vilde dog, ligesom Helen i »Slægtingene«, gerne skaane de pæne Klæder. Jeg begav mig altsaa trøstigt ud med Stuepigen, og halede med Fryd min store

Pakke frem, som heldigvis var urørt af Rævene; og saa bagefter spiste jeg min Mad med god Appetit uden at foruroliges af den Tanke, at jeg, haltredeksindstyve Aar efter, naar Minderne fra disse Dage opfriskedes hele Landet over og Aanden fra 48 kaldtes til Live, for mit Vedkommende vilde mindes, at denne 29. Marts havde jeg rigtig været en lille Gaas, der løb omkring lige saa tosset som alle de andre, og slet ikke lignet det Billede af en ægte dansk Kvinde, kæk og daadskraftig, uforsagt i Farens Stund, der al Tid stod for mig, lysende og herligt, værdigt at efterligne.

Lidt efter lidt gik det op for os, at der slet ingen løsslupne Slaver havde været, at det hele havde været blind Allarm — hvorfra? og hvorfor? — ja, det er ikke bleven, og vil sandsynligvis aldrig blive fuldt opklaret — men at mangfoldige Mennesker, paa mange Steder i Jylland, havde paa den samme Dag, i de samme Timer, oplevet de samme Rædsler, og foretaget sig, om just ikke de samme, saa dog lignende ubegribelige, meningsløse Ting, som vi — og det var dog al Tid en Trøst!

Den 29. Marts 1838.

CHRISTIAN III'S DRONNING DOROTHEA'S PORTRÆT.

Af C. M. SMIDT,

CAND. PHIL., ARCHITECT.

PAA Kolding Latinskole findes en Stentavle fra 1732. Den har siddet indmuret i den tidligere Skolebygning, og dens Aarstal angiver Aaret for denne Bygnings Opførelse. Tavlen prydes af 2 Medailloner (14 Centimeter i Diameter), den ene med et Brysthillede af Christian III's Dronning Dorothea og Indskriften: DOROTHEA R D, den anden med Indskriften: ALES VAN GODT 1560. Denne Tavle har øverst i Relief en Kvindefigur bærende en Fakkell og en Bog, desuden udfyldes den største Del af Tavleens Flade af en latinsk Indskrift, der i Oversættelse* lyder:

»Stat stille Vandringsmand! og vend Dit Blik mod den laurbærkronede Mø, som her staar med Faklen i højre og Bogen i venstre Haand! Du spørger Vandringsmand! Hvem det kan være? *Del er vor kongelige Skole her i Kolding*, som bærer Guds Ords Lys og grundig Lærdom til Skue. Oprindeligt kom hun til Verden 1552, og blev lige fra den Stund hun først laa i Vuggen opammet af den allerhøjeste Konge Christian den 3dies allernaadigste Dronning

* Oversættelsen er foretaget af Hr. Museumsassistent, cand. mag. Jørgen Olrik. — I Fyhn's Efterretninger om Kjøbstaden Kolding findes den latinske Indskrift optrykt samt et kort Referat paa Dansk.

DOROTHEA, der med priselig Gavmildhed først gav hende Ydre og Aasyn, siden blev hun holdt oppe ved kongelig Hjælp og Støtte, men i sin voxne Alder kom hun under Formynderskab af Kolding Kirkes Skatkiste og er under Sognepræsternes fromme og uafbrudte Styrelse holdt i Live til den Dag i Dag. Omsider da hun var affældig af Alder og hendes Klædning helt sønderrevet, har Byens velvise Øvrighed draget Omsorg for at klæde hende af ny, og de Udgifter, Arbejdet krævede, overlod den til Guds Forsyn i Tro paa det hellige Ord: Herren vil sørge for os. Ledet af denne Tro lagde den Haand paa Værket, og paa den højædle og velbaarne Herre, velbetroede Stiftamtmand i Ribe *Hr. Christian Carl v. Gabels* Bud, i det Aar 1728, da den højagtbare *Hr. Jakob Ørsted* var Skolens Rektor, gav den hende, dels ud af Kirkens Midler, dels ved Hjælp af adskillige ærede Gaver, denne hendes nye og fordelagtige Skikkelse og Klædebon, alt under den højærværdige Biskop *Lavrids Thuras* Øjne og paa den velædle Provst *Lavrids Lehes* Raad, samt endelig med den velfornemme Biskop *Mathias Ankersens* Bifald, det var ham, der ved at foretage Skolens højtidelige Indvielse, billedlig talt kronede Pigen med Laurens skønne Blomst og viede hende til Apollo d. 26de Marts 1732.«

Tavlen angiver Dronning Dorothea som Skolens Stifter og Velgører, den bærer derfor ogsaa hendes Billede

Naar man nu sammenligner Portrætmedailloncn med Tavlens Indskrift og Stil, da studser man ved den stærke Modsætning og kan ikke forsonc sig med, at Portræt og Tavle skulde tilhøre samme Tid. — I Portrætet en alvorfuld Strængheid i Udtryk og i

Linievirkning, der synes at høre hjemme i Renaissance's bedste Tid. Samme Tid tilhører den Dragt, Dronningen bærer, mens Tavlens anden Medaillon med Dronning Dorotheas Valgsprog har samme Stilkarakter, og under Valgsproget staar Aarstallet 1560.

Tavlen har Aarstallet 1732 og bærer Chr. VI's Navnetræk, mens den allegoriske Kvindefigur er klædt i denne Tids Dragt. — Det laa nu nær at antage, at Medaillonerne var ældre end Tavlen og indsatte i denne; men en Un-

dersøgelse, som jeg foretog paa Stedet, viste, at de var udhuggede i Tavlens Sten og tilhørte samme Tid som de øvrige Dele af denne. Man maatte da finde en anden Forklaring for den paa-faldende Stilforskel. —

Jeg vendte mig først til *Fyhn*, hvis fornøjelige

og grundige Bog »*Efterretninger om Kjøbstaden Kolding*« behandler den lærde Skole, dens Historie og dens Bygning meget udførligt, i Haab om her at finde en Løsning af Spørgsmaalet; og det var ikke forgæves. *Fyhn* meddeler her (Side 95), at de to Medailloner er Kopier af *Aversen* og *Reversen* paa en *Guldmedaille i det kongelige Mønt- og Medaillekabinet i Kjøbenhavn*. I denne Samlings trykte Katalog søgte jeg den af *Fyhn* omtalte Medaille og fandt mellem de kobberstukne Gengivelser en, hvis to Sider syntes ret nøje at svare til de 2 Medailloner. Endnu mere paa-faldende syntes Ligheden, naar man betragtede selve

Fig. 1

Medaillen. Denne er noget slidt og Portrætforme-
 erne derfor ikke saa skarpe. Men der er dog —
 trods Ligheden — nogen Forskel i Karakteren af
 Dronningens Profil, navnlig er Mund og Hagepartiet
 mere fremskudt paa Medaillonen end paa Guldme-
 daillen. Jeg mener dog ikke, at denne Forskel svæk-
 ker Fyhns Paastand, at Kolding-Medaillonen er en Kopi
 af Medaillen. Mønt- og Medaillesamlingen meddeler,
 at Guldmedaillen er det eneste eksisterende Exemplar.
 Kunde det tænkes, at man i 1732, da Kopien udførtes,
 havde et skarpere Eksempel af Medaillen, eller at
 der til Grund for begge havde foreligget et Portræt-
 relief, der nu er forsvundet?

Hvilket af Portræterne ligner bedst? Det er vel
 vanskeligt at give et afgørende Svar herpaa, da de
 kendte Portræter af Dronning Dorothea ikke giver
 nogen helt paalidelig Besked om hendes Udseende.
 Paa Guldmedaillen er Dronningens Profil mere regel-
 ret smuk, medens Kolding-Medaillonen med Ansigtets
 fremskudte Underparti har en egen karakterfuld Energi.

Den omtalte Guldmedaille (Størrelse 2,2 Centimeter)
 i Mønt- og Medaillesamlingen findes opført i det trykte
 Katalog Side 211 (under Frederik II):

1560.

3) En Guldmedaille med Øsken.

Av. DOROTHEA · K.D.

Dronningens (Kong Christian III Enkes) Hoved

Rev. ALLES VAN GODT 1560

Tab. XII. Nr. 4 blandt Christian III.

V. 1³/₄ Dukat.

Dronning Dorothea, Kong Frederich II Moder var
 almindelig elsket for sin Dyd, naturlige Tilbøjelighed
 til at gjøre got og christelige Ydmyghed, som hun
 viiste ved at tillægge Gud Æren for alt det Gode,

hun udøvede, og offentlig bekendte ved sit antagne Valgsprog, der findes paa Reversen af denne Medaille, som i denne Anledning er præget, og sluttelig, da der oven i den er en Øsken, som Æres-Tegu er bleven baaren.

G g g 2.

Der findes endnu 2 Medailler i Samlingen med Dronning Dorotheas Portræt. Den ene (Størrelse 2,7 Centimeter) stammer fra samme Aar som den førstnævnte; men desuagtet er der stor Forskel mellem Portræterne. Medens Portrætet paa den første viser Dronningen som en ret spinkel Dame, er hun paa den anden temmelig fyldig, aabenbart noget til Aars. Og man fri-

Fig. 2.

Fig. 3.

stes til at antage, at Medaillerne skønt begge fra samme Aar — ere udførte efter et yngre og et ældre Billede af Dronningen (i 1560 var hun 49 Aar).

Ved den sidstnævnte Medaille staar der i den trykte Katalog, Side 212, opført følgende:

1560

4) En Sølv Medaille, forgyldt med Øsken.

Av. DOROTE REGINA DANIE MDLX

Dronningens Hoved.

Rev. BEDENCK DAS ENDT VNDT DIE STVNDE

Et Dødninge Hoved paa to over Kors liggende
Been, og paa Hovedet et Timeglas.

Tab. XII. Nr. 5. blandt Christian III. Vejer 2 Qv. Dronning Dorotheæ Gudsfrygt og Hengivenhed til at betænke sin Død har givet Anledning til denne Medailles Præg, som hun til Opmuntring at træde i

hendes Fodspor har uddelt for at bæres paa Brystet i den derpaa satte Øsken.

Den 3die Medaille med Dronningens Portræt i Mønt- og Medaillesamlingen bærer paa Aversen Chr. III's Portræt, paa Reverseu Dorothea's. Her sér Dorothea dels en Del yngre ud, dels er hendes Profil af en ganske anden Karakter.

Medaillen (Størrelse 2 Centimeter) er fundet efter Afslutningen af det trykte Katalog, men i dette er den indført saaledes:

Fig. 4

Nr. 208. c: Forgyldt Sølvmedaille. Adv. Kongens Brystbillede med Baret paa Hovedet, omgivet med en Krands, der er sammenbundet med Kvaster paa 2 Steder, foran og bagved Kongens Hoved.

Rev. * DOROTHEA * REG * DANIAE *, Dronningens Brystbillede. (Den synes sammenloddet af 2 Plader.) Den sidste Bemærkning er næppe rigtig.

Nøjagtig den samme Avers med Chr. III's Billede findes paa en Medaille, som bærer Aarstallet 1550, og som er afbildet i Kat., Tab. VIII, Fig. 6, og er beskrevet i Kat. Side 201.

Portrætet af Dorothea er da muligt fra det nævnte Aar.

I A. Strunck's Katalog over Portræter af det danske Kongehus nævnes (Side 26) følgende Billeder af Dronning Dorothea:

139. Brystbillede en Face til Venstre i en firkantet, arkitektonisk Indfatning med en Skriftplade o. s. v. — Stukket efter Originalen paa det kgl. Kunstkammer i Kjøbenhavn 1761. Frydensberg: det danske Kongehus.

140. Brystb. en Face t. V. efter samme Billede som Stikket hos Frydensberg o. s. v. Udg. og forl. af L. J. Flamand.

141. Brysth. en Face t. V., Kopi af Stikket hos Frydensberg. Til Fabricii Danmarkshistorie.

142. Hel Figur en Face l. V., i en Firkant. Dronningen staar ved et Bord, hvorpaa Kronen og et aabent Juvelskrin o. s. v., i Baggrunden sér man gennem en hvælvet Portal ud i det Frie o. s. v. *J. Haas* sculp.

Dette sidste Billede findes gengivet i »Danmarks Riges Historie«, B. III, W. Møllerup's Christian III, Side 121. I samme Bind, Side 21, findes en Gengivelse af et Træsnit i: *Hamelmanns Cronic*, der fremstiller Christian III og Dronning Dorothea.

Endelig ejer Frederiksborgmuseet et malet Brystbillede i omtrent naturlig Størrelse, malet paa Træ (Højde 68 Centim., Bredde 50 Centim.) Det er et noget til Venstre vendt en Face Billede, malet paa rød Baggrund. Dronningens Haar dækkes af en gylden Huc, hvorpaa sidder, skævt paa højre Side, en sort Baret besat med Guldagramaner og to hvide Duske (maaske Strudsfer) med Guldsøjler i Spidsen. Om Halsen en høj hvid Krave, hvorom er lagt en gylden Kæde, der i flere Rækker og med nogle større Prydelser falder langt ned paa Brystet. Sort Liv over hvidt broderet Underliv.*

Dorothea, der i 1547 havde faaet Koldinghus med By og Len som Livgeding, gjorde meget baade for Byen og for Skolen. Hendes Navn og Billede er endnu knyttet til Latinskolen, og da denne ved sin Overgang til »højere Almenskole« skulde have et nyt Segl, benyttede den — efter Forslag af Hr. Kæmner J. O. Brandorff — Medaillonen med Dronningens Portræt

* Ved Frederiksborgs Brand gik et malet Portræt af Dronning Dorothea tabt. Det nævnes i Francis Beckett: *Renaissanceen og Kunstens Historie i Danmark*, Side 94.

og Navn.* Det synes mig meget fortjenstfuldt, at Skolen under sin nye Form har villet bevare denne Tradition, haade fordi Dronningens ejendommelige Personlighed fortjener at mindes, og navnlig fordi Skolen herved opretholder Mindet om sin Oprindelse og Historie, af hvilken den iøvrigt intet Præg har bevaret. Men jeg vil gerne benytte Lejligheden til at lægge et Ord ind for en bedre Bevaring af Stentavlen med dens 2 Medailloner. Tavlen er udsat for Vind og Vejr, og det kan ikke undgaas, at den lider herunder. Portrætmedaillonen er malet og forgyldt, herved beskyttes den ganske vist noget mod Vejrligets Indflydelse, men det er vanskeligt at sige, hvad der er mest ødelæggende, Vejrliget eller *Opmalingen, der udstiller Formen i Reliefet*. Tavlen bør flyttes i Hus! Der bør findes et Sted inden for Skolens Mure, hvor den uskadte kan glæde ikke blot os men ogsaa Fremtiden. Thi tillader jeg mig ærbødigst at henstille denne Sag til rette Vedkommendes Overvejelse!***

De nævnte Portræter af Dronningen er just ikke ganske samstemmende. Hvorledes saa hun ud? Har de forskellige Portræter saadanne Fællestræk, at man kan besvare Spørgsmaalet?

* *Signetet med Dronningens Billede* blev skaaret af Hr. Guldsmed Kyster i Kolding, der sammen med Hr. Malermester Thorvald Hansen velvilligst har taget en Afstøbning af Medaillonen til mig. Efter denne Afstøbning er Gengivelsen foretaget.

** Jeg kan i denne Forbindelse ikke nægte mig den Fornøjelse at citere et Brudstykke af Hr. Sognepræst A. de Thura's Festtale ved Indvielsen af Kolding Skole i 1732. Det er et morsomt Exempel paa Hr. Thura's Respekt for hendes kongelige Majestet og paa Tidens Stil:

Jeg burde tale til den Dronnings Pris og Ære,
Som først til dette Hus lod Kalk og Steene bære,
Vi veed Kong CHRISTIAN Døds Tredies Gemahl
Har haade Skolen bygd og Byens Hospital.
Thi staar DORTHEE Navn i ævigt Ære-Minde
Saa længe der er Vand i Kolding Aa at finde.
Ja (om ej denne Tid til hendes Roos forslaur,
Jeg lægger dette til) saa længe Verden staar.

Det er nævnt, at Medaille I (Fig. 2) og Medaille II (Fig. 3) meget vel synes at kunne være Portræt af den samme, idet man maa antage, at de fremstiller hende i forskellig Alder. Ogsaa Koldingmedaillonen har ikke ringe Lighed med disse, selv om det stærkt fremskudte Underansigt giver hende et noget andet -- og mere mandigt -- Udseende. Medaille III (Fig. 4) derimod afviger meget stærkt fra Medaillonen og Medaillerne I og II. Hovedet er ikke saa slankt, Panden er lav og runder meget stærkt bagover, Ansigtstrækkene er meget stærkt markerede og af ganske anden Karakter. -- Vi maa da se paa det maledede Portræt paa Frederiksborg. -- Her er Dronningens Hoved slankt, Haaret er strøget op fra Panden og helt skjult af Hovedtøjet. Panden er høj og runder noget bagover, Næsen kraftig bygget, Næseroden, bred og kraftig, voxer organisk smukt ud fra Panden, Næseryggen svagt buet, Næsebrusken ret fyldig, dog noget tilspidset nedad mod Næsespidsen. Øjnene blaagraa, Øjnbrynene meget spinkle, tegnede som en skarp Kontur. Munden er fast sammenbidt med smalle Læber, navnlig meget smalle hen mod de skarpt tegnede Mundvige. Mundens Linier svinger stærkt nedad, dog med optrukne Mundvige. Noget Underbid. Den kløfede Hage ret stærkt fremskudt. Ansigtets Udtryk (se navnlig Øjne og Mund) er haardt og bestemt.

Frederiksborgportrættets Dragt er den samme som paa Medaille III; der er ogsaa et og andet Træk, som er fælles; Pandens Runding, skønt den fremtræder *langt stærkere* paa Medaillen, ligeledes nogen Lighed med Hensyn til Mundens Karakter, Øret det samme. Den slanke Hals er fælles for alle Portræterne. Trods Rundingen af Panden paa Frederiksborg-Billedet, har denne dog langt mere Lighed med Medaille I og II;

men det synes desuden ved nærmere Overvejelse, at al der netop med Hensyn til Panden er en let paa-viselig Fejl ved Medaille III. Det har for Medailløren knebet med at faa Plads, og han har da trykket øverste Del af Hovedet, derfor Pandens Lavhed og stærke Runding, og derfor er ogsaa den høje elegante Fjerbaret bleven reduceret til det mindst mulige, er næsten blot antydet som en Linie, der er indskudt mellem Hovedets runde Kontur og Medaillens Inscription, og som sammen med disse danner 3 concentriske Cirkelbuer. Skønt Frederiksborg Billedet synes at vise Dronningen i samme Dragt og vistnok samme Alder som Medaille III, (yngre end Med. I og II), er det som nævnt lettere at se dets Lighed med de 2 andre. Næsens ejendommelige Form er meget nær den samme som paa Med. I og svarer godt til de 2 Kobberstik hos Strunck, Nr. 139 og 142; navnlig synes Næserodens og Næsebruskens Form saa godt samstemmende, og saa godt individualiserede, at der maa ligge en korrekt kunstnerisk Iagttagelse til Grund herfor. Det samme gælder det Træk, at Næsefløjene er ført ret langt ind i Ansigtets Profil. Ej heller er Afvigelsen med Hensyn til Pandens Form betydelig, ligeledes med Hensyn til Hagen. Dog maa det siges, at Frederiksborgs Billedets Fremskydning af Mund og Hage svarer mere til Kolding Medaillonen end til Med. I. Men selve Mundens, Læbernes Form er forskellig i Frederiksborgbilledet og Med. I. Og der er en afgjort Lighed mellem Med. I og de to Kobberstik (Strunck Nr. 139 og 142) med Hensyn til Munden. Denne synes bedre individualiseret her end paa Frederiksborg Billedet, hvor man vistnok i Tegningen af Munden er berettiget til at se nogen Mauer. Resultatet er da, at man i Med. I og i de 2 Kobberstik har ret gode Portræter,

der for nogle Træks Vedkommende nærmer sig Koldingmedaillonen, for andre mere Frederiksborg Billedet; og dette synes i det hele og store at være vellignende.

Afgørende kan Spørgsmaalet om Dronningens Udseende naturligvis ikke besvares. — Der findes imidlertid i Udlandet et Portræt, der bedre end de nævnte synes at kunne give Svar herpaa. Af dette Billede ejer Frederiksborgmuseet en lille løst udført Haandtegning i Blyant, hvorpaa er skrevet:

Dorothea Königin v. Dänemark, Gemalin Christian III. Nach e(inem) alten Ögemälde zu Schlosse zu Sondershausen.

Tegningen* viser Dronningen i hel Figur noget vendt til Vensre i en ret rig Dragt. Skøndt Tegningen — som nævnt — er meget løst gjort, er man dog tilbøjelig til at antage, at Originalen er betydeligere Portrætkunst end noget af de kendte Portræter. Sondershausen er Hovedstad i det lille tyske Fyrstendømme Schwarzburg-Sondershausen, som indeslutes paa alle Sider af preussisk Sachsen. Her i denne Egn, som mange andre Steder i Tyskland, vil man sikkert kunne finde adskilligt, der har Interesse for dansk Historie og Kultur. Vexelvirkningen mellem Danmark og store Dele af Tyskland har jo til Tider været meget stor. Portrætet af Dronning Dorothea er et enkelt Exempel. Det bør naturligvis nøjere undersøges.

Hvilket Værd som Portræt Koldingmedaillonen end har, saa er den et af de faa Dokumenter, der endnu minder om Dronning Dorotheas Interesse og Arbejde for Byen og dens Skole, et ringe Mindesmærke over

* Hr. cand. theol. P. B. C. Westergaard, der har gennemgaaet og ordnet Frederiksborgmuseets *Samlinger af Portrætter* (Tegninger, Silk o. s. v.), har velvilligt gjort mig opmærksom paa den nævnte Tegning.

hende. Tavlen med det morsomme Billede af »den laurbærkronede Mø« og »den allerhøjeste Konge Christian III's allernaadigste Dronning DOROTHEA« er et synligt Minde om Skolens Historie fra Christian III til langt op i Enevældens Tid. Den bør ikke ødelægges. — Jeg ønsker da i al Beskedenhed dette lille Mindesmærke en blid Skæbne, selv om jeg ikke yover at lade *mine* Ønsker svinge sig med samme himmelstræbende Flugt som *Hr. Thura's*, eller at sætte Kolding ja den ganske Verden i Bevægelse, saaledes som denne hæderværdige Poet, der i det Herrens Aar 1732 slog sin Harpes Streng og til Ære for Kolding Skole kvad:

Du nyligen bygde og deylige Skole
 Vi ønske Dig tusindfold Lykke og Got!
 Ah! gid Du med Cathedra, Benke og Stole,
 Maa blive velsigned fra Himmels Slot!
 Gud give Du maa staa,
 Gud give Du maa staa,
 Til Colding med Verden selv skal forgaa,
 Til Colding med Verden selv skal forgaa!

FRA HANS DE HOFFMANS DAGE

NOGLE PAPIRER

FRA DET 18. AARHUNDREDE OM VEJLE AMT

Ved P. ELIASSEN, Kolding.

HANS DE HOFFMANS NAVN er godt kendt gennem hans betydelige historisk-topografiske Virksomhed. Endnu den Dag i Dag søger man ofte med godt Udbytte tilbage til hans »Foundationer og Gavebreve« og til »Den danske Atlas«, der paabegyndtes af hans Svoger Dr. Erich Pontoppidan og efter hans Død fortsattes af de Hoffman. Men om hans Virksomhed som Amtmand over Vejle Amt eller som del den Gang hed Koldinghus Amt er der hidtil ikke fremdraget ret meget, og dog forlæner han i høj Grad Paaskønnelse derfor. Ogsaa Samtiden var klar over hans store Betydning for Amtet. Folkevennen Christian Colbiørnsen siger om ham i sit bekendte Hovedindlæg 1790 mod Godsejer Lüttichau (»den jydsk Ambassade«), at Bønderne her i Amtet i »den ædle og redelige Hoffmann har haft en trofast Ledsager, Ven og Fader«, og da Bønderne i et meget stort Antal fulgte ham til hans sidste Hvilested, lød der over hans Kiste de smukke Ord*: »Slægt efter Slægt skal i Koldinghus Amt hædre hans Ihukommelse som den, der lagde Grunden til deres Fædres Velstand.«

* »Lauritz Hasse, Michaelis Kirke i Fridericia: Liigtale over den ufor-glemmelige danske Mand Hr. Hans de Hoffmann, R. af Dbc., Konferentsraad og Amtmand over Koldinghus Amt, som døde 3. Febr. 1793, holdt ved Bisættelsen 19. Febr. 1793. Fridericia 1793.«

Paa Fredericia Raadhus hænger hosføjede Billede af de Hoffman*, der var Byens »Præsident« gennem en længere Aarrække. (Byen havde foruden Præsidenten en Borgmester og tre Raadmænd, foruden nogle Vice- og titulære Borgmestre og Raadmænd). For Fredericia By havde Hoffman bl. a. den store Betydning, at han ved kloge Dispositioner ikke blot fik al Byens Gæld betalt, men endog fik et Overskud paa 1300 Rdl., der overleveredes Magistraten i Panteobligationer.

1. NOGLE BREVE OM DE TYSKE KOLONISTER

Som bekendt blev der under Frederik V i Aarene 1759 og 60 indkaldt en Del tyske Kolonister, der skulde opdyrke Randbøl Hede og Alheden. Regcringen satte mange Penge til paa dette Forsøg, over 600,000 Kr., men den havde ikke megen Glæde deraf, da Kolonisterne, der var fra Melleml- og Syd-Tyskland, faa Aar efter atter rejste sydpaa.

De tyske Kolonister skaffedes herop af Agenter.

I Kolding Raadhusarkiv ligger der ca. 30 Breve om Kolonisternes Ankomst og Indkvartering i Kolding og Fredericia. Deres Rejse herop skete for de Voxnes Vedkommende tilfods, medens deres faa Ejendele til- lige med Børnene og nogle Syge befordredes paa Vogne. Rejsen fra Altona til Kolding varede paa den Maade 9 Dage. Myndighederne skulde hele Vejen sørge for Vogne fra Sted til Sted, Natteteje, Vejvisere osv. Det maatte tages i Betragtning — hedder det i

* Et andet Billede, fra Hoffmans yngre Dage, findes i Broderen Tycho de Hoffmans Værk »Historiske Efterretninger om velfortiente danske Adelsmænd«. Kbh. 1777-79. — Det maa her bemærkes, at Navnet Hoffman er stavet paa mange forskellige Maader. Amtmanden underskrev altid »H. D. Hoffmans«.

Antikend Hams. fr. Hoffmann.

et Brev fra en »Kommissarius« H. Stiwitz — at da Vognene blev mindre og mindre, jo nærmere man kom Jylland, maatte der efterhaanden anvendes flere Vogne, end der brugtes gennem Holsten. Hr. Stiwitz anbefaler at lade en Embedsmand følge Kolonisterne fra Sted til Sted for at forebygge, at der »paa Rejsen forefalder Uorden og Genstridighed mellem de uvillige Bønder«.

Til Tider har Befolkningen været slemt plaget med Kolonisternes Indkvartering. I Maj var der saaledes i Fredericia over 500 af dem, og der ventedes lige saa mange til. I Kolding steg under Indkvarteringen Priserne paa Smør og Æg, og Borgmester Junghans lod bekendtgøre, at ingen maatte understaa sig at tage højere Priser af Kolonisterne. Og stadig hedder det i Breve fra Kolonisternes Tilsynsmænd, H. de Hoffman og Kancelliraad Diechmann i Fredericia, at Befolkningen og Embedsmændene maa omgaaes Tyskerne venligt, »paa det at de ej skal løbe tilbage«. Vejle By synes ikke at have haft større Indkvartering.

De 30 Breve er afsendte til forskellige Myndigheder i Kolding. De belyser Diechmanns og Hoffmans møjsommelige Arbejde, der steg til det yderste, da Tyskerne i August begyndte rigtig at røre paa sig og mange af dem nægtede at allægge Ed til deres nye Landsherre.

Brevene behøver ingen yderligere Forklaringer.

(Brev fra Kancelliraad Diechmann i Fredericia til Amtsforvalter Møller i Kolding. Brevet er ikke dateret og bærer ingen Underskrift, men det er forseglet med Diechmanns Segl.)

Kiere Hr. Amtsforvalter. Jeg er saa elendig plaget om denne Anton Pauli, at de aldrig kand troe det. Er det . . . ej mueligt, at hand der i Colding uden vores Vidende og in Cognito kand opholde sig, skulle det være mig meget kiert, thi jeg er forsikret, at hand paa vores forbøn med dags Post bliver antagen igjen, men ifølge vores Ordre vil

vi ham ikke gjerne lade komme her til Byen, før vi haver faaet Svar. Hans har kone og børn, men ingen Penge. Vær saa god og lad ham faae en 5 Rdl., enten ieg saa faaer dem igien eller ikke.

Velædle og velvise, høitærede Hr. Borgemester.

Da det har behaget Hans Mai, at befale os under 26 hujus, at de tvende Colonister Ostreide og Bartman, som har nydt Forflegning næsten tre Fierding Aar og ei med de andre paa Heden vil udgaa, ligesom ogsaa de tvende Anførere for de oprørske Colonister Pauli og Stauts, hvoraf den første er bortrejst, at de skulle betydes

at Hans Mai, ikke forlangte slige uvillige og gienstridige Folk til Undersaalter og derfor vil, at de straxen skal betale de dem hidtil oppebaarne Forflegnings Penge samt derefter inden 24 Timers Forløb forføie sig ud af Hans Mai, Riger og Lande, og naar de ikke holde sig Hans Mai, Villie og Befaling efterrettelig, maatte de vente at blive arresteret og efter Befindende vedbørlig afstraffet, dog kan de ej betale Forflegnings Pengene, forstaar det sig dog, at de inden forskrebn Tid uden Ophold skal afreise.

Altsaa ville vi herved allertienist skyldigst tilmelde Msr. Borgmester bemeldte ah. Ordre med Anmodning nu de i Dag Kl. 10 er herfra afreist, at ifald de komme til Colding, De da belageligen ville føie den Ansialt, at bemeldte Stauts, Ostreide og Bartman med Familie strax bliver forvist Colding, da de har Pas med dem, at de strax skal reise ud af Riget, thi vi befrygter, at de oprører de andre i Colding værende Familier, som nu inden faa Dage enten skal til Hederne eller have Pas at reise til Tyskland igien, hvorom vi vente Ordre med næste Post. Vi forvente herudi høitærede Hr. Borgemesters og samtlige Magistratens Assistence, at bemeldte trende Familier straxen uden Ophold bliver Colding Stad forvist, og forblive med største Højagtelse

Velædle og velvise

Høitærede Hr. Borgemesters
tjenestskyldigste Tienere

H. de Hoffman. A. Diechmann.

Fridericia d. 30. Aug. 1760.

Velædle og Velvise

Høitærede Hr. Borgemester.

I Aftes kom den i Gaar omtalte Pauli, som er en Skoleholder og Colonisternes Helgen, hvorfor(!) vi i Dag afsender ham og har for egne Penge leiet Vogn til ham for at blive ham quil, ligesom vi gjorde ved de andre i Gaar.

Maatte jeg bede Msr. Borgemester ville befale ham strax at reise af Byen uden Ophold, paa det hand ei skal forføre de andre, thi aldrig saa snart var de trende Oprørere borte i Gaar, før end 30 Familier kom til Cancelli Raad Diechmann og mig og erklærede, at de straxen vilde etablere dem paa Randbøl Hede, saa at der nu er 12 Familier her og 9 i Colding, som vi endnu ikke veed, om de vil reise eller forblive her, men inden 8 Dage skal den Sag blive bragt til Ende. Jeg beder, at De ei fortrydelig optager, ieg dermed incommoderer, men som vi har saa stærk Ordre at tage os Sagen an af alle Kræfter, saa vil ieg bede, at det maae være recommenderet og med særdeles Consideration lover

Høitærede Hr. Borgmesters

tenstskyldigste Tiener

Fridericia, 31. Aug.

H. de Hoffman.

I største Hast.

I en Ordre af 1. September befalede Kongen, at de Oprørere, der ikke allerydmygeligst vilde erkende den kongelige Naade, skulde bringes ud af Landet paa en saadan Maade, at det blev dem en Straf og Skam og virkede afskrækkende paa de tilbageblivende.

Medens flere oprørske Familier saaledes rejste syd-paa (den 12. Sept. rejste der 13 Familier), kom der endnu stadig andre Tyskere herop. I Slutningen af September var nogle og tyve Familier undervejs og indkvarteredes i Vejle. Samtidig var der i Fredericia over 50 Familier, »som næppe kommer til Randbøl Hede i Vinter, formedlst Husene ikke kan blive færdige«.

I 1777 hedder det, at Kolonisthusene, der var opført af Fyr, begyndte at forfalde. Navulig Fodstykkeerne raadnede.

2. RYTTERGODSETS SALG OG JORDERNES UDSKIFTNING

Krongodset i Koldingegnen, det saakaldte Rytterdistrikt (udlagt i Slutningen af 17. Aarhundrede til Underhold for Rytterregimenter), blev som bekendt solgt i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede og overgik til Beboerne. Det er ofte blevet sagt, at Mellemhandlere i høj Grad udsugede Bønderne ved denne Lejlighed. Dette turde dog have været udenfor Regelen. Fra første Færd har Administrationen i hvert Fald arbejdet paa, at det blev Beboerne selv, der købte Gaardene. Efter at Auktionsplakaten og Konditionerne var forelagte Oflentligheden, sammenkaldtes Bønderne til Møder i Kolding, hvor det tilbødes dem at overtage deres Gaarde til moderate Priser paa samme Betingelser som fastsat for Auktionen. Det synes ogsaa, som om Bønderne i en uegel stor Udstrækning har benyttet sig af Tilbudet. Underhandlingerne om Gaardenes Overdragelse uden Auktion begyndte 21. Maj 1765 og fortsattes de følgende Dage.* For det øvrige Gods afholdtes Auktionerne Torsdag 30. Maj til Tirsdag 4. Juni 1765. Manglende Betaling bevirkede, at der maatte afholdes en hel Række Auktioner, nemlig foruden den her nævnte 27. Nov. 1767, 31. Avg. 1769 og 21. April 1770. De Byer, der købte sig selv ved Auktionen, men som paa Grund af manglende Betaling atter blev opraaable, skulde betale det Beløb, der muligt ved den senere Auktion blev budt mindre for dem. Halvdelen af Købesummerne blev staaende i Ejendommene.

Gennemsnitlig blev ved alle disse Auktioner hver

* Dokumenter vedkommende Salget af Koldinghus Rytterdistrikts Gods, Rentekammerarkivet. (Vejledende Arkivregistraturer II, 139).

Tønde Hartkorn betalt med 158 Rigsdaler. Enkelte Byers Købesummer løb dog alierede ved første Auktion betydeligt højere op, saaledes Brandrup (211 Rigsdaler pr. Td. Hartkorn) og flere.

Af II. de Hoffmans efterfølgende Redegørelse fremgaar det, at det har været strængt for Befolkningen med at faa Købesummerne forrentet og samtidig svare Skatter og Afgifter. Den stigende Arbejdslyst, som Udskiftningen fremkaldte, udrettede dog Underværker.

Ifølge Rentekammerskrivelse af 11. Marts 1774 skulde Amtmanden hvert Aar indgive Beretning om Udskiftningens Gang. Disse Indberetninger findes i Rigsarkivet,* hvor der ligledes under »Topogr. Saml. fra Vejle Amt» findes flere interessante Enkellheder.

Paa Grund af det tidlige Tidspunkt, paa hvilket Udskiftningerne skete — for en stor Del endnu før Lovgivningen var traadt til — fremkom der en Del Klager. Indtil 1777 var der ialt 32 Klager, hvoraf dog kun faa fandtes at have nogen Grund. Enkelte Steder voldte Udskiftningen dog særlige Kvaler, saaledes i Trelde og i Brandrup. Sidstnævnte Sted var der allerede 1774 paabegyndt Udskiftning, og en Mand havde ønsket at flytte ud, men saa blev et Par af Gaardejerne misforøjede med deres Koblers Beliggenhed og endelig forlangte de fleste af Gaardejerne Udskiftningen standset. Dette bevilgedes $\frac{4}{3}$ 1775. Bymændene var endog blevne saa ivrige Modstandere af Udskiftningen, at de indgik Kontrakt om, at de ikke vilde lade deres Jorder udskifte. Ikke desto mindre svingede de til alles Overraskelse om, og efter et Møde, Justitsraad Wildenradt afholdt med dem 1777, besluttedes Udskiftningen, der fuldendtes 1780. Paa dette Møde var ogsaa tilstede en Udsending fra det kgl. Rentekammer, Grev

* Landvæsenet i Vejle Amt 1775-1823.

Reventlow til Brahetrolleborg, der skulde afsige sit Skøn over Udskiftningsarbejdet. I sin Betænkning* fremhæver han, at en af Grundene til Klagerne er den, at Beboerne ikke altid straks efter Udskiftningen indkastede deres Købler. Pælene blev da ofte horte, og lang Trætte opstod.** Det var heller ikke altid heldigt, at Landinspektørerne »gjorde alt færdigt og slog Pælene, før Anfmanden og Kommissærerne havde efterset Delingen og decideret efter Omstændighederne. Partiskhed og Irring kunde derfor let indløbe, siden alting alene beroede paa Landinspektøren og hans Redelighed«. Reventlow fremhæver den store Arbejdstyrt, Udskiftningen vækker hos Befolkningen. Nu var hver Bonde afhængig af sig selv og kunde ikke sætte sit Haab til nogen anden Forbedring uden den, han selv kunde frembringe paa sin egen Jord. Ved Velling er nu — bemærker han — over 800 Td. Land blevne til godt Agerland, som før slet ikke blev agtede, og hvor jeg nu selv har set en stor Velsignelse af alle Slags Korn.

I 1786 lod H. de Hoffman trykke en Udsigt over Udskiftningen i Koldinghus Amt. Det er et Tabelværk i Tværfolio, der bærer Titelen: »Coldinghuus Amtis Beskrivelse, uddragen af de Documenter, som af Vedkommende ere indsendte Anno 1785 indeholdende de

* dateret Brahetrolleborg, 21. Sept. 1777.

** Som Exempel paa en saadan Trætte kan nævnes Processen om Dyndmose i Norre Bjært. Sagen førtes af den stridige Landinspektør Daniel Wesenberg, der ogsaa udgav Sagens Akter i Trykken under Titelen »Mueligheden er stoers«. Fredericia 1799. (Se Bibliotheca Danica II. Sp. 709.) Han fik en Mængde Tilrettelvisninger og senere Boder for Angreb paa Øvrigheden m. m. Wesenberg, der samtidig var en dygtig Landmaaler og en anerkendt Landmand, behoidt dog, da han som 96-aarig Olding i 1826 tog sin Afsked efter 55 Aars Tjeneste, sin fulde Gage, 300 Rigsdaler. Gaarden i N. Bjært, der i Begreps: Agerdyrkningen i Norre Jylland I., trykt 1806, nævnes som Monstergaard, er ikke mere til. Wesenbergs Ligsten skal efter Sigende for en Del Aar siden have voldt megen Strid.

VIII Herreder Eldboe, Holman, Jerløv, Bruski, Aandst, Nørvang, Tørrild og Slangs Herreder, hvorudi er anført Sogne og Byer med Hartkorn, Gaard- og Boelsmænd, samt naar de ere udskiftede og endelig Anmærkninger over hvert Herred, hvoraf de V første Herreder ere næsten alle Selveiere, og udskiftede ved allernaadigst Hielp af Felledskabet fra 1769 til 1786. Under det højkongelige Rentecammørs Direction og Hans de Hoffmans Opsigt og Bestyrelse. Fridericia, 1786e.

Bogen blev kun trykt i 30 Exemplarer og er nu meget sjælden. Det store kongelige Bibliotek ejer dog flere Exemplarer deraf, og sammenbundet med de trykte Ark findes en haandskreven Beretning, der indeholder mange interessante Oplysninger.* I et Brev til Konferensraad Sporon** skriver Hoffman, at Beretningen om Udskiftningen kun er forfærdiget som et Forsøg, og Forfatteren har ikke villet underkaste sig almindelig Kritik, eller at det skulde komme i hver Mands Hænder.

Her skal aftrykkes, hvad Hoffman skriver om Udskiftningen og om Forholdene i Amtet paa den Tid. Retskrivningen er forandret, Sætningsføjning og Ordstilling derimod ikke.

ANLEDNING TIL JORDELINGEN I KOLDINGHUS AMT

I Aaret 1769 formaacede Præsten Hr. Friis*** Bymændene i Hjarup til at lade opmaale og uddele deres Ejendomme, ligesom det den Tid var begyndt i Haderslevhus Amt, hvorfor han fik en Præmie af en Guldmedaille; men da han paastod at ville have

* Findes ligeledes i Higsarkivet i topografisk Samling, Vejle Amt.

** Brevet ligger fastheftet ved et af Exempl. i det kgl. Bibliotek.

*** Fr. Chr. Friis, tidligere Feltpræst og Kateket i Kolding, kaldet til Hjarup og Vandrup 1759.

de Agre, som Landmaalingen indeholder, og mange Agre vare ombyttede, mange ganske forandrede, mange blevet ved Oprydning længere, saa kunde de ej blive enige om Delingen, hvorover den kongel. Landvæsens Kommission tilskrev mig at medtage en kyndig Mand til at undersøge Sagen. Hr. Nellemann til Leerbæk og jeg undersøgte Ejendommen paa det nøjeste og befandt, at Delingen ikke kunde ske anderledes, end at enhver Jord blev opmaalt saaledes som samme nu befandtes, og Græsningen af Overdrevet efter Høveders Paaslag, som i Landmaalingen er anført, hvorefter enhver saaledes efter Taxationen og Beliggenhed fik sin Andel, ligesaa meget, som han nu ejede. Dette blev approberet, Byens Ejendom dell, og enhver blev fornøjet med sine tillagte Købler.

Da de omliggende Bønder saa den Nytte, dette førte med sig, begærede de af mig, at jeg vilde gøre allerunderdanigst Ansøgning for dem, at Hs. Majestæt vilde skænke dem Opmaalingen og Uddelingen, siden Hs. Majestæt havde til størstedels den halve Kapital i Gaardene, og samme ej tilhørte nogen Proprietær, i Betragtning af, at de maatte betale nu 30 à 40 Rdl. aarlig i Rente, istedetfor de tilforn gav aarlig 8 à 10 Rdl. i Landgilde, samt at der var mange Overdrev, som kunde indrettes til Agerland og Købler. For da om muligt at hjælpe dem, rejste jeg omkring herfra til Vejle og Kolding og besaa alle Byerne med deres Ejendomme i det hele Distrikt, og befandt da de anseelige Overdrev, hvoraf en stor Del havde været fordem Skov og nu til dels Buske og Moradser, men Jorderne overalt meget god til Ploven og Enge, naar Vandet blev udgravet, Buskene opryddede, at det kunde indrettes til Købler og Ejendommen komme i lige saa god Stand som det, de havde i Brug, hvorover

de kunde komme i Velstand; thi siden de bedste af Skovene var borte, og om Kornet faldt i Prisen, var det ej muligt, de kunde betale Renterne og konservere.

Vilde Hs. Majestæt allernaadigst skænke dem Opmaalingen og Uddelingens Bekostning, vilde jeg paa-lage mig Direktionen og befordre samme uden mindste Betaling, aleneste for Befordring (Kørselsgodtgørelse).

FORRIGE RYTTERGØDS TILSTAAS FRI OPMAALINGSBEKOSTNING OG LANDMAALERNE OVERSENDES

Dette blev allernaadigst approberet d. 29. Juli 1769, og Tid efter anden oversendt syv Landmaalere, hvoriblandt Inspektør Bie, Wesenberg, Berg og nu afgangne Kancelliraad Diechmann, Justitsraad Seidelin, General-krigskommissær Wildenradt, Hr. Stenstrup til Keldkær, som selv har skiftet sine Bønders Ejendom, og nu Hr. Bolvig til Nebbegaard og Steenstrup til Gød-dinggaard.

I de første Aaringer fra 1769, til Forordningen 1781 udkom, havde vi med Uddelingen stor Besværing, da vi havde ingen Plan, førend bemeldte Forordning udkom, hvorved vi først fik en Regel, hvorefter Delingen skulde ske. — Enhver vil let kunne forestille sig, hvor besværligt det er at faa 10, 20, 30 og flere Selvejere i en By fornøjet, imod hvor der alene i en By er 2 à 3 Proprietærer Lodsejere, som ej er saa vanskelige, som hvor der er saa mange Lodsejere i en By.

MED HVAD PRIS HARTKORNET VED DENNE DELING ER FORØGET

Saaledes ses af hosføjede trykte Tabeller, hvormange Byer og Steder der er delt, henimod 7000 Tdr. Hartkorn. Gaardenes Hartkorn ved denne Løjlighed er

kommen i en særdeles høj Pris, i Synderlighed herfra til Vejle og Kolding, da det er meget almindeligt, at en Td. Hartkorn ved Auktion har kostet 4, 5 à 600 Rdl. og derover. De store Gaarde har solgt til Parceller nogle Tønder Hartkorn fra deres Gaarde og beholdt 4, 5 à 6 Tdr. Hartkorn tilbage.

FRA DE STORE BØNDERGAARDE ER SOLGT AF DE YDERSTE LØDDER EN DEL, SOM KØBERNE HAR OPBYGT

Disse Parceller er dyrt betalte af Husmænd, hvoraf den største Del selv har bygt deres Steder paa deres købte Parceller, hvorved er bleven over 300 nye Familier*; Landet bliver derved opbyggt og tilgavns dyrket.

HVORLEDES OVERDREVENNE ER FORBEDREDE

Ved denne Deling har de fleste opryddet i deres nye Købler Buskene, jævnet Jorden, udgravet Moradser og derved faaet god Engbund og Agerland, hvilket forhen om Sommeren blev nedtraadt af Kreaturerne til liden Nytte.

HVORLEDES DE HAR INDRETTET DERES INDTÆGTER

Ved det nu hver Mand har 2, højst 3 Købler, har Ejeren delt i 10 Dele, 5 bruges og 5 hviler; en indtages hvert Aar og en Del igen udlægges. Af de 5 Dele, som hviler, slaas Hø paa de to Dele og tøjres Køer, Stude, Heste, ja endog Faar og Svin i de tre

* Om Udparelleringen udgav Stiftamtmand Hellfried en Del Aar senere en lille oplysende Bog: Bemærkninger og Erfaringer angaaende Jordudstykingen eller Parcelleringen i Almindelighed og for Vejle Amt i Særdeleshed. Købh. 1805. Blandt andet imødegik han ved Tabeller grundigt den snurrede Foruodning, der dengang var fremsat, at det store Antal Parcellister skulde forøge Antallet af Tiggere og Tyve(!), idet man vel ikke mente, at de kunde ernære sig redeligt paa de smaa Jordlodder.

hvilende Indtægter, og bliver de saaledes tøjrede fra Maj, til Kornet kommer ind, hvorved Køerne giver dobbelt Mælk og Hestene kommer i bedre Stand end tilforn med videre. Bønderne, hvor Jorden er god, pløjer tre Gange til Byg; de tager ej mere ind, end de har Gøde til, saacr kun to Havrekærve, og saaledes har de med mindre Sæd end tilforn mere Korn, og følgelig er Tienden fast dobbelt imod tilforn.

VEJENE TIL KOBLERNE ANGAAENDE

Vejene har man anlagt mellem Koblerne, saa at enhver derfra kan køre ind til sin Lod uden at køre over andre Lodder.

Hvor Byen ligger i den ene Ende af Marken, har man givet dem hver en Kobbøl ved Byen, og de, der laa fortrykt, flyttede Gaardene yderst i Marken; dernæst har man ladet forfærdige en Vej midt igennem Marken til Markskæl med Kobler paa begge Sider, hvorfra enhver kan køre ind til sin Kobbøl; har han da god Jord ved Byen, fik han en ringere i Marken, saaledes vice versa.

SKOVENE ANGAAENDE

Selvejerne, for at betale noget af paa deres Gæld, da de havde købt Gaardene, har de i de første Aaringer solgt en Del af Skovene, men da der er skøn Under-skov og unge Træer, har jeg gjort mig største Umage med at faa Skovene delt, at enhver kunde indhægne sin Skov og holde Kreaturerne ude om Sommeren, men jeg har ej været saa lykkelig at faa mere end tre Byers Skove dell, hvilket er sket saaledes: Først opmaales og taxeres Græsning efter Høveders Paaslag; deraf erfares, hvor stort Stykke Land enhver kan tilkomme. Dernæst taxeres hver Mands Skovskifters

Buske læsvis, ligeledes Træerne læsvis, hvorefter den, som har haft Skov, faar Skov igen, og de andre, som fast intet har haft, faar igen paa de Steder, hvor lidet er. Faar nu den, som har haft Skov, for meget, betaler han i Penge den, som har faaet for lidet. Vil han ikke det, udvises ham et Stykke Skov i den andens Lod, som han i 6 Aar maa ophugge og betjene sig af, derefter hører det til Grundejeren. Men de har alle taget Penge for Træerne efter uvildige Mænds Taxation. Nu har de opsparet de unge Træer, og disse er i nogle Aar kommen i skøn Vækst.

SELVEJERBØNDERNE ANGAAENDE, SOM STAAR SIG BEDST I DE GODE EGNE

Erfaring har lært, at de Gaarde i de gode Egne paa 4 à 5 Tdr. Hartkorn staar sig bedst, da de kan besørge samme med en Plov og gøde Jorden tilgavn. Derimod de, som har 7 til 10 Tdr. Hartkorn, maa holde to Plove, og ikke kan dyrke Jorden tilgavn, hvorfor og de allerfleste har solgt af deres Hartkorn med Rentekammerets Tilladelse en Del af deres længst bortliggende Kobler i Parceller, hvorpaa Boelsmændene nu har bygget og beboer samme.

HEDERNE ANGAAENDE

Derimod i Hederne er de fleste Gaarde alene $1\frac{1}{2}$ à 2 Tdr. Hartkorn; thi paa større Hartkorn kan en Bonde sj vel ernære sig. Nogle store Byer i Hederne, saasom Bække, Bindehølle og flere, er uddelte og en Del Gaarde igen udflyttede, som har gjort saadan Forandring, at forhen blev der en Td. Hartkorn solgt for 30 à 50 Rdl., nu derimod gives 150 à 200 Rdl. (for) en Td. Hartkorn. Deraf ses, hvor stor en Forandring Hederne Uddelelse har foraarsaget. Da jeg

i 26 Aar har haft med Hederne at forrette, saa har jeg udgivet en Traktat, trykt i Odense 1781 in 8vo. (Af) denne Traktat om Hederne, samt Fleischers Agerkatekismus, har jeg ladet levere til hver Sognepræst i Amtet et Exemplar at lade bekendtgøre, saa og efter Bispens Tilladelse at lade samme læse for de store Børn i Skolerne saa meget deraf, som der paa Stedet kunde appliceres.

MÆRGEL

I Hederne burde anskaffes et Jærnbør til at bore med i Jorden om Mærgel. Ved Borup og Langkær i Brande Sogn er hos Provsten Hr. Clausen funden Mærgel, og dersom samme ved sligt et Bor overalt blev søgt i Hederne, er der ingen Tvivl paa, at der mange Steder maa findes Mærgel, hvilket, naar Mærgelen her blev brugt ligesom paa Vesterkanten ved Lemvig og flere Steder, var den allerstørste Hjælp til Hedernes Dyrknings Forbedring.

TEGLVÆRKER ANGAAENDE

Da Hederne ligger ofte 5, 6 à 7 Mil fra Købstæderne og Skovene, saa mangler de Bygningsmaterialier, som meget forvolder, at Hedelandet ej opbygges og beboes. Da der nu i Hederne paa mange Steder findes godt Ler og næsten overalt Tørv, saa var det at ønske at her og der blev indrettet smaa Teglovne, saadan som i Holsten, saa at de kunde opmure Husene med Mursten og Ler; saa behøvede de alene at hente Fyr-tømmeret fra Kjøbstæderne, da Husene kunde tækkes med Lyng. Men da ingen har Evue i Heden til at bekoste det, og ingen forstaar at brænde Sten, saa vil det blive vanskeligt at faa samme istand, som dog er høist nyttigt.

BRANDKASSEN

Da Ryttergodset blev ved Auktion bortsolgt, skete det med de Vilkaar, at de skulde sætte i Brandkassen. Jeg har endelig med stort Besvær faaet de 5000 Tdr. Hartkorns Bygninger og nogle Herregaarde i Amtet i Brandkassen, som nu udgjør 1717 Numre, en Kapital af 800,000 Rdl. Men de øvrige vil ej sætte i Brandkassen, førend Kjøbstadsbrandkassen skilles fra Landets Brandkasse.* Naar den bliver for sig selv, vil alle de øvrige Selvejere og flere sætte deri, men forinden vil de ikke, hvilket formenes at være højst billig, at saadan Forandring skete.

ANGAAENDE DET RINGE BRÆNDEVIN, SOM
BØNDERNE FAAR I KØBSTÆDERNE

Da Brændevinsbrænderi paa Landet er afskaffet, saa medfører derimod den største Billighed, ej alene at Brændevinens Pris hvert Fjerdingaar burde i Købstæderne fastsættes, men endog, hvor mange Grader, Brændevinen skulde holde, som Byfogden meget nøje burde inkvirere om, thi det er den allerstørste Ubillighed, at Bønderne faar saa dyr og ringe Brændevin, hvorover Brændevinsbrænderne burde straffes med 2 Rdl. Mulket for hver Gang, Brændevinen ikke holdt sine Grader; men hverken Brødet's Vægt eller Brændevinens Styrke bliver undersøgt i de smaa Købstæder, og saaledes skal Bønderne derved lide, samt de Fattige i Købstæderne.

SELVEJERBONDENS PROCESSER ANGAAENDE

Hvad Bøndernes Processer her i Amtet angaar, da siden ingen maa føres efter Forordningen 1769, før-

* Købstædernes alm. Brandforsikring blev oprettet 1761: den alm. Brandforsikring udskiltes derfra ved Anordning af 29. Febr. 1792.

end Sagen først har været hos Amtmanden, saa anvender han derpaa en Dag om Ugen, hvor begge Parter møder. Her i Amtet er vel 8 à 10 Sager for i hver Uge, som næsten alle forliges af Amtmanden, undtagen Gældssager, som vanskeligt er at forlige, naar Debitor intet ejer. Forstaar Amtmanden Landvæsenet og er lovkundig, er de snart forligte, men forstaar han kun lidet og vil ikke gjøre sig Umage, afviser han det til Lov og Ret, og saa faar Bonden Ulykke, da en Proces af 10 à 16 Rdls Værdi paa-dømmes ikke ved Hjem- og Landsting med (ringere end) 100 Rdl. Bekostning, og gaar det til Højesteret, koster de endnu mere; da Sagen dog let kunde forliges, naar Amtmanden forstaar det, og Bønderne har Fortrolighed til ham.

ANGAAENDE AT DE BØNDER, SOM HAR NOGET TIL BEDSTE, AFSTAAR GAARDENE OG DELER DET, DE EJER, MELLEM DERES BØRN, M. M.

Ifølge Forordningen 1769 kan en Bonde afstaa sin Selvejrbondegaard til hvem af hans Børn, han vil, hvilket er i visse Maader meget godt, naar det ej bliver misbrugt, men i Stedet for alene at overlade Sønnen eller Datteren for visse Penge Gaarden ved deres Afgang, saa for at befri Sønnen fra Soldat overlader Faderen ham Gaarden med Besætning og alt, hvad han eier i Gaarden, forbeholder sig selv og Hustru en Aftægt, og tillægger de øvrige Børn saare lidet, somme mere end andre, ved en Kontrakt, hvilken Bonden tillige med Skøde lader læse paa Tinge, hvorved de Umyndige taber anseelig, da dog Forordningen alene taler om at overlade Gaarden til en af sine Børn for en vis Pris, men ingeniunde at overlade ham Møbler og Besætning, samt hvad han ejer for noget vist, med

mindre de alle var myndige, thi derved bliver de Umyndige overmaade fornærmet, som i min Tid ofte er forefalden. Men siden Sønnen har havt det i Possession ved tinglæst Koutrakt og Skøde før Faderen døde, saa kan man deri ej indlade sig, førend andre Anstalter vorder løjet. Børnene taber derved, og Amtmanden faar intet, som dog skal sørge for de Umyndiges Kapitaler. Da jeg kom til Amtet, var intet andet Bevis for de fleste af de Umyndiges Kapitaler, end at der stod i Skiftetbrevet, at Kapitalen stod i Fødegaarden under Formynderens Opsigt. Naar nu Formynderen enten døde eller Gaarden solgtes til andre, hvor blev da de Umyndiges Penge?

Jeg maatte derfor gaa alle Skifteprotokollerne igennem siden 1730 og tage Paateobligation og Forskrivning for de Umyndiges Penge for hvert Sogn, hvilket udgør et stort Antal, over 1000 Stykker, som Overformynder-Protokollen udviser, og er et større Arbejde for Amtmanden, formedelst over 1700 Selvejere, end for andre Amtmænd, og derover maa holdes mange Folk foruden den Hasard med Pengenes Udsættelse, han staar i, og at Renterne aarlig indkommer og udbetales.

ANGAAENDE EN FABRIK AF LÆRREDER TIL KONGENS ARME

De mange nye Boelsmænd, som har nedsat sig paa 3, 4 à 6 Skpr. Hartkorn, kan ej ernære sig, medmindre de om Vinteren kan forfærdige Lærreder. Til den Ende havde jeg her en Fabrik af 80 Familier i fem Aar, som leverede Lærreder til Armeen, aarligen 9000 Alen for 8 à 10 3 Alen som skete saaledes:

Landetaten sendte 10 Skippund Hør for 8 Mark pr. Lispund, som Husmødre forfærdigede og derfor,

imod at dekurtere for Hørret 8 Mark Lispundet, fik bemeldte Betaling, men da Hørret blev købt i København, blev Alen 1 β dyrere end det kunde købes i Tyskland for, hvorover de afslog samme, og dermed ej længer vilde indlade dem.

Jeg gjorde Ansøgning om, at det, som Kommissariatet derved tabte aarlig, maatte betaales af Kommercekollegiefonden, samt at Hørret, istedetfor at købes i København, maatte forskrives fra første Haand, men dermed vilde Kommercekollegiet ej indlade sig, saa at denne skønne Fabrik saaledes er undergaaet, og Boelsmændene mistede denne Næringsvej, hvorved dog, naar denne Fabrik havde haft Fremgang, mere end den halve Kapital blev i Landet, og der dog købes fra Tyskland aarlig for mere end 80,000 Rdl. Lærred til Land- og Søetaten. Hvorvidt samme er til Landets Lykke, overlades til enhver ærlig Patriots Betænkning.

BØNDERNES OG HUSTRUEKLEDEDRAGT FORFÆRDIGER DE SELV

Hvad Klædedragten angaar, da forfærdiger deres Koner alt, hvad de og deres Mænd og Børn slider, undtagen de fornemmeste Koner kan have en bedre Klædning efter Forældrene, thi Omstændighederne tillader i disse Tider ikke at anskaffe noget nyt. Mændenes er enten mørkebrunt eller mørkeblaat Vadmel med Sølv- eller Tinknapper. Fruentimmernes enten sribet hjemmegjort Tøj, grønt eller sort, hvilket de fleste selv farver, og de ringere gaar i Tossel, der er af uldent og linned sribet Tøj, som de selv farver og væver, men det øvrige Uld, og de som har noget, sælger det gerne til Købmændene i Holstebro og Ringkøbing, som udstjæler det til Holland.

I Herrederne i Luudeuacs og Bøvling Amt forfærdiges en stor Mængde Stromper, men det er ikke at ligne imod det Uld, som gaar ud af Landet.

Da dog(!) mange Familier kunde leve ved at forfærdige Vadmel til 18 à 20 3 Alen meget godt, som Slaverne i Vestindien kan betjene sig af i Stedet (for at vi køber saa mange tusinde Alen aarlig udeulands fra og sender til Slavernes Klædedragt. I det Brandenborgske og det saxiske har jeg seet, at Bønderne forfærdiger Klædet raat og sælger det til Købmændene i de smaa Stæder, som lader det overskære og valke, farve og presse p. p. Fabrikkerne kommer vist ikke til Fuldkommenhed i Danmark, førend det sker paa den Maade og i de smaa Købstæder.

Men der hører Kunst til at faa Husmænd og andre til at forfærdige dette Vadmel i de skarpe Egne, hvor de har bedre Lejlighed dertil end de i de gode Egne. Hvad Møje, jeg har haft med at faa dem til at forfærdige disse Lærreder, kan man næppe forestille sig. Nationen er noget doven og kommer for let til Føden. Dog har jeg med Forundring set, at Bønderne, imens de hørte Kongen til, var de dovene og overdaadige, medens de nu (i de 5 Herreder) er flittigere end tilforn. Da de dyrekjøbte dem selv og deres Renter blev 3 Gange større end deres Udgifter tilforn, har de selv lagt Haanden paa Ploven, og nu, da de fik deres Jorder dannel, stræbt at indkaste deres Købler, rydde Buske bori og udgrave Moser, brudt gammel Jord og saaledes været utrolig arbeidsomme og flittige fremfor tilforn, hvorved de avler mere Korn, som sees af, at Tienderne er stegne dobbelt imod tilforn. De avler anseelig Hø fremfor tilforn, Køerne, ved det de tøjres, giver fast dobbelt Mælk, Hestene er ligeledes i bedre Stand ved Tøjringen, Faarene ligeledes; hvoraf daglig

erfares den store Nytte, Delingen fører med sig, at Bønderne har al deres Jord næsten i to Købler.

FAARENE ANGAAENDE

Det var at ønske, at de i de gode Egne vilde anskaffe spanske, engelske eller ejderstedske Væddere og lade de danske Væddere skære, som kunde rigelig betale Omkostningen. I Hederne er Faarene utrolig ringe og slette, saa at et Faar kan kjøbes for 4 Mark og et Lam for 2 Mark og (er) endda dyre nok. I forrige Seculo lod en Greve Rantzau indføre meklenborgske og lyneborgske Væddere og Faar i Randbøl Hede og Schophuset, hvor der var to store Skæferier i skøn Stand, men blev til Størstedelen ødelagt i Krigens Tid 1658, saa at det formenes, at om Skæferierne paa den meklenborgske og lyneborgske Maade blev indrettet, vilde det være til stor Nytte i Heden, men saadant kan ikke ske uden allernaadigst Hjælp.

DE UTALLIGE FRIÆGTER

Selveierbønderne taber Modet ved de utallige Friægter, der i dette Amt fremfor andre Amter i hele Jylland, er paalagt. Alle, som komme fra København til Holsten eller til de fire jydskes Stifter, maa her igennem Amtet. Et Kavalleriregiment mønstrer aarlig i Kolding og et Infanteriregiment ved Fredericia. De fleste Rejser forefalder igennem de 5 Herreder, nemlig Elbo, Bruski, Andst, Holmans og Jerlev Herreder, hvor det kan bevises, at en Bonde ofte har gjort over 30 Frirejser i et Aar. De af Nørvang-Tørrild Herreder, som ligger paa Strøget, gør og Frirejser, derimod er den halve Deel af disse to Herreder Hedeland og hele Slags Herred ligeledes Hedeland, ialt imod 2600 Tdr. Hartkorn, som har ej Bæster til slige Rejser, ligger og

langt fra Købstæder, saa de sjælden kan hjælpe med disse Frirejser.

HVORLEDES SAMME KUNDE FORANDRES, AT DEN ENE BAR BYRDEN MED DEN ANDEN

Fremdeles har jeg gjort Ansøgning, at siden der er mange Amter i Jylland som gjør faa eller ingen Frirejser, om det da maatte anordnes, at Bonden som gjorde Reisen, overalt i Amterne skulde have Betaling for Reisen 24 $\frac{1}{2}$ om Sommeren og 2 Mark om Vinteren for Milen, og hevise samme med Amtsstuens Anvisning, naar Aaret var ude, hvilket da reparteres paa de fire Stifters kontribuerende Hartkorn 143,963 Tdr., og saaledes fik Bonden sin Rejse betalt og den ene bar Byrden med den anden. Dog undtages herfra de Rejser som Amtmændene og Amtsforvalterne maa gjøre i de dem anfortroede Amter uden Betaling, som skulde ske ved Omgang.

SKOLERNE HAR FAAET EN LIDEN KOBDEL TIL AT GRÆSSE DERES KREATURER

Skolerne bør efter Forordningen have Græsning om Sommeren i Byens Overmarker til deres Kreaturer. Ved Delingen fik jeg det saaledes indrettet, at Skoleholderen fik af Overdrevet en liden Kobbel, som Sognet indgrøftede for ham, hvor han græsser sine Kreaturer paa det Halve og saaer Korn paa det Halve, men Skoleholderen søgte om Frihed for Tiende ved Kancelliet, som blev afslaaet, siden det var ufri Jord og i sig selv ubilligt. Somme Byer fik jeg overtalt til at give Husmændene af Overdrevet en liden Kobbel, hvorpaa de tøjrer deres Kreaturer, hver paa sit Stykke, imod en liden Afgift til Byen.

ØXENHANDELEN ANGAAENDE

Denne Handel er saaledes undergaaet, at dette Amt, som bestaar af 12 komplette og 12 ukomplette Herregaarde, og tilforn solgte aarlig imod 1200 Stude, nu næppe (sælger) 4 à 500 Staldstude, hvoraf en Del til København.

Hs. Majestæt har aarlig af Øxentolden i Jylland næppe 24 Rdl., da nu Tiderne er forandrede, at hverken Hollænder eller Brabander kjøber her Stude som tilforn, men alene Holsteneren. Den halve Del af Herregaardene i Jylland holder nu Køer imod Stude tilforn, og følgelig er de arme Bønder, som ej maa sælge til andre end Herregaardene og Købstæderne, med deres Stude højlig forlegne og derover naturligvis tillægger mindre Studekalve end tilforn. Her i Amtet er 5 Herreder, hvori alene er Nebhegaard, som behøver 50 Stude aarlig, og ved Optælling befindes, at disse Bønder har aarligen mod 3000 Stude fjerde Aars, hvoraf formentligen en Del udstjæles, og meget ofte bedrages de af Holstenerne, at de ej faar deres Penge og ej tør klage eller søge, siden de har udstjaalet dem.*

FORSLAG DEROM

Mange endog fornuftige Proprietærer selv, har holdt for (se den oeconomicke Journal 1756, T 2 Pag. 107) at Kongen skulde paalagt hver Aar, naar en Stud fra 1 Aar gammel blev indbunden hos Præsten eller Bonden, skulde deraf betales 4 3 Stk. aarlig, men var Studen 3 Aar og derover, 8 3, hvilket og Proprietæ-

* Ved Forordningen af 11. Juni 1788 blev der tilstaaet fuld Handels- og Udførselsfrihed for Øxne. Enhver maatte fode sine Øxne paa Græs og Stald, sælge dem til hvem man vilde og til enhver Aarstid lade dem ud-drive af Riget.

rerne skulde betale, derimod maatte de sælge dem til Købstæderne imod den sædvanlige Akcise, og hvem der solgte dem til Holstenerne, da 4 Mark Stk. i Told; men blev de udskibede til Holland, da at betale 2 Rdl. af Stk. i Told. Paa denne Maade blev flere Stude aarlig tillagt og Landet fik flere Penge, i Stedet for Bønderne nu fast ikke tør lægge Studekalve til, men mest Køer. Det er en betydelig Sag som Regeringen naadigst vil lade undersøge.

Tiderne er forandrede, i Steden for, at Jylland solgte førend 1720 for nogle Tønder Guld aarlig til Holland og Braband, fik Holstenerne da ikke andet end Udskuddet. Nu raader Holstenerne alene for Handelen.

STUTTERI ANGAAENDE

Erfaringen har lært (at det,) at paalægge Proprietærene og de store Bøndergaarde at holde Stutteri, er til stor Tab for Ejerne, men derimod burde Proprietærene i de gode Egne hyer holde en god ren Hingst, som Bønderne deromkring kunde betjene sig af, og alene 2 Skpr. Havre betale for at lade sin Hoppe bedække, og Bønderne derimod ikke at betjene sig af andre Hingste end Proprietærenes i de gode Egne. Naar de da kunde faa deres Hopper bedækkede for saa liden en Pris, vilde de vist alene betjene sig af de gode Hingste. Proprietærene tabte derved, men saa var de fri for at holde Stutteri, naar de ej selv vilde. Jeg har kendt for en 30 à 40 Aar siden, da de jyske Heste var i stor Reputation, at Proprietærene brugte den Maade: de lod Bønderne betjene sig af deres rare Hingst, og naar Bondens Plage var i 3 Aars Alderen købte de dem, græssede dem i Tøjr om Sommeren og derefter fodrede dem en Vinter, saa fik han dem godt betalt, men at en Proprietær kan, fra

Føl af, holde den til den er 4 Aar, derved er overmaade stort Tab. Begge Dele har jeg selv forsøgt, og mange andre med mig maa tilstaa Nyttens. Hovedsagen bliver, at de gode Hingste paa Herregaardene anskaffes og de ringe Bønderhingste skæres og rent kasseres, saa kan først de Præmier, som er lovet for vore Hingste, faa Fremgang.

OM DER ER MERE FORDEL VED AT HOLDE KØER END STUDE

Hvor der er god Græsning om Sommeren, har Erfaring lært den ulige Fordel, der er, ved at holde Køer i Stedet for Stude: thi naar betragtes hvad Fodring og Korn, Stude skal have imod Køerne, er der stor Tab, saalænge Kornet er i nogenlunde Pris, og kommer Kvægsyge paa, er Tabet dobbelt imod Køer; jeg kan melde det af næsten 42 Aars Erfaring. Derimod hvor Græsningen er ringe, er de nødte til at holde Stude.

OM SÆDEN, KLØVERSÆDEN ANGAAENDE

Rødkløver er de paa mange Steder begyndt med at saa i de gode Egne, der er den i Bjært*, som holder 30 Køer, der Vinter og Sommer fødes med Kløver, og giver fast dobbelt Mælk. Derimod vil den hvide Kløver forgaa straks efter et Par Aar, medens den røde Kløver, naar den tilgavns med Pløjning og tyk Sæd behandles, varer i 5 Aar: med Esparcette, Sans Fois og Lucerne er og forsøgt, men har ej havt god Fremgang. Rajgræs er af forskellige forsøgt, nogle har approberet samme, andre ikke.**

* Her sigtes uden Tvivl til Wesenberg.

** Hoffman har undertiden maattet skaffe Kløverfrøet. Dette fremgaar bl. a. af en Efterskrift i et Brev, som Borgmester Junglans i Kolding 7.12. 1786 skrev til H. "Nær saa bevaagen imod en fattig Mand og overlad mig 3 à 4 Pund Kløverfrø til Foraaret med liden Efterretning, hvorledes samme skal omgaaes." (Langebeks Excerpter Nr. 54. 4°. d. kgl. Bibl.)

HVEDEAVL

Hvedeavlingen har adskillige begyndt med i de gode Egne, som den ene lærer af den anden, og den vil nok faa Fremgang, naar de vil udsøge den bedste Jord og pløje den nogle Gange.

HØRAVL

Høravlingen har mange begyndt med, men den har ikke i nogle Aar ret villet lykkes. Formeddelst den stærke Tørke er det blevet kort. Det er befundet at Hørsæden maa være et Aar gammel førend den saaes, thi i den Tid raadner Frøet af de gule saakaldte onde Urter, som ellers fordærver Sæden.

RAPSSÆDEN

Rapssæd har og nogle begyndt med, og paa det Bønderne kunde med Fordel afsætte deres Rapssæd og Hørfrø samt Kidiken af Byg og lade samme slaa til Olie, er ved Kongens Naade midt i de 5 Herreder ved Landevejen fra Fredericia til Vejle i Skærup By en saadan Oliemølle, som drives ved en Hest, og der- ved kan Bønderne faa deres Frø slaaet til Olie uden Betaling, naar de selv skaffer en Hest.

HAMP

Hamp er af nogle forsøgt, men det vil ej lykkes og desuden fordærves Jorden.

PATETER (KARTOFLER)

Pateter er nu almindelige, og mange planter dem med god Fordel, hvorefter kommer frugtbar Rugavl.

HUMLE

Humle har nogle faa, og endskønt den kunde plantes med Fordel, er Folk ej dertil at overtale, de mener at kunne købe den lettere af Fynboen.

FRUGTTRÆER

Frugttræer findes i nogle faa Haver, men Bønderne er ikke til at overtale til at købe Frugttræer fra Als fra 24 3 à 2 Mark Stk. eller ogsaa selv pode, i hvor-meget jeg end har søgt at overtale dem dertil, og vist dem, hvor anselig en Del Frugt jeg har, skøndt min Have er kun 24 Aar gammel, men Bonden er ej at overtale til andet end det, han strax kan faa Nyttten af.

BIER

Biavl har og de fleste, og kunde have dobbelt saa mange Bier med liden Umage, men Nationen kommer for let til Føden. I Heden kunde den med stor Fordel fremmes; thi der drager Bienen af Hedens Blomster og Boghvede Honningen.

ANGAAENDE LANDEVEJENE I KOLDINGHUS
AMT TIL KØBSTÆDERNE

Dette Amt har 12 Landeveje til de jyske Købstæder, Fyen og Haderslev, hvilke alle var i mange Aar ikke reparerede, ligesom og over 160 Broer, smaa og store, var forfaldne og Vejene upassable. 1773 fik jeg Vejene opmaalt og taxeret, hver Bonde i Amtet efter sit Hartkorn fik sit Stk. tillagt, som Protokollen udviser, saa at Vejene er blevne indkastede i 14 Alens Brede foruden Grøfterne paa begge Sider. Vejene er fyldte midt paa med Faskiner og Sand, hvorved Vandet har Afløb. Disse Veje bliver hvert Aar eftersete jævnet til Ryggen og med Sand opfyldt, og den, som da ej har sit Vejstykke i Stand, bliver mulkeret til Vejkassen.

Broerne er alle af Egetømmer og Egeplanker og siden 1773 efterhaanden af ny forfærdiget. (Lande-

vejene opregnes. Der ialt 26 Mil Landeveje. Endelig opregnes)

SØERNE

I Søerne haves Godder, Aborrer, Brasen, Skaller og Suder, og i Fiskedammene Karper og Karusser.

Der findes en Del smaa Søer her i Amtet, men Vedkommende betjene sig lidet deraf, alene for at hebfries fra at bekoste de fornødne Garn og Redskaber. Samme Beskaffenhed har det ogsaa med Strandfiskerierne. Købstæderne lader ej fiske mere, end hvad de af og til dagligt fortære. De Byer, som ligger ved Stranden, fisker saare lidet, saa at lige saa meget som Agerdyrkningen er liltaget, er Fiskeriet aftaget; de Fattige har ingen Evne til at anskaffe Baade og Redskaber, at de kan fare ud paa Havet mellem Landene at fiske, og derved faa Næringsvej, saa det højlig var at ønske at Fiskerierne i Jylland blev alvorlig sat i Stand.

OM AMTETS KØBSTLEDER

Hoffmans Optegnelser om Købstæderne er af mindre Interesse. Der skal derfor her kun meddeles nogle enkelte Oplysninger. (Hans Udtalelser om Kolding er allerede trykte i J. J. Fyhns Bog: »Efterretninger om Købstaden Kolding, Side 233).

Vejle. »Fjorden er saa tilgroet, at man ofte med Pramme ved lave Vande ikke kan udføre Varerne, hvorved og del skønne Østers- og anden Fiskeri meget aftager, hvilket med en Mudderpram og Risgærder kunde afhjælpes, men de Handlende formaar ej selv at gøre denne Bekostning. Byen har tilforn haft en Del Kornhandel og (Handel) med Fedevarer til Norge og andre Steder, siden der ligger en Del Herregaarde i Egnen, men da de kan faa mere for

Varerne i Horsens, som ligger fire Mil derfra og hvor der er mange Købmænd, medens der kun er et Par Købmænd i Vejle, er Handelens meget aflaget«.

Fredericia. Forfatteren klager over Strømtolden, der indtil i det nittende Aarhundrede var lagt paa alle Varer fra Fyn. »Tolden er liden, men der maa betales meget desuden, f. Eks. af 3 Td. Rug 3 Sk. Maalerpenge 1½ Sk. Skriverpenge 6 Sk. Laste penge 3 Sk. Papir 6 Sk. at skrive Papiret 2 Sk. — 1 Mark 5½ Sk. foruden Konsumtionen og saaledes for alle Ting, som overføres. Denne Told indbringer næppe Kongens Kasse 10 Rdl. aarlig, som Byen gerne maatte betale, naar den blev ophævet«.*

Hoffman omtaler et Forslag af Generalløjtnant Scheel, Kommandant i Kastellet ved København. Forslaget var forfattet først i det 18. Aarhundrede og gik bl. a. ud paa, at der paa samme Sted, hvor det Kastel laa, som Svenskerne ødelagde 1658, skulde der lægges et nyt Kastel, som Armeen i Fjendeliden kunde trække sig tilbage og hvorfra Forbisejlingen dog kunde beskydes. Derimod skulde Fæstningen sløjfes, siden den var saa vidtløflig, at der behøvedes 10,000 Mand til at forsvare den, om den end blev sat i Stand.

DE ENKELTE BYERS UDSKIFTNING

Efter Hoffmans Tabelværk og nogle hoslagte løse Blade skal her nævnes de enkelte Byers Udskiftningsaar. Paa enkelte Byer nær, navnlig i de magre Egne, var Udskiftningen tilendebragt 1789, da Optegnelserne standser.

* Heri er dog næppe medregnet den Strømtold, der ogsaa af isølandske Skibe maatte betales for at sejle gennem Bæltet. Af en gammel Begnskabsbog, tilhørende H. Thorning, Petersbjerggaard, (Skipper L. Hansen Luch, »De Iyende Brodres« af Kolding) fremgaar det, at Jagten paa Rejser i 1830 betalte fra 2 Rdl. 25 Sk. til 4 Rdl. 1 Mark i Strømtold i Fredericia.

Det i Klammer tilføjede Tal angiver, hvor mange Ejendomme, der flyttede ud, for at Udskiftningen kunde komme i Stand. Enkelte af Anmærkningerne anføres ved hvert Herred.

I. ELBO HERRED

Erritsø Sogn. Erritsø 1772 (1). Snoghøj 1772. *Tavlov S.* Tavlov, Taarup og Børkop 1772. Skærbæk 1773 (3). Oddersted 1772 (1). Studsdal, Holmhavn og Krybily 1772. Gudsø 1771. *Ullerup S.* Stovstrup 1770. Kobbøl 1772 (2). Egum 1772. *Bredstrup S.* Bredstrup 1773. Stallerup 1774. Kongsted og Torp 1772. *Vejlby S.* Trelde 1774. Egeskov og Vejlby 1773.

»I Trelde findes en Banke med Mergel, som er undtaget ved Jorddelingen. Fra de store Gaarde er der solgt Parceller, hvorved er blevet mange ny Boelsmænd. Priserne var ved Avktion 3, 4, 5 à 600 Rdl. pr. Td. Hartkorn og desuden har Køberne selv bygget Husene.»

II. HOLMANS HERRED

Pjedsted S. Pjedsted 1774 (2). *Gaarstev S.* Gaarstev 1774. Mørkholt 1773. Rands 1771. *Gaverslund S.* Gaverslund 1772. Børkop 1772. Brøndsted 1773 og 78. Ankær 1773 og 81. Sællerup 1782. Bregning 1775. *Vinding S.* Vinding 1774 (3). *Skærup S.* Skærup (ej del). Svinholt 1785. *Smidstrup S.* Smidstrup 1772 og 84 (3). St. og lille Velling 1770 og 77 (6). Haastrup og Rønshave 1772 (4). Tyvkær 1772 og 89 (2).

»Ved Gaummelby Mølle sker Omveksling med Forspand til Vejle, Snoghøj og Fredericia. Tidligere skete dette i Skærup.»

III. JERLEV HERRED

Højen S. Højen 1774 (9). Stubdrup 1775. Hørsted 1785. Hjortebjerg 1781. *Jerlev S.* Jerlev 1788. Mejsling og Tved 1779. *Østed S.* Østed 1769 og 71. Anmidbøl 1774 (1). Tudvad 1778 (1). Vesterby 1774 (4). Hølland 1774. *Egtved S.* Egtved 1774 (2). Vork og Risgaard 1774 og 80 (2). Bølling og Fuglsang 1783. Torsted, Ovstrup Rævsgaard, Spjarup og Vollund 1787. Bøgvad 1788.

Fra Egtved Sogn hedder det: »Skovene bestaar mest af unge Træer, og da der i dem græsses i Fællesskab, er det til ubodelig Skade for Skovenes Opelskning. Dele Skovene vil de endnu ikke, saa de meget aftager og ej kan forandres, førend Skovene blive delte og det forbydes at føre Træ ud

ved Kolding, Fredericia og Vejle til Skibs. — De stræber af al Magt at faa Agerdyrkningen i Stand.

IV. BRUSK HERRED

Herslev S. Herslev 1771 og 73 (1). Tolstrup 1773 (1). Højrup 1772 (1). Follerup 1773 og 76. *Viuf S.* Viuf 1770 (8). *Vilstrup S.* Vilstrup og Skovsgaard 1772. *Eltang S.* Eltang 1772 (2). Stenderup 1773 og 80. Lilballe 1772. Bjært 1772 og 73. *Brandrup S.* Bramdrup 1780 (3). *Harte S.* Harte 1788. Ejstrup 1787 (1). Paaby 1771. Raadvad 1774 og 88. Stubdrup 1774. *Almind S.* Almind 1783 (1). Dons og Dons Mølle 1772. Møssraa 1774 og 81. *Vester Nebel S.* Vester Nebel 1774 (6). *Starup S.* Starup 1775 (3). Fredsted 1775 (2). Borlev 1779. Hesselballe 1776. Aagaard og Brakker 1774.

Det nævnes, at ved Landrupgaard ligger endnu den af Ole Worm omtalte, i hans Værk afbildede Runesten, men allerede paa Worms Tid var Indskriften næsten udslidt. »I Bjært By har Landinspektør Wesenberg en stor Gaard, hvor han har gjort mange Forsøg med Kløver, Rajgræs, Tobak og derom har skrevet en Traktat«. (Om Wesenberg se foran).

V. NØRVANG HERRED

Hornstrup S. Kirkeby 1786. (1 Gaard, 2 Boel). *Grejs S.* Holtum, det halve 1788. *Sindbjerg S.* Holtum det halve 1788. Ulkær 1785 (1 Gaard og 1 Bol). Lindved 1773. Sindbjerglund 1785 (1-6). Ørum 1785 (3-5). *Øster Snede S.* Øster Snede 1785. Gl. Sole 1778. Krollerup 1785 (1). Kragelund 1787 (1-7). Solskov 1787. *Uldum S.* Uldum 1785 (0-1). *Langskov S.* Lille Laage 1785 (0-2). Nyborg 1782. Olholm 1785 (1-2). *Vindelev S.* Vindelev 1785 (3-6). Fløjstrup ? (3-0). *Ø. Nykirke S.* Tinnet 1785 (4-0). Havstrup 1787 (2-0). Oksenhjerge 1787 (0-2). Vonge 1788. *Hvejsel S.* Hvejsel 1785 (2-1). Bjerlev 1787 (2-6). Faxsing 1786 (1-1). Hved 1786 (7-11). *Givskud S.* Harresø 1787 (2-0). Ris 1787 (0-2). Givskudlund 1786. *Give S.* Give 1788. Farre 1787 (1-0). Mølgaard 1786 (1-0). N. Donnerup 1783 (0-2). L. Hestlund 1786 (0-1). Vorslund 1786 (0-1). Sillesthoved 1786. Bæksgaarde 1786. Brejnhoved 1786. *Sdr. Omme S.* Kirkeby 1781 (0-3). Bøvl 1783 (0-2). Filskov 1786. *Brande S.* Brandlund 1788. Risbjerg 1787 (1-0). *Tyregod S.* Tyregodlund (opmaalt 1788). *Ringløv S.* Nørre Langelund 1784.

Ulkind 1784. Uhc 1774 (1-2). *Vester S.* Lindet 1783. (Tallene i Klammerne betyder her og i det efterfølgende henholdsvis Gaarde og Boel.)

I dette Herred er talrige Udskiftninger foretaget af Bønderne selv. Hoffman udtaler bl. a. følgende om de Steder, hvor Udskiftningen endnu 1788 ikke har fundet Sted: *Hornstrup S.* »Bønderne vilde gerne have deres Ejendomme udskiftet, men Grundets Ejere og Tirsbæks Ejere vil ikke endnu bekoste det«. *Ø. Snede S.* »Vilde dele, men formaar det ej«. *Udum S.* (Hesselballe) »Kan ikke vel dele«. *Højsej, Tyregod og Give S.* »Formaar ej selv at bekoste Udskiftningen, da de fleste er fattige«. *Vester, Givskud, Omme og Brande S.* »Dette er alisammen Hødeland og ringe: nogle hører til Høstrup og gør Høvgærning og derover meget ringe, de øvrige er Selvejere og nogle har fæstet af Selvejergaardene«.

VI. TØRRILD HERRED

Skibet S. Jennum 1785 (1-1). Nørre Vilstrup 1779. Over og Neder Knabberup 1775. Mellem Knabberup 1787 (0-3). Ru 1783 (2-0). *Bredsten S.* Bredstengaarde 1781 (2-0). Lund 1786 (3-0). Balle og Ballesgaard 1781 (3-1). Ravnning 1786. Søskov 1785 (3-0). Ollerup 1786. Tørskind 1786. Kjærhølling 1780 (2-0). Lilfrost 1786 (2-0). *Nørup S.* Trøllund 1785. *Vester(?) Lihne* 1786 (3). *Randbøl S.* Bindeballe, Almstok og Vandel 1786. Randbøl 1787. *Lindeballe S.* Lindeballe 1786 (3-2). Gødsbøl 1786. Vesteraast 1786. Nørskov 1785 (1-0). *Gadbjerg S.* Gadbjerg 1786 (2-4). Toftvej 1787 (1-4). Smidstrup 1787 (2-1). *Kollerup S.* Kollerup 1786 (1-0). Lureby 1786 (1-0). Ilygum 1786 (2-2). Brandbjerg 1787 (1-6). *Hoyer S.* Hoyer 1785 (2-3). Ure 1786. Hogsholt 1785. *Jelling S.* Jelling 1784 (1-1). Havhus 1783. Skovbølling 1784 (2-2). Høpballe 1787.

Af Bemærkningerne skal her anføres: *Nørup S.* »Det meste hører til Engelsholm, men Ejeren vil ej bekoste Udskiftningen«. *Jelling S.* (Rugballe, Hornstrup, Hørup): »Dette bliver nok med det første udskiftet, da Ejendommen er temmelig god«.

En lignende Redegørelse findes for Andst-Slaugs Herreder, men da disse ikke længer hører til Amtet, udelades dette Afsnit her.

ERINDRINGER OM SKANSEGRAVNINGEN VED VEJLE I MARTS 1864

Af Kantor JULIUS JØRGENSEN i Vejle.

EFTER Opfordring har jeg herved forsøgt at nedskrive mine Erindringer om min Deltagelse i Skansegravningen ved Vejle den 11te og 12te Marts 1864.

Den 8de Marts stod vi paa Jelling Høje og hørte Kanontordenen. Nogle Seminarister vovede sig ned ad mod Kamppladsen for at erfare noget nærmere om Kampen; men efter nogle Timers Forløb kom de tilbage med uforrettet Sag.

Den 9de saa vi de første fjendtlige Soldater ride gennem Byen. Undervisningen paa Seminariet blev standset, hvad Pastor Svendsen godt kunde gøre, da alles Tanker kun drejede sig om Krigen og om, hvad den nærmeste Fremtid vilde bringe. Ingen anede dog, hvor hurtigt mange af os skulde komme til at erfare, hvad Krig kan føre med sig. —

Jeg boede sammen med flere Kammerater hos Gaardejer Rosenvold, hvis Gaard laa overfor Gorms Høj. Om Aftenen den 10de Marts havde vi samlet os i et af Værelserne for at drøfte Begivenhederne; at holde Tankerne ved Læsningen var ikke muligt for os. Pludselig høre vi faste Skridt ude i Gangen. Jeg, der sidder nærmest ved Døren, lukker op i den Tro, at

det var Pigen med Aftensmaden: men hvor overraskede blive vi ikke ved at se en Deling østrigske Soldater træde ind. De hørte til de senere saa bekendte »spidsbenede« Ungarer. Paa ret uforstaaeligt Tysk kommanderede de os til straks at tage Frakken paa og følge med. Her var gode Raad dyre for mit Vedkommende. Jeg sad i en tynd Frakke og med Sivsko paa Fødderne. Den Seminarist, med hvem jeg delte Værelse, havde set Lejlighed til ubemærket at smutte ind i vort fælles Værelse og tage Nøglen af Døren. Jeg kunde altsaa ikke faa min Overfrakke og mine Støvler uden at røbe ham, hvad jeg meget nødig vilde. Saa laante jeg en grøn Slaabrok af en af Kammeraterne, Højberg, senere Skolebestyrer i Helsingør. En anden Fodbeklædning maatte jeg ogsaa have: thi at vove sig ud i Snesjappet med Sivsko paa var dog for galt. Tilfældig stod der et Par langskaffede Støvler ude paa Gangen. Dem annekterede jeg i Skyndsomhed, og de passede mig heldigvis. Saaledes udstyret begyndte jeg den uhyggelige Aftenvandring. Vor Værtinde stod ved Døren med den os tiltænkte Aftensmad. Jeg fik i en Fart nogle Stykker Smørrebrød i Slaabroklommen, og den Mad kom jeg rigtignok til at skønne paa den følgende Dag.

Da vi kom udenfor Gaarden, bleve vi opstillede og maatte saa følge med Soldaterne. Flokken blev større og større, jo længere vi kom hen ad Vejen. Alle Gaarde vare nemlig blevne omringede ligesom den, hvori vi boede, og Fremgangsmaaden havde nok alle Steder været den samme. Kun de faa, der boede paa 1ste Sal eller tilfældig vare deroppe, slap fri, da Østrigerne ikke holdt af at gaa op ad Trapperne.

Med Sorg og Harme i Sindel vandrede vi af Sted ad Landevejen; ingen af os vidste, hvor man vilde

føre os hen. Ved Lerbæk gjordes der Holdt, og vi bleve alle drevne ind i Laden. Her inde var der store Forraad af Hø og Halm, Hundreder af Soldater og ikke saa faa Heste, og her skulde vi altsaa tilbringe Natten. Der var dog vist næppe mange af os, der fik en rolig Nattesøvn. Jeg havde min Plads ved Siden af en Hest, og jeg vil ikke paastaa, at jeg var synderlig glad ved den Sidekammeral. Dertil kom Soldaternes store Uforsigtighed med Lys. De smurte lidt varm Tælle paa Væggen og klinede saa deres brændende Tællelys fast til denne. Hvor let kunde et saadant Lys ikke falde ned og antænde Høet og Halmen. Om Morgenen maatte vi stille os op ude i Gaarden; der var ikke Tale om at gøre Toilette, og der var ingen, der bød os noget at spise eller drikke. Fastende maatte vi drage af Sted til Vejle; men jeg havde dog mit Smørrebrød at trøste mig med. Jo nærmere vi kom Byen, desto flere Soldater mødte vi, og det lod til at more dem kosteligt at se vort sørgelige Optog. Jeg i min ret i Øjne faldende Dragt nød særlig den Ære at blive peget Fingre ad. Men da vi drog gennem Vejle, lo man ikke af os; flere have siden fortalt mig, at Synet af os havde været noget af det sørgeligste, de oplevede under Krigen.

Ved Enden af Sønderbrogade standsede Togtet, og først nu fik vi at vide, hvad Meningens var med os: vi skulde grave Skanser og Løbegrave oppe paa Møllebakken.

Vi bleve førte op paa Bakken, delte i Hold, og hver af os blev forsynet med en Spade; men der var stadig ingen, der gav os noget at spise. Der blev stillet Soldater med skarpladte Geværer omkring paa Bakken, og man betydede os, at hvis vi prøvede paa at flygte, bleve vi skudte. Saa begyndte vi da paa vort sørgelige Arbejde: at grave Skanser for vort Lands Fjender og

imod vore egne Soldater! Det blev en af de skrækkeligste Dage i mit Liv. Jeg havde knap før haft en Spade i Haanden, var spinkel af Legemshygning og uvant med legemligt Arbejde.

Hertil kom Salten, der pinte os. En ung Bondekarl, der stod i Nærheden af mig, hørte jeg sige: »En ku sawt graw, naar en blot fik nowd aa æd!» Efterhaanden som Volden blev højere, blev det vanskeligere for mig at faa Jorden kastet højt nok op. En rødskægget Underofficer, der førte Tilsyn med Arbejdet, troede formodentlig, at jeg med Forsæt dovnede, for jeg hørte ham pludselig raabe: »Sie mit dem Schlafrock, Sie müssen arbeiten!» Lidt efter farer han hen imod mig, truer mig med sin knyttede Haand og river Spaden ud af Haanden paa mig for at vise mig, hvorledes jeg skulde bære mig ad. — Alt faar omsider Ende: ogsaa denne uhyggelige Dag fik Ende. Da det blev saa mørkt, at vi ikke kunde arbejde længere, bleve vi samlede og førte til Pedersholm, hvor jeg tilligemed mange flere fik Nattekvarter paa et af Loftterne. Det var ikke noget blødt Natteteje; thi vi laa paa det bare Loft; hverken Hø eller Halm saa jeg noget til. — Den næste Morgen førtes vi tilbage til Møllebakken for at fortsætte, hvor vi slap den foregaaende Dag. Det blev sagt, at der var bleven uddelt Mad og Drikke til nogle af mine Lidelsesfæller. Jeg saa det ikke og fik heller ikke noget, saa jeg led af en skrækkelig Sult. Da jeg saa en østrigsk Soldat staa med et Rugbrød, bad jeg ham om et Stykke deraf. Han skar straks en vældig Kile af og gav mig den. Aldrig har noget smagt mig saa godt som det Stykke Rugbrød, der forsvandt som Dug for Solen. —

Den anden Dags Arbejde bestod dels i at fuldføre Skanserne og Løbegravene, dels i at slæbe Graner fra

den nærliggende Skov op ad Bakken til Løbegravene. De første Timer af Dagen maatte jeg arbejde ved Skanserne; men da jeg opdagede, at det var lettere at slæbe Graner, saa jeg Lejlighed til at kaste Spaden og faa fat i en Gren af et Træ, der just blev slået forbi. Med dette Arbejde gik der saa nogle Timer. Senere blev jeg tilligemed nogle Bønderkarle sat til at bære Stammer op ad Bakken. Dette tog paa Kræfterne, saa en af Mændene pludselig raabte: »A ka Gui f. m. nix mehr!« men det hjalp ikke, han maatte blive ved. Ligesaa gik det med en født Kurhesser, der forgæves paaberaabte sig, at han jo var deres Landsmand.

Hen paa Eftermiddagen blev Arbejdet lettere. Underofficieren, der førte Tilsynet, lod til at være velvilligt sindet. Han førte mig et lille Stykke ind i Skoven og spurgte mig, om vi havde Penge, hvortil jeg for mit Vedkommende med frelst Samvittighed kunde svare nej. Da vi kom op til Møllen med vort Træ, førte han os ind i Huset bag Møllen, hvor der kogtes Suppe i en Grubekedel. Det er muligt, at jeg under andre Forhold ikke vilde have sat synderlig Pris paa at smage denne Suppe; men nu blev jeg hjertensglad, da han tilbød hver af os en Portion, og den smagte os storartet; vi havde jo intet varmt faaet i de sidste 2 Døgn. — Da vi kom tilbage til Skoven, spurgte han os, om vi vilde være fri, og vi svarede uden lang Betænkning ja. Vi havde kort i Forvejen hørt Rygtet om, at naar vi vare færdige her ved Vejle, skulde vi føres til Fredericia for at anlægge Skanser der, hvorfor Udsigten til nu at blive fri var os dobbelt kærkommen. — Han fulgte saa med os ad Byen til. Men hvor saa jeg ud! Møllebakken laa i et Ælte, saa vi bogstavelig gik i Snavs til Kræerne. Slaabrokken

naaede mig til Hælene; vel havde jeg mange Gange søgt at hive den op — den gled stadig ned igen, og den fik derfor tilsidst en Garnering af Snavs paa omlørent en halv Alens Bredde! Højberg maatte senere kassere den; den kunde ikke gøre Tjeneste mere! Først førte Underofficeren os hen til Olesens Gæstgivergaard paa Nørregade og senere til en Restavration lige over for Hospitalet. Medens vi sad her og glædede os over vor Frihed, saa vi nogle af vore Lidelsesfæller komme forbi. De vare nemlig alle blevne fri et Par Timer efter, at vi vare gaaede. Men nu gjaldt det om at komme hjem til Jelling. Vi kunde ikke begive os paa Vej, før vi havde faaet et »Passierschein«. Ved denne Lejlighed havde vi stor Nytte af Urmager Sørensen, der dengang boede i Jelling, men senere flyttede til Vejle og for et Par Aar siden døde som Pantelaaner her i Byen. — Man gik med nogle af os op i Herredsfoged Glahns Køkken og fik Seddelen. Det var blevet helt mørkt, da vi under Sørensens Ledelse begav os hjemad. Hvert Øjeblik kom vi forbi østrigske Vagtposter, der raabte os an. Det hjalp ikke, at Sørensen raabte: »Es lebe der Kaiser!« Vi maatte vise vort »Schein«, inden vi fik Lov til at gaa videre. Omsider naaede vi dødtrætte hjem.

Bagefter blev det rigtigt nok sagt, at vi kun vare komne med ved en Fejltagelse; jeg tror nok, at vi alle vare enige om, at det havde været en slem Fejltagelse.

VEJLE AMTS AARBØGER

udkommer i Halvbind med mindst 12 Ark (192 Sider) aarlig og behandler historiske, topografiske og dermed beslegtede Emner fra ældre og nyere Tider, hentede fra Vejle Amt.

Aarbøgerne, hvis Hæfter enkeltvis kan købes i Boghandelen (Kr. 1,50 pr. Stk.) uddeles frit til Medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund.

Medlemsbidraget er 2 Kr. om Aaret.

Indmeldelse i Samfundet modtages af enhver af Styrelsens Medlemmer. Disse ere:

Stiftamtmand *V. Bardenheft*, Vejle, (Formand); Kæmner *J. O. Brandorff*, Kolding, (Næstformand); Filialbestyrer *P. Eliassen*, Kolding; Cand. mag. *S. Hansen*, Vejle, (Sekretær); Pastor *H. Kau*, Gadbjerg; Forfatteren *Evald Tang Kristensen*, Mindebo ved Vejle; Oberst *Axel Liljefalk*, Fredericia; Lærer *S. N. Mouritsen*, Mørup, Gødding pr. Vejle, (Kasserer) og Propr. *Chr. Ravn*, Sjølundgaard pr. Vejstrup.

I Redaktionsudvalget: Oberst *A. Liljefalk*, (Formand); Filialbestyrer *P. Eliassen* og Cand. mag. *S. Hansen*.

I Foretagsudvalget: Pastor *H. Kau*, (Formand); Forfatteren *Evald Tang Kristensen* og Propr. *Chr. Ravn*, Sjølundgaard.

INDHOLD AF FØRSTE HALVBIND 1906:

Preusserne i Bjerge Herred. Af *AXEL LILJEFALK*. (Med 1 Kort og 2 Billeder.)

Graabrødreklosteret i Kolding. Af *J. O. BRANDORFF*. (Med 3 Billeder.)

Mere fra Slavekrigen:

I. Fra Gadbjerg og Lindeballe Sogne. Af Sognepræst *HANS KAU*, Gadbjerg.

II. En Præstegaard under Slavekrigen. Af Etatsraadinde *SINE GODSKESEN*, København.

Christians III.s Dronning Dorotheas Portræt. Af cand. phil., Architekt *C. M. SMØDT*, København. (Med 4 Billeder.)

Fra Hans de Hoffmans Dage. Af *P. ELIASSEN*. (Med 1 Billede.)

I. De tyske Kolonister.

II. Udskiftningen.

Eriindringer fra Skansegravningen ved Vejle i Marts 1864. Af Kantor *JULIUS JØRGENSEN*, Vejle.